

KOSTEL SV. KŘÍŽE V ČESKÉ LÍPĚ A STAVEBNĚ HISTORICKÁ ANALÝZA KROVU JEHO STANOVÉ STŘECHY

MICHAL PANÁČEK

Stavebnímu vývoji a dějinám kostela sv. Kříže v České Lípě byla v nedávné době věnována určitá badatelská pozornost, přesto však mnohé rozhodující otázky zůstaly nadále nezodpovězeny. Předkládaná práce, vycházející z intenzivní více než dvouleté dokumentační a průzkumné činnosti, se proto především na základě podrobného poznání a vyhodnocení stavebního vývoje krovové konstrukce snaží na tyto otázky odpovědět. Nevelký gotický kostel stojící na historickém předměstí středověkého města je totiž nad lodí završen výjimečnou střešní konstrukcí stanového typu s polygonální věžičkou ve vrcholu.

Po ojedinělých zmínkách v druhé polovině 19. století¹⁾ se odbornější historická literatura o kostele sv. Kříže objevuje až na jeho konci v souvislosti s oslavami výročí 500 let jeho trvání²⁾ a jeho následnou rekonstrukcí.³⁾ Jak bude prokázáno dále, neobvyklost zastřešení a z něho plynoucí tehdejší interpretace a umělecko historické zařazení celé stavby s největší pravděpodobností kostel zachránilo před zbořením a naopak

Obr. 1: Česká Lípa, mapa stabilního katastru z roku 1843, výřez, zmenšeno (SOka ČL, Sběrka map stabilního katastru).

vyprovokovalo jeho důkladnou rekonstrukci vedenou Josefem Mockerem. Kostel se tak právem znovu zařadil mezi významné památky města, což se také projevilo v četných zmínkách ve vlastivědné, historické a uměnovědné literatuře první poloviny 20. století.⁴⁾ Po roce 1948 se vývoj kos-

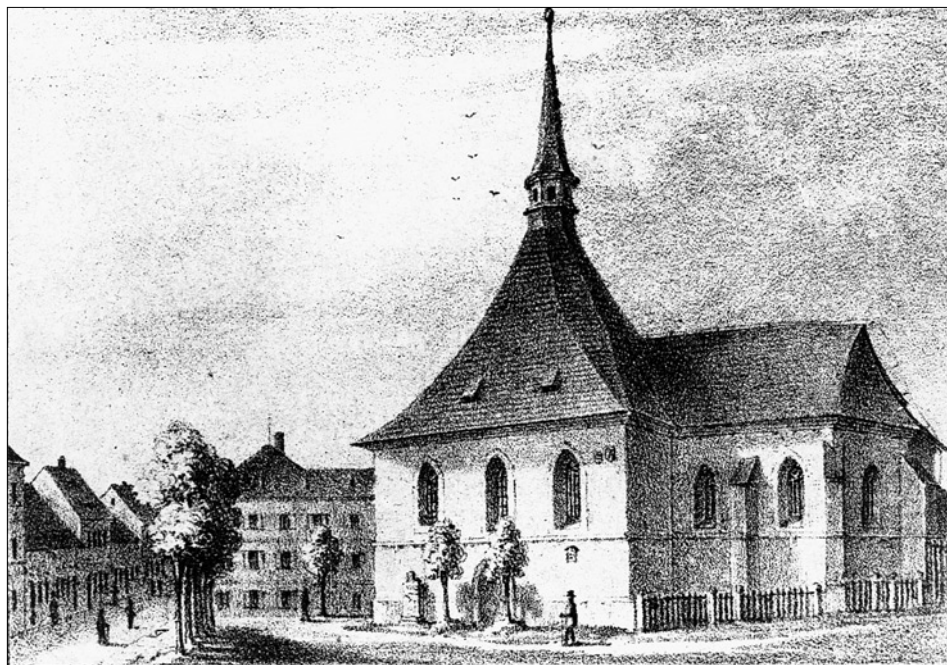
1) V samostatné kapitole se poprvé dějinám a stavební podobě kostela věnuje ve své práci Fr. J. Zoubek, *Lipé (Česká Lípa), Památky archeologické* XI-6, 1864, s. 47. Zařazením mezi díla Benedikta Rieda uveden v B. Grueber, *Mistr Beneš z Loun a jeho díla, Zprávy spolku architektů a inženýrů*, V. ročník, 1870, s. 1-4. První samostatné pojednání o stavbě ve větším souhrnném umělecko historickém díle, zároveň dokládající její význam, viz B. Grueber, *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Vierter Theil, Die spät-Gothik*, 1437 bis circa 1600. Wien 1879, s. 62-64. Zde dokonce i s půdorysem a nákresem jižního pohledu, i když obojí s chybami.

2) Při této příležitosti vyšly v českolipských novinách dva velmi fundované články – A. Paudler, *Fünfhundert Jahre, Deutsche Leipziger Zeitung*, Nr. 51, 1889 a W. Heinrich, *Unser Gang zur Kreuzkirche, Deutsche Leipziger Zeitung*, Nr. 93, 1889.

3) Historické studie kostel rozhodnoty a pomohly vyvolat jeho opravu v letech 1896-1897. Jsou to J. N. Willomitzer, *Die Kreuzkirche in Leipa, Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* (dále MNEC) 10, 1887, s. 1-9 a R. Müller, *Altes und Neues über die Kreuzkirche in Leipa*, MNEC 15, 1892, s. 396-403. O kostele též A. Paudler, *Ein*

deutsches Buch aus Böhmen I. Böhmisches Leipa 1894, s. 112-120.

4) Kostel se ve vlastivědné a historicko umělecké literatuře objevuje již před opravou, viz J. Just, *Der politische Bezirk Böhm. Leipa, Heimatkunde für Schule und Haus*. Böhmisches Leipa 1879, s. 41. Na počátku 20. století je to pak v článku o českolipských památkách, F. Hantschel, *Leipziger Sehenswürdigkeiten*, MNEC 24, 1901, s. 133 a zejména v první kompletní vlastivědě okresu Česká Lípa, F. Hantschel, *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa. Böhmisches Leipa* 1911, s. 412-413, 523-524, 845-846. Zmíněn je i ve dvou článcích z delších pojednání o historii České Lípy vycházejících na pokračování a psaných pravděpodobně českolipským děkanem T. Schlegelm, viz (T. Schlegel), *Das Geschlecht Weitmühl in B. – Leipa, Hausblätter für Böhmen. – Leipa Umgebung*, roč. 1, 1924, č. 2, s. 19 a (T. Schlegel), *B. – Leipa vor 500 Jahren, Hausblätter für Böhmen. – Leipa Umgebung*, roč. 4, 1927, č. 3 a 4, s. 27 a 39. Později v česky psané vlastivědě, J. K. Hanuš, *Česko-*

Obr. 2: W. Kirchner, Böhmen. Leipa u. Umgebung, 1850, litografie, cca 40 × 50 cm, detail, zvětšeno (sbírka OVM Č. Lípa). Pohled na kostel sv. Kříže od jihovýchodu (repro OVM Č. Lípa).

tela objevuje jak v první syntéze o dějinách města ze sedmdesátých let, tak i v obdobném projektu po roce 1989.⁵⁾ Uveden je v obou celonárodních soupisech památek⁶⁾ a v další literatuře věnující se historii města či regionu.⁷⁾

Teprve ale práce Jaroslava Panáčka a Františka Gabriela publikovaná v roce 1997,⁸⁾ založená na důkladné kritice písemných i hmotných pramenů, prokázala, jak složitý

lipsko, Česká Lípa 1930, s. 99–100, 109 a další literatuře.

V rámci středověkého osídlení, v kapitole o České Lípě, s prvním souhrnným a podrobným uvedením založení a nadání jeho jednotlivých oltářů uveden v J. V. Šimák, Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny I–5, Praha 1938, s. 714 a 718. Jako stavba datovaná do počátku 16. století je zmíněn v syntetické práci D. Libala o gotické architektuře u nás, viz D. Libal, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, s. 221.

5) M. Vojtěšková – J. Panáček, Česká Lípa. Česká Lípa 1976, s. 14, 170 a J. Panáček – M. Vojtěšková – L. Smejkal, Z dějin České Lípy. Česká Lípa 1999, s. 21–23.

6) S uvedením chybného patronia („kostel sv. Petra a Pavla a Nalezení sv. Kříže“ – zřejmě mylné spojení s bývalým děkanským kostelem, zaniklým beze stopy po požáru města roku 1820, který byl zasvěcen sv. Petrovi a Pavlovi) a dalšími zavádějícími informacemi v Z. Wirth red., Umělecké památky Čech. Praha 1957, s. 92. Nověji a podrobněji, ale opět s mnoha chybami (chybné patronium – Povýšení sv. Kříže), E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 1 (A/J). Praha 1977, s. 198–199 a *tjž*, Umělecké památky Čech 4 (T/Ž). Praha 1982, Dodatky s. 463–464.

7) Např. se objevuje v oddílu o České Lípě v rámci pokusu o postižení vývoje měst v severních Čechách, viz S. Technik, Města severních Čech. Liberec 1967, s. 136–138. Spojením s donátory z rodu Weitmile zmíněn v M. Sovadina, Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, in: Českolipsko literární II/1977, Česká Lípa 1978, s. 19. Ve studii o založení a počátcích města, viz F. Gabriel – J. Panáček, Vznik a počátky České Lípy, Bezděz 1, 1990, s. 25. Dvě dobové fotografie, zachycující rekonstrukci kostela a jeho výslednou podobu, jsou publikovány v *Kol. autorů*, Stará Česká Lípa v dobových fotografiích. Česká Lípa 1996, s. 112, 166. S opětovně chybným patroniem (Povýšení sv. Kříže) uveden u hesla Česká Lípa v K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl A–G. Praha 1996, s. 512, 516. V souvislosti s listinami zaznamenávajícími založení kostela, respektive oltářů v něm a dalších věcí, viz J. Panáček, Regesta Lippensia. Česká Lípa 2000.

8) J. Panáček – F. Gabriel, Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí, Bezděz 6, 1997, s. 19–40.

a komplikovaný byl v minulosti stavební vývoj kostela. Zároveň ukázala, že přes všechny změny v minulosti a rozsáhlou rekonstrukci na konci 19. století zůstal objekt prakticky zachován ve své středověké podobě. Bohužel se autoři nepokusili o vyřešení otázky podoby a charakteru zastřešení, dlužno však říci, že v rozsahu studie na to nebyl ani prostor. Naznačili ale, že i konstrukce krovu může být aspoň z části středověkého původu a právě jejím výzkumem je možno přinést nové poznatky jak pro samotný objekt, tak pro obecnější vývoj krovů.

V poslední historické práci, do níž je stavební vývoj kostela zařazen, je již přímo upozorněno na pozoruhodný zbytek historického krovu.⁹⁾ Z těchto podnětů vznikla bakalářská práce, která

se stala podkladem pro tuto studii.¹⁰⁾

STAVEBNÍ VÝVOJ KOSTELA

Stručný popis kostela

Kostel sv. Kříže stojí v mírném svahu na východním předměstí středověkého města při bývalé hlavní východozápadní cestě vedoucí směrem na Mimoň.¹¹⁾ Původně ho obklopoval nevelký hřbitov.

Je to orientovaný jednolodní kostel s lodí na půdorysu poměrně protáhlého obdélníka s polygonálním odsazeným presbytářem o jednom příčném obdélném poli a $\frac{5}{8}$ závěru. Před západní průčelí lodi je představena pětiboká předsíň, k jejíž severní stěně přisedá schodišťová věžička. Po celé severní straně presbytáře a části lodi je přistavěna přízemní dvoupřstorová sakristie. Kostel je zastřešen vysokou stanovou střechou nad lodí, vrcholící osmibokou lucernou se štíhlým jehlancovým zakončením. Asi uprostřed výšky střechy lodi navazuje sedlová střecha nad presbytářem. Předsíň a schodišťová věžička jsou kryty nízkými jehlanci, sakristie má pultovou střechu.

Lod', rozměrů zhruba 21,5 × 15 metrů, je plochostropá, z vnějšku bez opěrných pilířů s uplatňujícími se velkými plochami zdíva, osvětlována pouze jedním oknem od západu

9) L. Kracíková – J. Smetana, Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností, sv. 9., Praha 2000, s. 19–20, 42–45, 104, 107, 111.

10) M. Panáček, Stavebně historická analýza krovu kostela sv. Kříže v České Lípě, bakalářská práce vypracovaná na Katedře historie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2002. Jedno paré práce je uloženo v Centrálním archivu stavebně historických průzkumů ve Státním ústředním archivu pod i. č. 592. Částečné výsledky práce byly již sice publikovány, viz M. Panáček, Dokumentace a stavebně historická analýza krovu kostela sv. Kříže v České Lípě, in: Dějiny staveb 2001, Plzeň 2001, s. 127–132 a *tjž*, Krov kostela sv. Kříže v České Lípě, Bezděz 11, 2002, s. 261–273. Nová zjištění a jejich komplexní zpracování však myslím dostatečně opravňují k publikování této shrnující studie.

11) Srovnej F. Gabriel – J. Panáček, 1990, o. c. v pozn. 7, s. 25.

a třemi z jižní strany. Presbytář zaklenutý novodobou síťovou žebrovou klenbou s jedním polem a hvězdicovým závěrem osvětluje celkem pět nepříliš vysokých různě dělených lomených oken. Vnějšík presbytáře člení pět opěrných pilířů, zakončených pultovou stříškou.

Pětiboká předsíň je zaklenuta pětidílnou žebrovou klenbou s kruhovým svorníkem ve tvaru dvojité rozety. Navenek se otevírá dvojicí lomených oblouků s bohatou plastickou profilací, která společně se sbíhající jemnější hruškovou profilací osového žebra klenby člení středový pilíř do podoby svazkového pilíře, vyrůstajícího z nepravidelného polygonálního soklu. Polygonální schodišťová věžička, umožňuje přístup z předsíně na emporu a do prostoru krovu. Sakristie je zaklenutá třemi křížovými klenbami a přístupná je jak z vnějšku, tak obdélným portálem z presbytáře. Hmotu lodi a presbytáře obíhá jednoduchá podokenní římsa, celou stavbu pak asi 1 metr vysoký sokl.

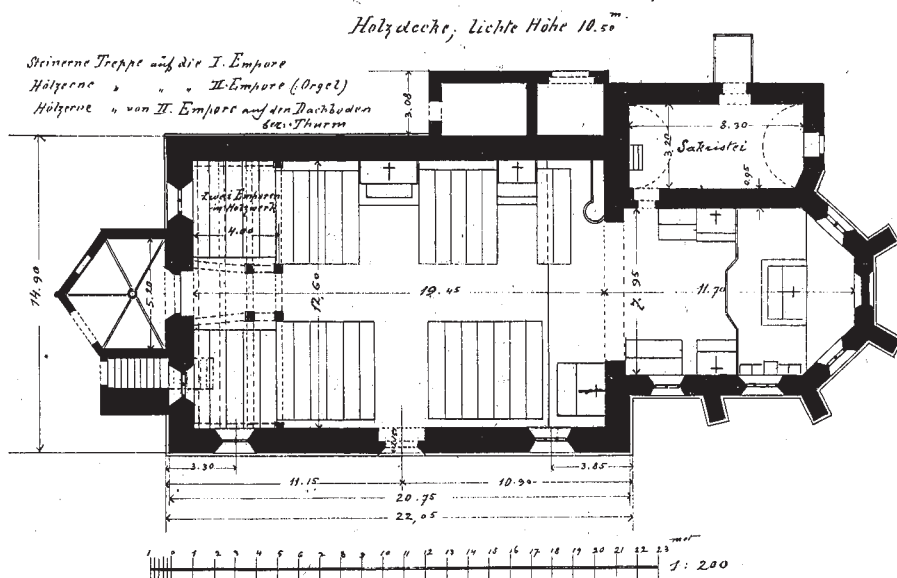
Nevysoká dvoj- nebo trojdílná okna s lomenými záklenky jsou vybavena kružbami tvaru trojlistů a čtyřlistů ve sférických trojúhelnících, čtyřúhelnících a kruzích nad lomenými nebo půlkruhovými jeptškami. Ve dvou větších oknech presbytáře nacházíme rotující plaménky. Okna jsou rozmístěna na všech stranách, vyjma severní. Kostel je přístupný dvojicí lomených portálů s bohatě členěnou profilací tvořenou výžlabky a oblými pruty s páskem, vybíhajícími bez patek přímo ze sešíkmené trnože rozevírající se špalety. Portály jsou umístěny uprostřed západní a jižní stěny lodi.¹²⁾

Interiér kostela je poměrně prostý, v lodi kryté jednoduchým kazetovým stropem stojí na západní straně přes celou její šířku novodobá empora nesoucí varhany, presbytář se do lodi otvírá jednoduchým neprofilovaným mírně lomeným vítězným obloukem.

Stavební vývoj ve středověku

První písemnou zprávou vztahující se ke kostelu sv. Kříže v České Lípě jsou listiny ze 17. prosince 1389, v nichž Hynek Berka z Dubé, pán na Hohensteinu a Lipém, prodává purkmistrovi a konšelům roční plat 8 kop grošů s lidmi poplatnými ve vsi Písečné k nadání hlavního oltáře nově zřízené kaple sv. Kříže na předměstí lipském, přičemž patronátní právo náleží městské obci.¹³⁾ Právní akt vzápětí 20.

Kirche zum heiligen Kreuz in Böhm. Leipa.

Obr. 3: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Půdorysný plán z roku 1892, zachycující podobu kostela před Mockeroovou rekonstrukcí, kresba Böhm (dnes uloženo ve třech kopiích v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377; SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9 a NPÚP Praha, Sbirka plánové a grafické dokumentace, ič. PPOP-5-6129).

prosince potvrzuje generální vikář Johannes Pomuk.¹⁴⁾ Další zmínky, většinou spojené s nadáními oltářů nebo výměnou plebánů, pak následují v letech 1391, 1394, 1402, 1406, 1409, 1422 a 1423.¹⁵⁾ Podací práva k jednotlivým nadáním se různě střídala mezi městem a jeho čelnými představiteli, jako soukromými osobami, i šlechtickými majiteli města. V době husitských válek písemné prameny o kostele mlčí, až k roku 1491 se dozvídáme, že kostel byl nově vysvěcen litevským biskupem Petrem.¹⁶⁾ Následně v roce

uj, Praha 1879, s. 317–318, č. 463. Nejnověji J. Panáček, 2000, o. c. v pozn. 7, s. 44–45, č. 63–64.

14) RBMV I/3, s. 657, č. 2684; LE III., s. 317–318, č. 463. Nejnověji J. Panáček, 2000, o. c. v pozn. 7, s. 47, č. 68.

15) RBMV I/3, s. 745–746, č. 3075, 3076; RBMV I/4, ed. V. Jenšovská, Praha 1976, s. 1018, č. 4183, s. 1029, č. 4226; LE IV., ed. C. Borový, Praha 1883, s. 405, č. 563; LE V., ed. C. Borový, Praha 1889, s. 698, č. 947; Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim (dále LC) V., ed. F. A. Tingl, Praha 1865–1866, s. 65–66, 190; LC VI., ed. J. Emler, Praha 1883, s. 257; LC VII., ed. J. Emler, Praha 1886, s. 208; LC VIII., ed. J. Emler, Praha 1889, s. 10, 38–40, 48–49. Nejnověji J. Panáček, 2000, o. c. v pozn. 7, č. 74, 75, 96, 99, 100, 151, 152, 173, 261, 278, 279, 284.

16) „De Ecclesia Filiali Ste Crucis. Juxta autographum Scriptum suo tempore inventum, et Suae Episcopali Excellentia Ordinatio nostro dignissimo exhibitum consecrata fuerat ab Episcopo Petro Anno quantum memini 1491“. Pozdější zápis českolipského děkana J. Ch. Preislera z roku 1788 v tzv. Pamětníci I (Liber memorabilium et beneficij decanalís Lipensis 1788–1824, SOKA ČL, FÚ ČL, k. 70, s. 51). Datum 1490 uváděné Willomitzerem je s největší pravděpodobností chybně opsáno, tento rok byl podle výše citované zprávy nově vysvěcen farní kostel sv. Petra a Pavla. Viz J. N. Willomitzer, 1887, o. c. v pozn. 3, s. 4. Chybně převzaté od Willomitze i v J. Panáček – F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 20.

Podle (T. Schlegel), 1927, o. c. v pozn. 4, s. 27 byl oním biskupem Petrem litevským světicím kostel sv. Kříže Beneš z Valdštejna, litoměřický probošt u sv. Štěpána, který prý byl okolo roku 1492 biskupem v Kammin v Pomořanech (Litovien). Uvedeným městem je Kamień Pomorski, ten ale dnes leží v severozápadním cípu Polska u hranic se SRN, nikoliv na území bývalé Litvy.

12) Jižní portál je dnes pevně uzavřený a nepoužívá se. Stejný portál se podle zprávy J. Mockera nachází i ve zdivu severní stěny lodi, ale při rekonstrukci nebyl odhalen.

13) Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (dále RBMV), I/3, ed. V. Jenšovská, Praha 1974, s. 656, č. 2680, 2681; Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (dále LE), III., ed. C. Boro-

Obr. 4: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Celkový pohled od jihovýchodu před rekonstrukcí, H. Krone, Dresden 1892. (NPÚÚ Praha, Fotografická sbírka, ič. F50.718, reprofoto H. Kodalíková, 2002).

1493 vydal papež Alexandr VI. zvláštní odpustky ve prospěch kostela.¹⁷⁾

Na základě listin a především formulace „...altare summum in Ea S. Crucis circa civitatem nostram noviter aedificata constructum de bonis nostris et concivium nostrorum ...dotavimus“¹⁸⁾ se předpokládá, že kostel vznikl v poslední čtvrtině 14. století za hradbami středověkého města na jednom ze dvou předměstí, kam se Česká Lípa rozšířila již po asi padesáti letech své existence.¹⁹⁾ Zakladatelem bylo město v čele s rodinou Weitmilů, jejíž členové zastávali vysoké funkce ve světské i církevní správě města. Iniciátory celého podniku byli zejména Hynek z Weitmile, zastávající v té době úřad purkmistra a jeho bratr Kuník, kterého prameny uvádějí v letech 1380–1421 jako plebána farního kostela sv. Petra a Pavla, tedy českolipského faráře, a v roce 1394 také jako kaplana Hynka Berky z Dubé.²⁰⁾

Z původní stavby, podle autorů studie z roku 1997, pochází ojedinělá pětiboká předsíň na západní straně, obdélná plochostropá loď a přímá část navazujících presbytářových stěn, pozůstatek původního pětibokého bezprostředně přisazeného presbytáře. Okenní kružby čtyř oken osvět-

lujících loď od západu a jihu, profilace dvou vstupních portálů, jižního a západního, a zejména tvar a způsob zaklenutí předsíně, vykazují dle studie znaky umožňující je zařadit do okruhu tvorby, vycházející stylově z parléřovské katedrální stavební huti.²¹⁾ Myšlenka tohoto slohového zařazení, zdůrazňovaná zejména starší literaturou, je navíc spojována s možností zprostředkování některého člena parléřovské huti skrze příslušníka rodu Weitmilů Beneše Krabice z Weitmile, dlouholetého vedoucího stavby chrámu sv. Víta.²²⁾ Pokud bychom ale na tuto myšlenku přistoupili, museli bychom položit vypracování projektu a založení kostela hlouběji do minulosti, protože Beneš Krabice z Weitmile umírá již roku 1375.²³⁾

Ještě v době předhusitské mělo dojít k přestavbě pěti závěrových stran presbytáře, jak dokládají odlišné okenní kružby tvaru rotujících plamének a především šikmo se připojující opěrák na jižní presbytářové stěně, dnes sice v této podobě nedochovaný, zachycený tak ale na plánu kostela pořízeného před Mockеровou rekonstrukcí.²⁴⁾ V souvislosti s novým svěcením na konci 15. století pravděpodobně došlo k větší stavební aktivitě, která mimo jiné přinesla novou formu zastřešení lodi v podobě vysokého stanu s osmibokou vízkou ve vrcholu. Zdali až do této stavební akce můžeme posunout přestavbu presbytáře, jak bez jakéhokoliv vysvětlení uvádí L. Kracíková, zatím ponechme stranou.²⁵⁾

S tímto stavebním podnikem však s větší pravděpodobností souvisí určení dvou plasticky pojednaných erbů, zazděných dnes v pravém horním rohu jižní stěny lodi. Vedle berkovského erbu se dvěma zkříženými ostrvemi, jehož nositelem byl v té době majitel města Jindřich Berka z Dubé, je zasazen erb se třemi vodorovnými břevny v horní polovině štítu, připisovaný pánům z Kunštátu,²⁶⁾ jehož jedinou známou nositelkou v dějinách České Lípy byla, pokud víme, Alžběta (Eliška) z Kunštátu, sestra Jiřího z Poděbrad a manželka výše uvedeného Jindřicha Berky z Dubé.²⁷⁾

hové pojetí je v českých zemích ojedinělé, bez přímé analogie.

22) Myšlenku parléřovského uměleckého zařazení vyslovenou J. Mockermem v jeho posudku na kostel, uvedl v širší známost zejména A. Paudler, 1894, o. c. v pozn. 3, s. 115–116.

23) M. Sovadina, 1978, o. c. v pozn. 7, s. 15–25. Beneš Krabice z Weitmile byl ředitelem stavby katedrály sv. Víta od roku 1355 až do své smrti 27. 7. 1375, jak udává nápis nad bustou v triforiu. Viz D. Libal - P. Zahradník, Katedrála svatého Víta na Pražském hradě. Praha 1999, s. 19.

24) J. Panáček - F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 25 a 27. Půdorysný plán původní podoby kostela před Mockеровou rekonstrukcí, pocházející z roku 1892 je v dobových kopiích uložen na třech místech – Státní okresní archiv Česká Lípa (dále SOKA ČL), Archiv města Česká Lípa (dále AM ČL), k. 478, ič. 2377; Státní ústřední archiv (dále SÚA), Praha, fond Památkový úřad Vídeň (dále PÚ Vídeň), PÚ/R, 1854 – 1918 (1919), sig. II/209, ič. 1222, k. 9. a Národní památkový ústav, Ústřední pracoviště (dále NPÚÚP), Sběrka plánové a grafické dokumentace, ič. PPOP-5-6129.

25) L. Kracíková - J. Smetana, 2000, o. c. v pozn. 9, s. 45.

26) Ottův slovník naučný, díl XV., Praha 1900, s. 375.

27) B. Paprocký, Zrcadlo slavného markrabství Moravského. Olomouc 1593, kap. XIX a W. Hieke, Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 25, 1887, s. 58–63. Na kostele se ještě zvenčí nacházejí dva samostatné plasticky pojednané erby. Na jižní stěně presbytáře erb soukeníků se štětou a postříhačskými nůžkami (původně umístěn v interiéru presbytáře) a zevnitř na severní stěně předsíně ševcovské erbovní znamení boty propíchnuté šípem. Oba řemeslnické cechy také pravděpodobně určitým způsobem participovaly při stavbě či přestavbách kostela, bez písemných pramenů však nejsme schopni rozhodnout jakým způsobem.

17) Opět údaj z pozdější doby. Roku 1669 se o tom, mimo jiné, zmiňuje litoměřický biskup Rudolf ze Šlejšvic v dopise českolipskému děkanovi (Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Biskupský archiv, Pamětní kniha (Prothocollum Scriptorum Memorabilium) 17. IX. 1660 – 16. III. 1683, folium 153).

18) „...hlavní oltář v kostele sv. Kříže, u města našeho, nově vystavěném, zbudovaném z jmění našeho a spoluobčanů našich, ... obdarujeme. RBMV I/3, s. 656, č. 2681 a J. Panáček, 2000, o. c. v pozn. 7, s. 45, č. 64.

19) J. Panáček - F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 19 a 22. První písemná zpráva o existenci města je z roku 1337. O okolnostech vzniku města nejnověji J. Panáček, Založení České Lípy a městské právo, Bezděz 11, 2002, s. 5–30 a o jeho dalším růstu F. Gabriel - J. Panáček, 1990, o. c. v pozn. 7, s. 11–38.

20) O působení členů rodu z Weitmile v České Lípě M. Sovadina, 1978, o. c. v pozn. 7, s. 15–25. Ve vztahu k našemu kostelu opět viz J. Panáček - F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 19–20 a 28, poznámka č. 1.

21) J. Panáček - F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 26–27. Studie sice jednotlivé architektonické prvky do parléřovského proudu zařadila, zároveň však upozornila na jejich širší časový výskyt a tím i poměrně problematickou určitelnost stavby jako celku. Přesto ale velmi správně zdůraznila výjimečnost pětiboké předsíně, jehož konkrétní tvarové a slo-

Že se na obnově kostela v druhé polovině 15. století Jindřich Berka z Dubé a následně jeho synové aktivně účastnili, nepřímo dokládá i jeho dopis z 21. srpna 1469, v němž administrátorovi pražského arcibiskupství Hanuši z Kolovrat sděluje, že před nedávnem jeho město Lipá i se dvěma kostely (farním a ještě jedním), které před nedávnem vlastním nákladem nově vybavil, vyhořelo, a protože jsou opět ve špatném stavu a farář je pokládá za znesvěcené, chce je co nejdříve dát do pořádku a nově vysvětit.²⁸⁾ Přestože kostel sv. Kříže ležel až za hradbami, můžeme se oprávněně domnívat, že on je oním druhým kostelem (vedle farního), o němž se dozvídáme, že vyhořel a v souladu s důležitostí můžeme předpokládat, že s nutnou obnovou se na něj dostalo později a oprava se protáhla až do roku 1491.²⁹⁾

Předložený stavební vývoj kostela sv. Kříže ve středověku se zdá být poměrně jasný, při bližším rozboru v něm ale nacházíme podstatné nesrovnalosti. Kdybychom považovali předsín, celou loď a přímé stěny presbytáře (původně doplněné ještě závěrovými stranami) za původní z poslední čtvrtiny 14. století, vypadala by taková stavba velmi neobvykle. Zarážela by nás nesourodost a nepoměr dosti velké lodi a krátkého, vlastně pouze závěrem tvořeného, přímo přisazeného pravděpodobně pětibokého presbytáře. Pro takovouto disproporci nenacházíme v Čechách v té době srovnatelnou analogii, presbytář má u obdobných staveb vždy aspoň jedno pole a závěr.³⁰⁾

Pro prostředí bohatého a prudce se rozvíjejícího vrcholně středověkého města by byla zároveň nezvyklá nezaklenutá plochostropá loď. Možnost odstranění její klenby v pozdější době vylučuje naprostá absence jakýchkoliv stop po ní - sloupech, konzolách nebo žebrech v interiéru a po předpokládání opěrného systému na vnějším plášti. Je málo pravděpodobné, že by opěrné pilíře byly při pozdějších opravách odstraněny tak, že ani v průběhu rekonstrukce na konci 19. století po nich nebyly zaznamenány sebemenší stopy.³¹⁾

Nesouhlasíme taktéž se zařazením kompozice pětiboké předsíně, profilace jejích architektonických prvků a obou vstupních portálů do stylového proudu vycházejícího bezprostředně z parlérovské hutě. Jsme sice přesvědčeni, že konkrétní pětiboký vystupující tvar předsíně i její pojetí, kdy žebra pětidílné klenby bez přerušení zabíhají do stěn a lehce se plným profilem protínají s profilací oblouků arkád, s nimiž zároveň člení osový pilíř až do podoby svazkového pilíře, jsou v Čechách ojedinělé bez přímé analogie.³²⁾ Nelze ji ale srovnávat s předsíněmi parlérovského typu z poslední třetiny 14. století stylově vycházejícími ze Zlaté brány u sv. Víta, tedy především s předsíní u kostela Panny Ma-

Obr. 5: Česká Lipa, kostel sv. Kříže. Celkový pohled od severovýchodu před rekonstrukcí, 1892 (NPÚÚP Praha, Fotografická sbírka, ič. F42.217, reprodukce H. Kodálíkové).

rie Pod řetězem na Malé Straně a severní předsíní děkanského kostela ve Vysokém Mýtě. Tvarově se jí jediné blíží již ztektionizované mírně trojúhelně vypjaté předsíně u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi z doby okolo roku 1400 nebo o něco pozdější stetheimerovské předsíně farního chrámu sv. Martina v Landshutu.³³⁾

Českolipská předsíní je celkově kompozičně odlišná, prostorově dynamicky předstupující a nikoliv pasivně přijímající, zároveň bez využití principu obkročné klenby. V jejích kontextu by v té době znamenala nebývale progresivní inovaci, k níž se v českých zemích obecně dochází až po husitských válkách. Výrazným vysunutím svého osového pilíře vpřed posouvá pojetí naznačené již v Chrudimi mnohem dále a více se tak podobá pozdně gotickým analogiím, jako je jižní předsíní chrámu sv. Bartoloměje v Plzni nebo předsíně u farního kostela sv. Jakuba Většího v Brně. Tyto stavby vznikly v poslední čtvrtině 15. a na počátku 16. století působením význačných mistrů, pravděpodobně Hanse Spiesse a Antona Pilgrama. Přesto že jsou již plně pozdně gotické, částečně však i ve své nové kompozici čerpají slohové prvky ještě z předhusitského proudu českého vrcholně

28) Archiv Pražského hradu (dále APH Praha), archiv Metropolitní kapituly, Acta sub Hilario decano et Hanušio de Kolovrat praeposito, sign. VI, 7, str. 75, list na tuto stranu přilepen. Německý překlad viz Fr. Bernau, Leipziger Kirchenangelegenheiten 1469, MNEC 4, 1881, s. 7–8.

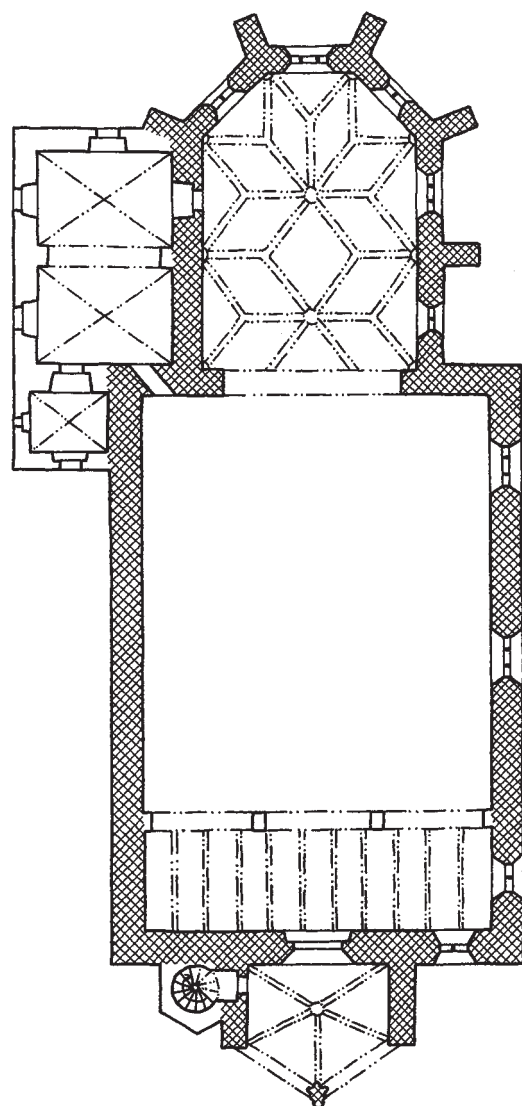
29) O žádném z ostatních tehdejších českolipských kostelů nemáme z té doby žádné zprávy o obnově nebo novém svěcení. Uvědomujeme si však, že to ale není jasné potvrzení naší interpretace.

30) Srov. např. D. Libal, 1948, o. c. v pozn. 4 nebo V. Mencl, Česká architektura doby Lucemburské. Praha 1948.

31) Nesouhlasíme tak s B. Grueberem, 1879, o. c. v pozn. 1, s. 63, který předpokládal, že loď byla zaklenuta na čtyři sloupy jako trojlodní hala a k odstranění klenby došlo v průběhu 18. nebo 19. století. Sám však svou teorii následující větou zpochybnil, když napsal „...tato věc je však nejistá“. Podle našeho názoru nelze zaklenutí ničím prokázat.

32) J. Panáček – F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 26.

33) O všech zmínovaných předsíních, jejich časovém i slohovém zařazení viz V. Mencl, 1948, o. c. v pozn. 30, s. 94–97 a 171.

Obr. 6: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Půdorysný plán s vyznačením stavebního vývoje, šikmo křížkované zdivo – 2. polovina 15. století, ostatní – 1897 (kresba M. Panáček s použitím plánu J. Mockera, 2003).

gotického stavitelského umění a vědomě tak na něj navazují.³⁴⁾ Jedním z představitelů této skupiny staveb je podle našeho názoru i českolipská předsíň.

Tomuto časovému zařazení také odpovídá profilace žeber klenby předsíně, zachovávající si svislé boky v horní

části hranolu (parléřovská tvorba je v souladu se zakřivením kápí klenby konkávně projímala)³⁵⁾ i profilace arkád a ostění obou portálů, tvořená půlkruhovými výžlabky prostrádanými pruty oblounů lemovanými po jedné nebo obou stranách úzkými pásky. Drobný pásek běží vždy i po vrcholu oblounu, již z něj ale netvoří protáhlý hruškový profil. Poměrně schematické řazení jednotlivých, v podstatě si velmi podobných, prutů za sebou neodpovídá nápaditým a vždy originálním kompozicím parléřovským, spíše nás odkazuje k pozdně gotickému formálnímu používání těchto prvků.³⁶⁾ I prvek výrazného přetnutí části profilace arkád celou hmotou do stěny zabíhajícího a v poslední chvíli přímo podsekutého klenebního žebra těžko můžeme položit už na počátek poslední čtvrtiny 14. století.³⁷⁾

Podle našeho názoru není možno v dnešní stavbě odpovídně identifikovat žádnou část, pocházející prokazatelně z původního kostela vybudovaného na sklonku 14. století. Zároveň hlavní důkaz o přestavbě závěru presbytáře, šikmo natočený opěrák na plánu původní podoby kostela před rekonstrukcí, je s největší pravděpodobností nešťastnou chybou při zakreslování. Dokazuje to historická fotografie nalezená v archivu NPÚÚP, kde je jasně vidět, že opěrný pilíř původně přisedal ke stěně kolmo, tedy stejně jako dnes.³⁸⁾

V předkládané interpretaci tak dnešní podoba kostela vznikla velikou přestavbou v druhé polovině 15. století, a to buď již v rámci opravy husitskými válkami poškozených českolipských kostelů po roce 1460³⁹⁾ anebo až po požáru města v roce 1469. Druhé možnosti by spíše odpovídalo nové svěcení až roku 1491, pro první však hovoří na jižní stěně lodi zazděné erby Jindřicha Berky z Dubé a Alžběty z Kunštátu, protože Jindřich Berka z Dubé zemřel nejpozději na konci roku 1470⁴⁰⁾ a v krátké době o něco víc než jed-

35) K tvarům žeber používaných Parléřem a jeho školou i tvarům pozdějším z průběhu 15. století viz V. Mencl, *Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře*, ZPP, roč. 11 a 12, 1951–1952, s. 268–281. Profilace našeho žebra prakticky odpovídá žebřům z lodi kostela sv. Mikuláše v Chebu a presbytáře kostela sv. Jakuba v Brně, obojí staveb z třetí čtvrtiny 15. století (s. 278).

36) V. Mencl, *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, ZPP, roč. 20, 1960, s. 8–26, 112–153.

37) V. Mencl, *Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury*, ZPP, roč. 10, 1950, s. 1–24. Přetínání profilací a přímé podseknutí zabíhajících žeber se jako projevy nastupující pozdní gotiky u nás objevují až nedlouho před rokem 1400 na stavebách parléřovské dvorské huti Václava IV., zejména na jižní svatovítské věži. Přetínání plných profilů našeho typu se poprvé objevuje ještě později.

38) Fotografie, zhotovená roku 1892 pro centrální památkový úřad ve Vídni zachycuje kostel od jihovýchodu v jeho původní podobě před rekonstrukcí. NPÚÚP, *Fotografická sbírka*, ič. F 50. 718. Šikmo opěráku ve svých posudcích stavby, vypracovaných v rámci rekonstrukce kostela na konci 19. století, neuvádějí ani R. Müller ani J. Mocker. Zmínuje se o něm pouze A. Brausewetter, ovšem v popisu půdorysu kostela opět podle zmiňovaného plánu. Všechny posudky uloženy v SÚA Praha, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

39) O tom, že před více než 40 lety nechal pan Jindřich Berka z Dubé všechny lipské kostely obnovit („...quod Dominus Henricus Berka de Dube missis omnes ecclesias in Lipa reconciliare.“) nás zpravuje zápis z roku 1503 na předešlé misálu (*Missale vetus*) vydaného v roce 1498 v Norimberku (A. Paudler, *Studien zur nordböhmisches Specialgeschichte*, Program des K. K. Ober- Gymnasiums zu B. Leipa am Schlusse des Schuljahres 1878, s. 1–32). Misál je dnes uložen v knihovně Okresního vlastivědného muzea v České Lípě (dále OVM ČL), knihovní fond Staré tisky – knihovna Řádu augustiniánů (depozitum), př. č. 51252, stará sign. 2220 A.

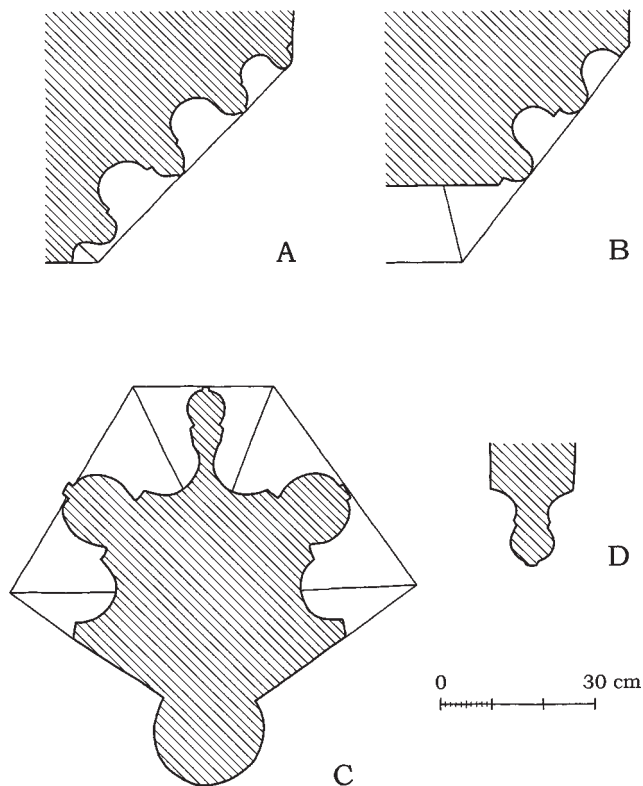
40) Již v lednu 1471 totiž jeho čtyři synové Jaroslav, Jiří, Jan a Petr Ber-

34) K umělecké charakteristice a dataci předsíně u sv. Bartoloměje v Plzni viz J. Fajt ed., *Gotika v západních Čechách (1230 – 1530)*, I. díl, Praha 1995, s. 323. Zde autor kapitoly, Dobroslav Líbal, klade vznik předsíně až na počátek 16. století, zatímco ve studii J. Muk – P. Zahradník, *Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy*, *Zprávy památkové péče* (dále ZPP), roč. 54, 1994, č. 10, s. 345, kládou autoři její výstavbu již do 70. nebo 80. let 14. století, v souvislosti s předpokládaným působením Hanse Spiesse při výstavbě Šternberské kaple ještě před jeho pravděpodobným odchodem na hrad Krivoklát (viz K. Benešová, *Několik poznámek ke hradu Krivoklátu*, *Umění* XXXIII, 1985, č. 4, s. 337–344). O Pilgramových předsíních v Brně, datovaných do prvního desetiletí 16. století, viz Petr Kroupa v K. Chamonikola, *Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550*, II. Brno, Brno 1999, s. 90, 95–96.

noho roku k přestavbě kostela nemohlo dojít. Zásadní pozdně gotická přestavba byla tedy pravděpodobně zahájena již dříve, někdy v šedesátých letech 15. století, v době kdy se Jindřich Berka z Dubé díky své manželce Alžbětě z Kunštátu stal švagrem českého krále Jiřího z Poděbrad, díky čemuž měl, přestože byl horlivým katolíkem, nepochybně volný přístup ke dvoru a větší možnost zajistit si odpovídajícího architekta pro své stavební podniky.⁴¹⁾ Po požáru města a s ním i kostela roku 1469 se jeho opravy, především vyzdvížení nové střechy, protáhly až na pozdější dobu, kdy již drželi Lipou Jindřichovi synové. Opravu završilo nové svěcení roku 1491.

Ať už k výrazné pozdně gotické přestavbě kostela sv. Kříže došlo ve 3. nebo 4. čtvrtině 15. století, autor tehdejšího projektu, slohově vycházející stále z některých forem předhusitského vrcholně středověkého stavitelství (tvary okenních kružeb a profilace portálů), navrhl v soudobém pojetí velmi originální stavbu, založenou především na gradaci hmot nižší do dvou stran otevřené pětiboké předsíně a obdélné lodi se stěnami členěnými pouze okenními otvory, která plynule přechází v mohutnou dominantu polygonu stanové střechy se štíhlou jehlancovou vížkou ve vrcholu. Na východní straně na ni navazuje stejně vysoký zaklenutý odsazený presbytář z vnějšku členěný soustavou opěrných pilířů, jehož hmota protahuje jinak centralizující dojem stavby do longitudinální podoby. Vzniká tak obdivuhodné dynamické napětí klidné podélnosti půdorysu a hybné hmoty stavby, jejíž centrální část energicky stoupá nezadržitelně vzhůru a strhává veškerou pozornost na sebe.⁴²⁾

Významný architektonický prvek návrhu stavby, českolipská předsíň, by tak pravděpodobně mohla stát někde u počátků vývoje skupiny dynamických pětibokých předsíní v českých zemích a být základním, přesto však kompozičně plně vyspělým typem. Ve své půdorysné a hmotové vyváženosti a důstojné jednoduchosti celku i architektonického detailu, zejména obou otevřených arkád, významně odlehčujících čelní strany vytěsněním ploch zdíva pouze na boky předsíně i vedením žeber klenby protínajících profilaci jejích mírně lomených oblouků, představuje v dalším vývoji již neopakované pojetí. U novějších zástupců se již půdorys těchto předsíní uzavírá stěnou s uprostřed osazenými portály, přičemž právě stěna a opěrné pilíře slouží k rozehrávání dekorativní hry panelování se slepými kružbami, kýlovitými oblouky s křížovými kytkami a kraby nad portály a pruhy nesenými konzolami pro sochařskou výzdobu. Prostor uvnitř je uzavřen a slupka formálního dekorativismu vítězí nad dynamickou kompozicí hmoty, v níž českolipská před-

Obr. 7: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Profilace vybraných architektonických detailů. A – západní portál lodi (severní stojka ve výšce 155 cm nad prahem); B – jižní portál lodi (západní stojka ve výšce 130 cm nad prahem); C – osový pilíř předsíně (ve výšce 120 cm nad dlažbou předsíně); D – klenební žebro předsíně (severovýchodní žebro ve výšce 385 cm nad dlažbou předsíně). Sejmuto jehlovým oměřovacím hřebem, max. chyba kresby ve skutečné velikosti ± 1 mm (kresba M. Panáček, 2003).

síň nemá v Čechách odpovídajícího nástupce.⁴³⁾ Tím je o to hodnotnější.

Dějiny kostela v novověku

V průběhu renesance a baroka byl kostel vybavován dobovým inventářem, jeho stavební podoba se však příliš neměnila. V roce 1608 byl postaven nový oltář a nová empora,⁴⁴⁾ v roce 1630 doplněná venkovním schodištěm po jižní straně předsíně.⁴⁵⁾ Podle J. N. Willomitza nahradil v roce 1675 zřícením hrozící klenbu kostela malovaný kazetový strop.⁴⁶⁾ Jednoznačně můžeme v této souvislosti odmítnout existenci klenby v tehdejší lodi kostela, která, jak jsme již ukázali výše, byla od počátku plochostropá, v případě presbytáře však nemůžeme objektivně rozhodnout, protože názory na její existenci jsou v ostatní literatuře a pramenech rozporuplné a dnešní fyzický stav Mockerem nově vybudo-

kové z Dubé jako noví nedílní majitelé města vydávají listinu s potvrzením městských práv pro Lipou. SOkA ČL, AM Č. Lípa, listina ič. 5.

41) Musíme tak naproti studii J. Panáček – F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 19–39 potvrdit datování celé dnešní stavby do pozdní gotiky, jak ji původně zařadili již B. Grueber, 1879, o. c. v pozn. 1, s. 62–64 a D. Líbal, 1948, o. c. v pozn. 4, s. 221.

42) Stále se vkrádá provokativní myšlenka, že větší část kostela a jeho celkový návrh skutečně pocházejí z poslední čtvrtiny 14. století a projekt ve své podobě navazuje na koncepci „české haly“ jak ji definoval V. Mencl, 1948, o. c. v pozn. 30. V tom případě by však v té době návrh stavby znamenal originální, maximálně vyspělý a progresivní řešení, přímo navazující na kostely sv. Karla Velikého Na Karlově nebo sv. Jindřicha na Novém Městě Pražském. Zcela jasně by tak ukazoval na nebyvale schopného architekta, kterým by mohl být právě Petr Parléř. Na základě faktů uvedených výše v textu a dnešního stavu poznání, jak samotné stavby tak obecného vývoje naší gotické architektury, však musíme tuto myšlenku přece jen opakovaně odmítnout.

43) Určitými pokračovateli jsou na území bývalého českého království pouze jižní předsíní kostela sv. Petra a Pavla v Brně s šestibokou kompozicí, pocházející z doby kolem poloviny 16. století (viz K. Chamoníkola, 1999, o. c. v pozn. 34, s. 98–99.) a čtyřboká, ze dvou stran původně otevřená, a na střední sloup zaklenutá severní předsíní farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Opavě z konce 15. století (viz K. Chamoníkola, Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, IV. Opava, Brno 1999, s. 44–45). Významný architektonický prvek pozdně gotických předsíní by si jistě zasloužil samostatný výzkum i ve vztahu k okolním zemím, zvláště Rakousku, kde je jejich výskyt velmi hojný.

44) SOkA ČL, AM Č. Lípa, Kronika Hanse Kriescheho, k. 3, ič. 44, fol. 26.

45) R. Müller, 1892, o. c. v pozn. 3, s. 401.

46) J. N. Willomitzer, 1887, o. c. v pozn. 3, s. 5–8.

Obr. 8: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Celkový pohled od jihozápadu v průběhu rozebírání původního krovu, přelom června a července 1896 (OVM Č. Lípa, Sbirka starých fotografií).

vané klenby a okolních vnitřních omítek nedovoluje podrobnější hloubkový průzkum.⁴⁷⁾ Vzhledem k existenci opěrných pilířů ji však předpokládáme, proto se citovaný údaj snad týká právě jejího snesení a nahrazení novým kazetovým stropem, který znovu zakryl i loď a jenž byl v roce 1868 nově upevněn a celý přemalován.⁴⁸⁾

Naštěstí kostel také bez újmy přečkal všechny pozdější městské požáry. Vděčí za to snad tomu, že stál na předměstí za hradbami vlastního města obklopen hřbitovem, na druhou stranu však byl zase poměrně exponován svou vysokou střechou v té době krytou šindelem. Velmi nebezpečné byly zejména dva katastrofální požáry v noci ze 6. na 7. října 1787 a v noci ze 12. na 13. května 1820, kterým opakovaně padlo za oběť prakticky celé město i s farním kostelem.⁴⁹⁾ Přes průběžné udržování a větší renovace v letech 1836 a 1842⁵⁰⁾ byl kostel, od roku 1787 sloužící jako farní, na konci 19. století znešvařen různými zazdívkami a přístavky a byl celkově ve zchátralém stavu. Zazděny byly oba oblouky předsíně a nejméně dvě okna, k jižní stěně předsíně bylo přistavěno nevzhledné jednoramenné schodiště na emporu, a stejně tak drobné přístavky k sakristii. Opravit potřeboval krov a střecha, záklenky a kružby oken a větší část omítek.⁵¹⁾

47) J. Panáček – F. Gabriel, 1997, o. c. v pozn. 8, s. 25 vzhledem k existenci opěrného systému klenbu předpokládají. J. Mocker ve svém posudku kostela zpracovaném v souvislosti s jeho rekonstrukcí na konci 19. století klenbu v lodi vyloučil, o presbytáři se domníval že spíše nebyl zaklenut z finančních důvodů, než že byla klenba později snesena. Viz posudek J. Mockera z 15. března 1893. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

48) J. N. Willomitzer, 1887, o. c. v pozn. 3, s. 8.

49) Tamtéž, s. 6. O požáru v roce 1787 viz W. Heinrich, Der große Brand in Leipa am 6. October 1787. Böhmisch Leipa 1887 a v roce 1820 viz Krátké popsání vyhoření Města České Lípy v noci 12tého května 1820. Praha 1821.

50) J. N. Willomitzer, 1887, o. c. v pozn. 3, s. 6.

51) Tehdejší vzhled a stav kostela dokumentují historické fotografie z OVM ČL, Sbirka starých fotografií a ze NPÚP, Fotografická sbírka, ič. F 50.718 a ič. F 42. 217. Cenným podkladem, i když s již výše uvedeným chybně zakresleným operákem, je půdorysný plán kostela z roku 1892.

Situace nepříliš dobře vypadající stavby, vyžadující větší rekonstrukci, bylo však nečekaně nebezpečně politicky využito ke snaze o jeho demolici. A vůbec tomu nevadilo, že 24. listopadu 1889 bylo s podporou města slavnostně oslaveno jeho 500 leté výročí založení.⁵²⁾ Obrátila se totiž proti němu jinak chvályhodná snaha Výboru pro znovupostavení farního kostela sv. Petra a Pavla, usilující získat na jeho místě pozemek pro plánovanou novostavbu, poté co původní místo, na němž farní kostel stával, bylo z hygienických a dalších důvodů zamítnuto.⁵³⁾

Kostel byl stavebně prohlédnut a byly vypracovány odborné posudky, zveličující jeho chatrný stav až k nebezpečnosti.⁵⁴⁾ Na jejich základě se důrazným vlivem představitelů výboru v městské samosprávě podařilo prosadit uzavření kostela dne 10. března 1893 z nařízení c. k. Okresního hejtmantství.⁵⁵⁾ Dokonce se s největší pravděpodobností podařilo určitým způsobem „ovlivnit“ i okresního konzervátora c. k. Ústřední komise pro umělecké a historické památky ve Vídni, prof. A. Brausewettera, jehož posudek z července 1892 neshledal na kostele sv. Kříže žádnou větší archeologickou hodnotu a nevyslovil se proti demolici.⁵⁶⁾

Teprve tehdy se podařilo českolipskému historikovi a neúnavnému ochránci historických památek Amandu Paudlerovi, nejméně již od roku 1886 usilujícímu o obnovu kostela sv. Kříže,⁵⁷⁾ přesvědčit svého přítele a okresního konzervátora z Liberce prof. Rudolfa Müllera k zákroku ve prospěch kostela.⁵⁸⁾ Ten ještě v předstihu před Brausewetterem navštívil kostel, ohodnotil ho jako významné a cenné dílo a v okamžité intervenci k ústřední památkové komisi se vyslovil pro jeho naprosto nezbytné zachování.⁵⁹⁾ A. Paudler sám zároveň rozvinul širokou kampaň proti demolici, využívaje i místní liberecké noviny.⁶⁰⁾

Vzhledem k tomu, že ve Vídni se ústřední památkové komisi sešly dva naprosto rozdílné posudky, byl následně k posouzení stavby vyzván Josef Mocker jako nestranný

52) Viz pozn. 2 a především „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

53) Město na jeho původním místě na Školním náměstí plánovalo vybudovat tržiště. Viz „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

54) Kostel byl po stavební stránce prohlížen a posuzován v krátkém čase několikrát, mimo jiné i 24. srpna 1892 státním technikem J. Kletzlem, který jeho stav označil za nutný opravy, ne však havarijní. Byla zároveň konstatována nutnost vypracování podrobných plánů, zejména krovu, na jejichž základě je možné záležitost pečlivěji posoudit. Viz R. Müller, 1892, o. c. v pozn. 3, s. 397.

Rozhodujícím se tak stal posudek krovové konstrukce od zdejšího tešařského mistra Josefa Kossaka z března 1893 vypracovaný spolu s plány pro okresní hejtmantství. Ten označil stav krovu za „velmi špatný ... vysoce povážlivý... ohrožující bezpečí života“, na základě čehož hejtmantství vyzvalo úřad purkmistra k zajištění uzavření kostela. Viz dopis okresního hejtmána Hoffmanna z 8. března 1893 Purkmistrovskému úřadu v České Lípě. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

55) Viz „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

56) Dobrozdání A. Brausewettera z 12. září 1892. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

57) Srov. A. Paudler, Wälsche Baukünstler in Nordböhmen, MNEC 9, 1886, s. 140–141, pozn. 1

58) Obsírně o této iniciativě v A. Paudler, Rudolf Müller, MNEC 28, 1905, s. 144–145.

59) SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9

60) A. Paudler je nepochybně autorem nepodepsaného článku „K otázce kostela sv. Kříže“ z 25. září 1892, uveřejněném v Deutsche Volkszeitung na straně 5. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

odborník.⁶¹⁾ Ačkoliv se jeho posudek z průzkumu uskutečněního za účasti obou okresních konzervátorů 27. února 1893 o kostele jako celku vyjádřil jako o stavbě „...nemající nic, co by mělo umělecký význam...“, zároveň přiřadil některé jeho části (předsíní a portály) práci Petra Parléře. V celku kostel dle jeho vyjádření „...působí svou celkovou polohou na pozorovatele, jmenovitě z jihovýchodní strany, malebným, vznešeným, ba opravdu monumentálním dojmem, takže podle mého mínění by byla škoda, tuto svým způsobem zcela originální stavbu jednoho z nejkrásnějších znamení České Lípy nechat zmizet z povrchu země.“⁶²⁾ Konstatování, která si sice v zásadě poněkud protirečí, pravděpodobně ale kostel nakonec zachránila.

Městské zastupitelstvo sice i poté hlasováním schválilo úmysl jeho demolici získat volný pozemek pro novostavbu farního kostela,⁶³⁾ ústřední památková komise, která určila stavbu oproti Mockerovi za nepochybné dílo Benedikta Rieda,⁶⁴⁾ a c. k. místodržitelství to však nepovolilo. Naopak na příkaz c. k. Ministerstva kultu a vyučování byl Josef Mocker vyzván k vypracování plánů na kompletní rekonstrukci celé stavby. Dne 23. května 1896 ministerstvo následně rozhodlo, že větší část finančních prostředků na opravu kostela 21 270 zlatých 87 krejcarů, včetně 1443 zl. jako honorář architekta a vedení stavby, bude použita z majetku děkanského kostela sv. Petra a Pavla a pouze zbylý obnos 4000 zl. bude pocházet z vlastního jmění kostela sv. Kříže.⁶⁵⁾

Podle plánů Josefa Mockera tak byl od 22. června 1896 do 30. října 1897 kostel zbaven všech znešvarujících přístavků a zazdívek a důkladně zrekonstruován. Byl snesen a znovu postaven krov nesoucí novou střechu s břidlicovou krytinou, zaklenut presbytář cihelnou klenbou s kamennými žebry a vyměněna většina kamenických prvků. Zároveň probíhalo přezdění většiny okenních záklenků, vyzdvižení nové empory podklenuté do travers na čtyřech sloupech a přístavba nové sakristie a schodišťové věžičky u západního průčelí. Oprava vrcholila položením nové dlažby v celém kostele, zasklením všech oken, pořízením nových dubových dveří u všech vstupů, instalací nových varhan a zrestaurováním všech oltářů.⁶⁶⁾ Dne 19. září 1897, těsně po kompletním dokončení rekonstrukce, byl kostel slavnostně nově vysvěcen.⁶⁷⁾

Takto opravený kostel přečkal bez problémů následujících devadesát let, pouze před druhou světovou válkou v letech 1925, 1932 a 1937 si vyžádala drobné opravy střecha

Obr. 9: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Celkový pohled od jihu v průběhu stavby nového krovu, H. Pelikan, 27. října 1896 (OVM Č. Lípa, Sbirka starých fotografií).

a okapy.⁶⁸⁾ Teprve v osmdesátých letech 20. století došlo k důkladné opravě vnějších omítek a střechy. Zcela nedávno v letech 1999–2000 byla věžička nově oplechována měděným plechem a na střeše položena nová břidlicová krytina. Musely být též vyměněny některé prvky krovu, zejména v úžlabích, které byly poškozeny dlouhodobým zatékáním. Kostel není dnes trvale využíván, konají se v něm pouze příležitostné zádušní mše.

STŘECHA A KROVY KOSTELA V PÍSEMNÝCH PRAMENECH

Nejstarší písemné záznamy, zpravující nás mimo jiné o opravách střechy, byly získány z pamětních zápisů nalezených při Mockerově rekonstrukci v sejmutém věžním knoflíku polygonální věžičky střechy lodi. Nalezené listiny byly tehdy pečlivě opsány,⁶⁹⁾ jejich obsah publikován v místních novinách,⁷⁰⁾ a spolu s novým zápisem opět uloženy do nově osazeného knoflíku.⁷¹⁾

Z prvního zápisu se dozvídáme, že 10. září 1668 byl „...knoflík kostela usazen a celá věž nově pokryta byla...“. Taktéž v druhé listině z 28. července 1725 se píše „...byl ten-

61) Viz tištěný zápis z 22. zasedání obecního výboru města České Lípy, konaném 3. března 1893 a „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. Obojí uloženo v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

62) Posudek J. Mockera z 15. března 1893. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

63) Většinou hlasů byl záměr městské obce na místě kostela sv. Kříže postavit kostel sv. Petra a Pavla schválen na 28. zasedání obecního výboru města České Lípy, konaném dne 30. června 1893. Tištěný zápis jednání uložen v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

64) Viz R. Müller, 1892, o. c. v pozn. 3, s. 401.

65) Viz opis výnosu pro c. k. Místodržitelství v Čechách z 28. května 1896 (SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9) a též „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

66) Viz plány vypracované Josefem Mockerem, uložené v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377 a APH Praha, fond Pozůstalost J. Mockera, tzv. Těka. K rozsahu a postupu jednotlivých prací ale především stavební deník (Baujournal) opravy kostela sv. Kříže. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

67) SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

68) SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 960, ič. 2909.

69) Opisy, z nichž je v dalším textu citováno, pořídil městský sekretář W. Heimrich. Dnes jsou uloženy v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 619, ič. 2554.

70) Viz článek nadepsaný „Geschichtliches von Leipa“ v Amts-Blatt der Stadtgemeinde B. Leipa, číslo 33, 8. července 1896, s. 2–7.

71) Při pozdějších opravách střechy, ani při poslední výměně krytiny v letech 1999–2000, nebyl knoflík snímán, takže listiny by v něm měly být stále uloženy.

Obr. 10: Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Celkový pohled od jihozápadu po dokončení rekonstrukce, ateliér Ruschey, září 1897 (OVM Č. Lípa, Sběrka starých fotografií).

to českolipský Křížový kostel (poté co byl tento při letošní prohlídce všech míst shledán velmi poškozeným a zcela poničeným působením bouřlivého nečasu a úderem blesku) z kostelní pokladny zcela nově pokryt a tento pamětní zápis sem uložen.“⁷²⁾ Nutnost pravidelné údržby, zejména když kostel nesl šindelovou krytinu, dokládá i následující zápis z 31. července 1769, poprvé udávající i jméno tesaře provádějícího stavbu. „Tato kostelní věž byla pro svoji velkou zchátralost a na náklady tohoto kostela nově pokryta, knoflík díky dobrotivosti kostelního otce Wentzela Meltzera nově pozlacen a tesařským mistrem Carlem Watzelem usazen.“

Druhý list, vložený do knoflíku téhož dne a především vyjasňující pravděpodobně spornou otázku vlastnictví správy nad kostelem, popisuje tutéž opravu jinou, pro nás velmi zajímavou, formulací: „Věž kostela sv. Kříže byla pro stavební zchátralost zcela opravena a nově pokryta.“ Zdá se, že je zde naznačeno, že při této opravě došlo i k větší výměně některých prvků krovu, pravděpodobně především z jeho horní části, kde přechází v polygonální sanktusníkovou věžičku. Nasvědčovaly by tomu i novodobé popisy krovu v po-

sudcích vyhotovených před Mockеровou rekonstrukcí, jak bude ukázáno později.

K určité výměně částí krovové konstrukce snad došlo i při poslední opravě zaznamenané do zápisů z věžního knoflíku 20. srpna 1856. Tehdy „...byl kostel sv. Kříže, zvláště půda a okapní žlaby, podroben podstatné opravě. Při ní byl již poškozený knoflík věže sejmout a v něm nalezené zápisy doplněny následujícím zápisem ze současné doby...“

Zajímavá informace se též nachází v krátkém spisku, popisujícím požár České Lípy v noci na 12. května 1820.⁷³⁾ V souvislosti s informací o uchránění kostelů stojících na předměstích je v poznámce psáno: „Geden z těchto kostelů, totiž u sv. kříže, gest toliko zmužilým života odvážením tesařského towarisse Ignáce Millera z wesnice Pisníku, genž nedávno před tím wazbu we věži ohledáwage s gegimí schody se seznámil, zachowán, přičemž gemu kominik Ambrož Wáclaw z Němého nápomocen byl.“ Sice až z 19. století, přesto tu máme doloženu stálou kontrolu a údržbu krovu a střechy, které v pravidelných časových intervalech vyžadovaly pečlivou prohlídku a posouzení jejich stavu. Zcela přirozeně se tak nejspíše dělo již od vzniku těchto konstrukcí.

V souladu s tím, přibližně 30 let po poslední zprávě z knoflíku lucerny, se k roku 1888 ze zachovaného rozpočtu dozvídáme o nové opravě střechy. Oprava, která stála celkem 365 zlatých, zahrnovala obnovení chatrné šindelové krytiny na sanktusníkové věžičce a její oplechování pozinkovaným plechem včetně nátěru. Natřeným železným plechem byly obloženy i okenice u vikýřů. Drobnou výměnu vyžadovala i šindelová a plechová krytina vlastní střechy pod lucernou.⁷⁴⁾

Hodnotnější zprávy, hovořící o podobě vlastního krovu, se objevují až ve stavebně-technických a umělecko-historických posudcích vypracovaných v souvislosti s rekonstrukcí kostela. Nejprínosnější jsou v tomto ohledu posudky okresního stavebního inženýra J. Kletzla a tesařského mistra Josefa Kossaka, hodnotící oba přímo krovovou konstrukci, a posudek Josefa Mockera o umělecko-historickém významu celého kostela.

J. Kletzl popisuje krov takto: „Konstrukce střešního krovu nad kostelní lodí je tak dalece zajímavá, jestliže 12,47 m dlouhý a 10,80 m vysoký prostor kostelní lodě překrývá cca 16,00 m vysoké lešení věže, které sestává z osmi svisle postavených sloupů. Tyto sloupky spočívají na trámovém loži v prostoru půdy a nesou již uvedenou, plechem pokrytou, lucernu, v níž jsou zavěšeny jeden větší a dva menší zvony. Množství vzpěr, ondřejských křížů a pozednic tvoří vyztužení této dřevěné konstrukce, kterou dělí na výšku do 4 částí 3 trámové věnce. Tři silná věšadla mají za úkol nést průvlak, který je připevněn viditelně odspodu v ose kostelní lodě a slouží jako střední podpora všech stropních trámů.“ V další části zprávy stav krovu hodnotí, „Při obrovské váze dřevem nabitého střešního lešení musí být obava...“ o jeho statickou bezpečnost „...označena za odůvodněnou a je bezpodmínečně nutné věnovat zvláštní pozornost stavebnímu stavu a zvláště nosnosti směle provedené střešní konstrukce.“

72) Je zajímavé, že ve sbírkách OVM ČL je chována kovová korouhvička z kostela sv. Kříže, s vyraženou datací 1723 a signaturou SW. Není však příliš pravděpodobné, že by se uskutečnily dvě větší opravy během dvou let, proto je možné že při opisu datace zápisu z věžního knoflíku mohlo dojít ke špatnému přečtení a správně má být 1723.

73) Viz Krátké popsání wyhoření Města České Lípy w noci 12tého kwětna 1820. Praha 1821.

74) Rozpočet nákladů na opravy na věži kostela sv. Kříže v Č. Lípě z 12. srpna 1888. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

Zvláště významný je jeho požadavek, že „...je tak naprosto nezbytné, aby byl pořízen přesný stavební plán celého kostela na základě pečlivě a svědomitě provedeného zaměření, z něhož by s pomocí všech potřebných horizontálních a vertikálních řezů konstrukce až do detailu mohly být učiněny závěry. Zaměřením střešního krovu pověřit zkušeného tesaře, který k tomu všechno dřevo pečlivě prozkoumá a udá, které z uvedených nosných trámů jsou vadné a proto musí být vyměněny.“⁷⁵⁾ Žádosti bylo vyhověno a tehdejší zaměření kostela se nám zachovalo dokonce ve třech exemplářích.⁷⁶⁾ Bohužel ale zaměření vlastního krovu, vypracované tesařským mistrem J. Kossakem, o jehož existenci víme z pozdějších zmínek, se přes rozsáhlé pátrání nepodařilo nalézt. Velmi důležitý pramen, zachycující krovovou konstrukci, jak se dochovala ze středověku do Mockerovy rekonstrukce, tak zůstává utajen.

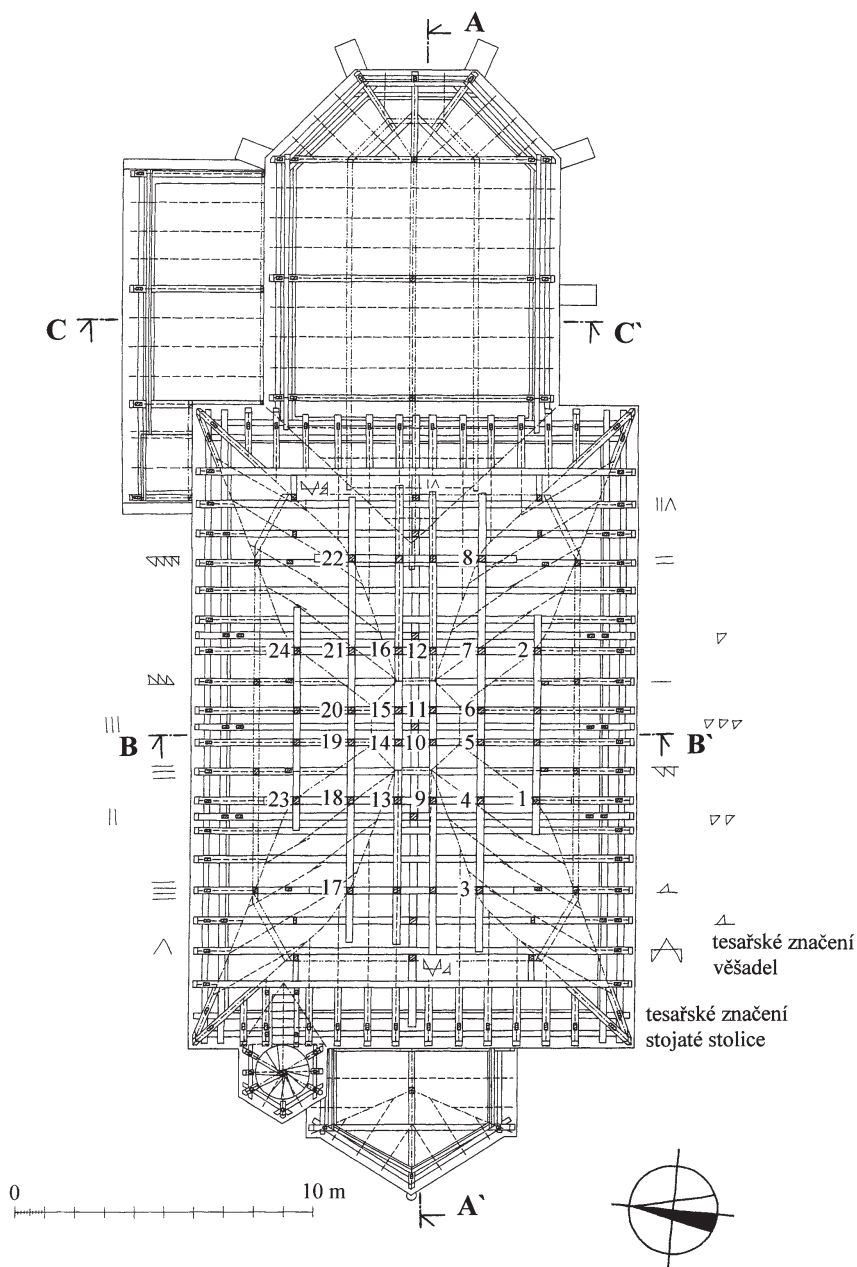
V opise se zachovala pouze Kossakova zpráva o stavu jednotlivých prvků krovu, původně doprovázející plánovou dokumentaci.⁷⁷⁾ Ze značně skeptického textu se dozvídáme že: „...bylo zjištěno, že žádný jednotlivý trám prvního složení trámů již není zdravý, větší počet těchto trámů je velmi vadný a že 4 střední představené trámy právě tak, jako spojovací trámy středního věšadla, jsou do 4 cm od povrchu prožrané od červotočů. Také 34 × 28 cm silný průvlak, který tvoří střední podpěru všech trámů prvního složení, byl po celé své délce do hloubky 4 cm shledán červotočivým a jeho hmota je na dvou místech do hloubky 12 až 15 cm shnilá.

K tomu nutno připočítat, že dřevěná hmota musela stářím ztratit z velké části dřevu vlastní tažnost a elasticitu (pružnost), neboť se stává křehkou a lámavou a na řezu tesařovy sekery se lehce drobí na krátké třísky, takže dřevní hmota výměnou při opravě kvůli červotočům a vnikající vlhkosti ve velkém stupni utrpěla a dlouho již nebude mít onu pevnost, kterou při odvážně provedené konstrukci s ohledem na bezpečnost života bezpodmínečně musíme vyžadovat.“

75) Viz „Protokol sepsaný na úřadu purkmistra Č. Lípa 4. srpna 1892“. Dochován v opise přiloženém k posudku kostela od R. Müllera. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

76) Viz pozn. 24.

77) Viz dopis okresního hejtmanna Hoffmanna z 8. března 1893 Purkmistrovskému úřadu v České Lípě. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

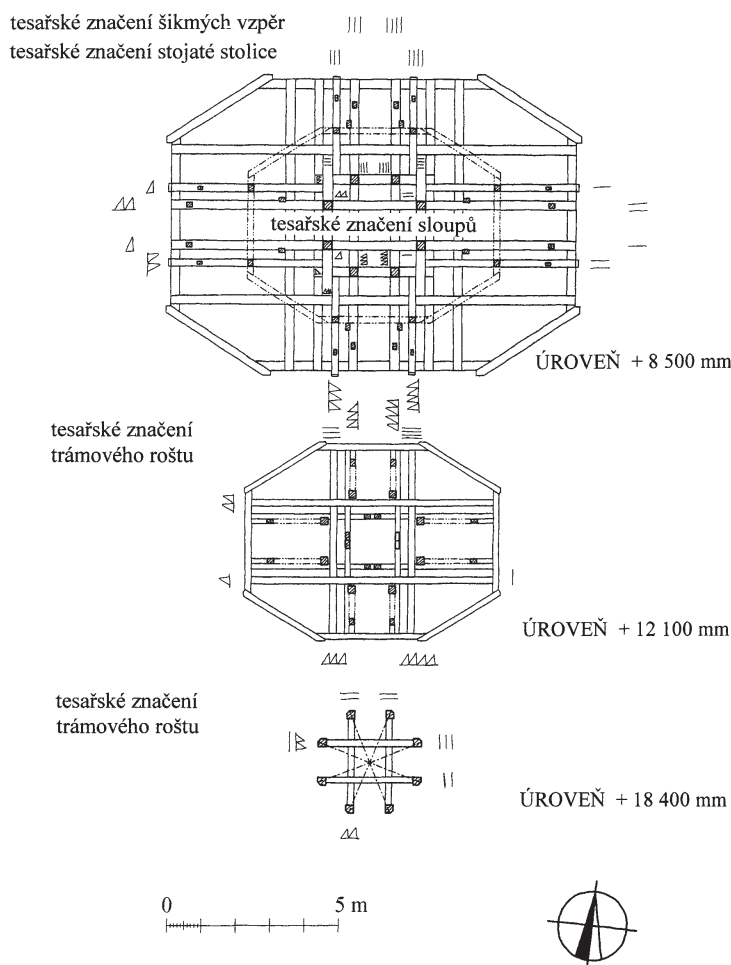

Obr. 11: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Půdorysný řez základní úrovní, analytický rozbor (následující plánová dokumentace – zaměření M. Panáček, J. Panáček, kresba M. Panáček, J. Panáčková, 2001/2002).

Obecnou nedůvěrou ke staré tesařské konstrukci vyjadřují slova „Je nutno ještě zvážit, že mnohé trámy jsou drženy jen prostými dřevěnými spoji, které jsou více nebo méně spolehlivé, takže pouze železem zesílené spoje poskytují aspoň malou bezpečnost...“. Přestože posouzení bylo provedeno zkušeným tesařským mistrem, krovová konstrukce jako celek pravděpodobně nebyla v tak špatném stavu, jak z této zprávy vyplývá. Výsledný dojem je tendenčně upraven tak, aby na nátlak některých představitelů města bylo dosaženo úředního uzavření kostela jako prvního kroku k jeho plánované demolicí.

Nejhodnotnější informace o podobě krovu i doklady o jeho celkově nepříliš vážném stavu přináší posudek J. Mockera.⁷⁸⁾ Čteme v něm, že „Konstrukce krovu je vysoce zajímavá a ukazuje na úmysl stavitele vytvořit pro položení trá-

78) Viz posudek J. Mockera z 15. března 1893. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, ič. 1222, k. 9.

Obr. 12: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Půdorysné řezy vyšších úrovní, analytický rozbor.

mů široký a tuhý základ, který po vícenásobném odstupňování se uzavírá osmi sloupů lucerny.

Svázání krovu je provedeno zcela po starém způsobu, jaký se nalézá v Prachaticích, Berouně, Lounech a na jiných místech. Právě tak vykazuje také krov nad presbytářem ještě stopy původní konstrukce, i když již zde mnohé dřevěné části byly vyřezány. Na celou dřevěnou konstrukci bylo použito výhradně pouze znamenité smolnaté jádrové borové dřevo, které se z velké části až do dnešních dnů ještě velmi dobře dochovalo.

Následkem vadnosti šindelové krytiny na střeše kostela a střechy věžičky shnilý časem některé dřevěné sloupky ve výši lucerny, a proto byla věžička snesena, v horní části obnovena a místo jako dříve šindelem byla nyní pokryta plechem. Při tomto vylepšení bylo vedle osmi svislých sloupů lucerny připojeno dalších osm sloupů na vnitřní straně.

V téže době se objevily také škody vazných trámů, které nesly zároveň spodní i horní prkenné obložení, pročez byla vložena do střešní konstrukce tři silná věšadla, aby pomohla stropní trámy spolu s jejich průvlakem nésti. Tato poslední vylepšení mohla být provedena asi v 18. století; celý silný dřevěný materiál tří věšadel je přece již zcela zpráchnivělý a červotočivý. Toto se nechá také vysvětlit pouze tím, že k tomu použité stavební dřevo bylo pokáceno v čase mízy a proto muselo záhy podlehnout zkáze.

Krovová konstrukce oprávněně budící obdiv byla Mockermem podle analogií určena jako pozdně středověká, a to jak lodi, tak i sedlové střechy presbytáře, a to i přesto,

že zde byla asi podstatná část prvků odstraněna. Důvod tohoto odstranění však Mocker neudává.

Krov stanové střechy lodi byl členěn do dvou částí, spodního několika úrovnového tuhého základu z kvalitního a dobře dochovaného dřeva a na něm stojící polygonální stolice věžičky, tvořené osmi sloupky nesoucími otevřenou lucernu s jehlančovým zakončením. Pravděpodobně ale celá tato horní část krovu byla vlivem zatékání silně narušena a nahrazena novodobou konstrukcí. V této souvislosti byla vyměněna i původní šindelová krytina věžičky za plech. Stalo se tak s velkou pravděpodobností v 18. století, jak uvádí Mocker. Mohla by to být ona oprava v roce 1769, o které víme ze zápisu z věžního knoflíku. V rámci této výměny nebo spíše později, snad v roce 1856, byla stolice posílena ještě dalšími osmi sloupky, fungujícími pravděpodobně jako jakési zpevňující příložky.

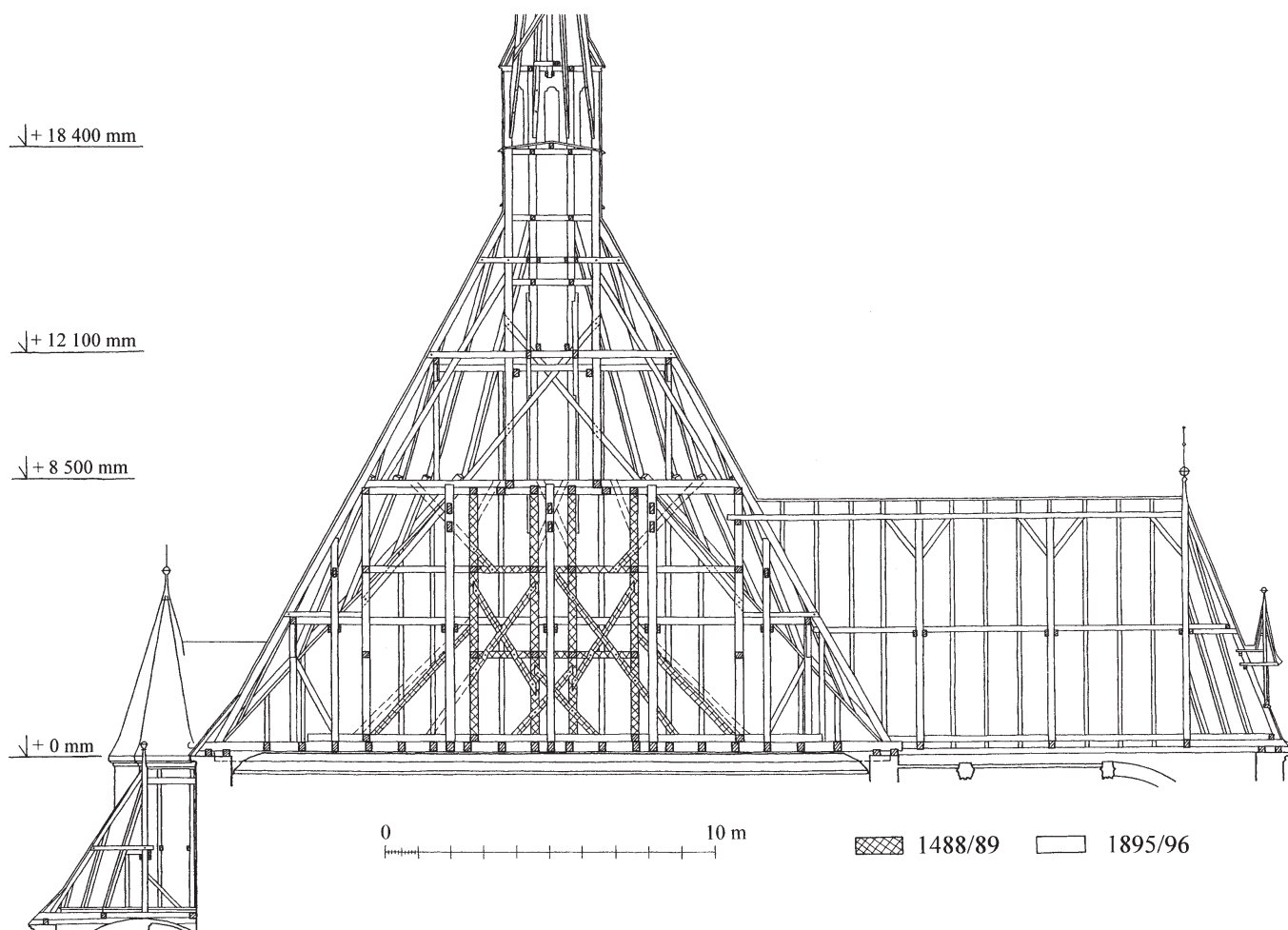
Zároveně též v 18. století a nebo již dříve, v roce 1675 kdy měl být vybudován nový kazetový

strop kostela, byla do spodní části krovu vložena tři věšadla nesoucí podélný osový průvlak podpírající středy prohýbajících se vazných trámů. Přestože tyto prvky byly mnohem mladší než pozdně středověká konstrukce, byl na ně asi použit nekvalitní materiál, protože právě ony byly na konci 19. století v nejhorším stavu, zcela ztrouchnivělé a sežrané červotočem. Z interiéru kostela viditelný průhyb vazných trámů pak pravděpodobně budil dojem nebezpečného stavu celého krovu, jak o tom svědčí Kletzlův i Kossakův posudek.

Mockerově ocenění a strážlivému posouzení stavu krovu nepochybně vděčíme za to, že se při rekonstrukci, kterou následně projektoval, snažil v souladu s názorem ústřední památkové komise⁷⁹⁾ zachovat maximum jeho původních prvků. Jako celek měla být zachována kompletní prostorová konstrukce spodní části krovu lodi. V barevně lavírované Mockerově projektové dokumentaci jsou tyto prvky označeny odlišnou tmavě hnědou barvou.⁸⁰⁾ Jak tato snaha probíhala v praxi, můžeme sledovat jak ze smlouvy s provádějící tesařskou firmou, tak především z dobových fotografií a za-

79) V odpovědi ústřední památkové komise z 26. září 1892 na posudek kostela od R. Müllera se dozvídáme: „Jinak je to se zachovalostí krovu; zdá se, že přece jsou na něm závady vzniklé v průběhu času, které by však brzy mohly být odstraněny. Tak se zdá, že ovšem ne velmi podstatně bude zrekonstruován; pak by se ostatně mohlo předpokládat, že zasahující tesařský mistr při jeho přirozených přednostech by měl nalézt spíše více než méně.“ Viz R. Müller, 1892, o. c. v pozn. 3, s. 401.

80) Odlišnou barvou je použití původní konstrukce vyznačeno na svislém příčném řezu lodi, který je uložen jak v SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377, tak v APH Praha, fond Pozůstalost J. Mockera, tzv. Téka, ič. 0417.

Obr. 13: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Svislý podélný řez A-A', pohled k severu, analytický rozbor.

chovaného stavebního deníku, popisujícího detailně veškerý postup prováděných prací.

Opravou krovu byl pověřen tesařský mistr Josef Kossak a firma Vogel & Rösler. Ve smlouvě, kterou s městem uzavřeli na dodávku tesařských prací,⁸¹⁾ je hned v 1. § mimo jiné uvedeno: „Zboření krovu, jeho pokrytí a stropu se má provádět opatrně, aby otvory a čepy neutrpěly a aby ony trámy, které jsou ještě zcela zdravé, bylo možno znovu použít.“ I v 2. § je ošetřeno zvláště opatrné zacházení s původními prvky „Po spuštění dřevěného materiálu tento pečlivě roztřídit, takže použitelný ke znovupoužití uspořádat a uskladnit. Upotřebitelné dřevo chránit před mokrem, pročež toto musí být přikryto prkny.“ Samotnou stavbu nového krovu pak upravuje 5. §: „Znovupostavení krovu musí být provedeno přesně podle plánů. Všechny při tom se vyskytující dřevěné spoje budou zhotoveny řádně a otvory v novém dřevě nesmějí být příliš velké, nýbrž musí být zhotoveny přesně podle zasazovaných čepů.“ Smlouva má ještě dalších 9 § detailně postihujících všechny záležitosti provedení prací.

Vlastní práce zahájilo odstraňování šindelové krytiny 22. června 1896.⁸²⁾ Následující den byly sejmuty okapové žlaby a zvony a další den se začalo se sundáváním plechové krytiny věžičky. Od 26. června byl snímán samotný krov,

takže 15. července byl již kompletně rozebrán a v příštích dvou dnech byly veškeré jeho prvky spuštěny dolů. V té době, 16. července, provedl na stavbě inspekci Josef Moccker a určil detaily opravy.

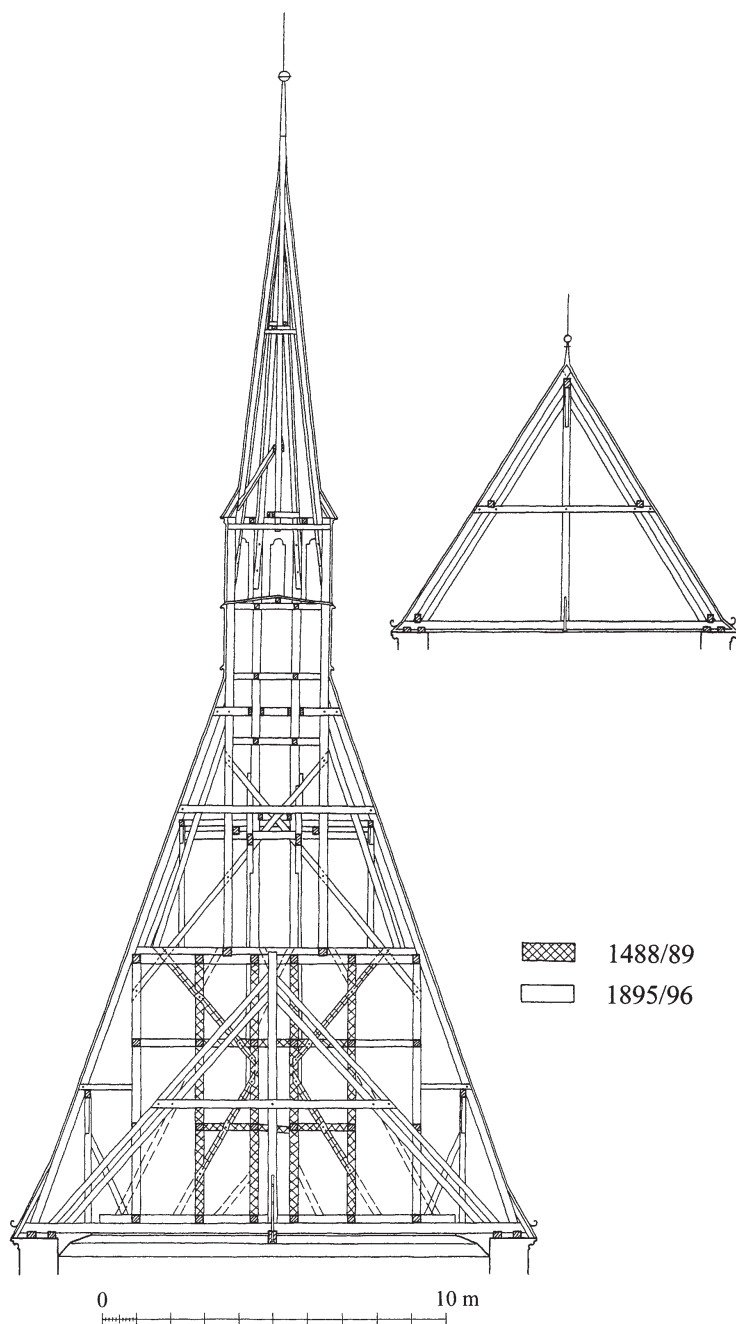
Z průběhu rozebírání krovu máme dochovánu jednu historickou fotografii. Je na ní vidět, že kromě vybourání zdívek arkád předsíně, zboření postranního schodiště na emporu a postavení lešení podél jižní strany lodi byla v době jejího pořízení snesena již celá horní část krovu lodi. Dosud stála spodní prostorová konstrukce sloužící ve vrcholu jako opora pro mohutné krokve. Celá konstrukce je díky ostrému slunci za něhož byla fotografie zhotovena, poměrně dobře vidět.

Od 21. července začínají pravidelné dodávky přesně specifikovaného dřeva od firmy Vogel & Rösler a v souladu s tím se zároveň rozbíhá i stavba nového krovu. Mezi tím pokračují i zednické a kamenické práce. K drobným komplikacím dochází na počátku srpna, kdy k 11. 8. je ve stavebním deníku stavbyvedoucím J. Kreisslem zapsáno „Pro krov bylo objednáno dřevo, protože se ukázalo, že staré použité dřevo z důvodu červotočivosti a shnilých míst musí být nahrazeno.“

Do 20. srpna byla sejmuta střecha předsíně a již 25. se dozvídáme, že byl na ní postaven nový krov. Dodávky dřeva a stavba krovu lodi stále pokračovaly. 2. září byl dodán 20,65 m dlouhý osový podélný průvlak, který byl o tři dny později osazen. Zároveň byl „krov úplně propojen“, takže byl asi z větší části hotov a stála jak spodní prostorová kon-

81) Viz „Oprava kostela sv. Kříže v Č. Lípě – Tesařské práce“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

82) Tento a další níže uvedené časové a stavební údaje (pokud není uvedeno jinak) viz „Baujournal (Stavební deník opravy kostela sv. Kříže 22. 6. 1896 – 30. 10. 1897)“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

Obr. 14: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Svislý příčný řez lodí B-B' (vlevo) a svislý příčný řez presbytářem C-C' (vpravo), pohledy k východu, analytický rozbor.

strukce, tak stolice polygonální věžičky. Obě části byly pravděpodobně spojeny dlouhými šikmými prvky v podélném i příčném směru. Fungovat musela i tři vložená věšadla. Jejich tahový účinek byl však nedostatečný, neboť „...průvlak pod stropem vykazoval průhyb...“ a proto mezi 7. a 9. říjnem musel být posílen dodatečným vložením dalších dvou věšadel. Zcela jistě jsou to ona jednodušší krajní, která chybí na Mockerových plánech.

Již dříve 30. září byl snesen krov nad presbytářem a okamžitě začaly dodávky dřeva pro stavbu nového. S jeho stavbou se však přece jen nezačalo okamžitě, protože z konce října máme dvě dobové fotografie, na kterých ještě není zachycen. Dvě fotografie, dnes uložené ve sbírkách OVM ČL, pořízené krátce po sobě 27. října 1896 zachycují stavbu od jihozápadu a jihovýchodu z prostoru tehdejší

Křížové ulice. Mimo zednických a kamenických prací je velmi dobře vidět rozpracovanost krovu lodi. Ten je vyzdvížen až po korunu stolice věžičky a jsou osazeny všechny krokve, skrz které prosvítá tmavší odstín znovu sestavených původních prvků spodní prostorové konstrukce. Ze severní a západní strany již začalo pobíjení prkny střešního pláště. Kompletně je již obedněna střecha předsíně, na níž se vyměňují kamenické prvky. Zastřešení ještě postrádá nově vybudovaná schodišťová věžička.

Stavba dále pilně pokračovala v zednických a kamenických pracích, pokračovaly i dodávky dřeva. V listopadu bylo rozhodnuto, že místo jednoduchého můstku bude ve věžičce zřízena prkenná podlaha s přístupem po schodech, tak aby byl zajištěn pohodlný přístup pro zvonění. Dne 2. prosince byl pro tyto konstrukce dodán dřevěný materiál.

Po velmi krátké zimní přestávce bylo již od 15. ledna 1897 dodáváno dřevo pro zhotovení stropu lodi. Na počátku dubna byly sice dodány ještě poslední latě, ale podle záznamu byl strop dokončen již 17. března. Mezi tím, v únoru 1897, byl usazen knoflík věže, zhotovený česko-lipskými mědikovci Josefem a Augustinem Melzerem, do něhož byly 13. března vloženy všechny zde původně nalezené listiny i s novým pamětním spisem.⁸³⁾ Z dubna 1897 je také zaznamenán účet lakýrníka V. Schuberttha z Prahy na pozlacení „věnce věže, hvězdy věže, koule věže, koule nad presbytářem, koule nad schodišťovým domem, koule nad předsíní, špičky a korouhve nad schodišťovým domem.“ Podle něj můžeme soudit, že všechny střechy byly již hotovy, opatřeny prkenným bedněním a byly osazeny všechny zakončovací prvky. Střechy zároveň pokrývala lepenka, za niž byla na konci dubna poukázána záloha 172,65 zlatých.

V této době již oprava kostela pomalu vrcholí a dokončují se většinou drobnější a interiérové práce. V krovu lodi se ještě dodělávají schody na věžičku, o čemž svědčí dodávky dřeva z 15. a 26. června. Na střechy je pokládána břidlicová krytina, jejíž dodavatel Wenzel Hanke dostává v polovině července za vykonané práce 1 500 zlatých. Stejně

V této době již oprava kostela pomalu vrcholí a dokončují se většinou drobnější a interiérové práce. V krovu lodi se ještě dodělávají schody na věžičku, o čemž svědčí dodávky dřeva z 15. a 26. června. Na střechy je pokládána břidlicová krytina, jejíž dodavatel Wenzel Hanke dostává v polovině července za vykonané práce 1 500 zlatých. Stejně

83) Viz „Opis pamětního spisu, který byl 13. března 1897 vložen do knoflíku věže kostela sv. Kříže“. SOKA ČL, AM Č. Lípa, k. 478, ič. 2377.

tak tesařské firmě Vogel & Rösler je poukázáno 5 400 zlatých. Těsně před slavnostním znovuvysvěcením kostela v září 1897 bylo ještě zapláceno truhlářskému mistru Schmutzerovi za dodání dvou větrných korouhví včetně jejich postavení. Střecha tak byla, stejně jako celý kostel, těsně před slavnostním okamžikem kompletně dokončena. Dne 30. října 1897 byl stavební deník uzavřen a jednotlivým firmám poukázány doplatky za vykonané práce. Tesařské práce, především na krovu, stály dohromady 6 640 zlatých, pokrytí břidlicí přišlo na 2 142 zlatých.

IKONOGRAFICKÉ PRAMENY A HISTORICKÉ FOTOGRAFIE

Nejstarším známým vyobrazením nejenom kostela sv. Kříže, ale vlastně jakékoliv českolipské historické stavby, je vyobrazení jeho stanové střechy v pozadí hlavní scény pozdně renesančního epitafu datovaného do roku 1615.⁸⁴⁾ V pozadí hlavního výjevu Zmrtvýchvstání na jeho levé straně vedle ramen padajícího vojáka z listnaté vegetace zcela jasně vystupuje jehlanec stanové střechy s vrcholovým knoflíkem. Drobným šupinkováním je naznačena i šindelová krytina. Tvar i podoba střechy v zásadě odpovídá pozdějším vyobrazením, pouze chybí otevřená lucerna sanktusníkové věžičky, což však může být dáno jistou dávkou malířova zjednodušení.

Druhým nejstarším vyobrazením kostela je jeho zachycení na vedutě města, tvořící pozadí oltářního obrazu sv. Rozálie, umístěného v kostele Narození Panny Marie v České Lípě. Autorem malby z roku 1713 je Jean Claude Monnot.⁸⁵⁾ Ve spodní části olejomalby na plátně je výjev morové epidemie s významnými dominantami města v pozadí. Zhruba uprostřed je zachycen kostel sv. Kříže, jehož proporce jsou částečně pozměněny, takže loď má spíše čtvercový půdorys, na nějž navazuje výrazně protažený presbytář. Loď krytá stanovou střechou vrcholící sanktusníkovou věžičkou tak působí více věžovitým dojmem, který ještě posiluje nízko nasazený hřeben sedlové střechy presbytáře. Drobnější detaily nejsou z malby rozeznatelné. Z první poloviny 18. století máme ještě dvě vyobrazení města České Lípě, na kterých je zachycen i kostel sv. Kříže. V obou případech však, stejně jako u jiných zobrazených staveb, jeho podoba vůbec neodpovídá skutečnosti.⁸⁶⁾

Pravděpodobně nejvěrnějším historickým vyobrazením kostela sv. Kříže, je jeho zachycení na vedutě města z mědirytiny tovaryšského listu F. A. Weisera z doby po polovině 18. století, která zachycuje velice přesně podobu města před katastrofálním požárem roku 1787.⁸⁷⁾ Kostel je zobrazen prakticky ve stejné podobě, jak ho známe z dobových fotografií před rekonstrukcí s pozoruhodnými detaily západní předsíně, vysokých lomených oken a opěrných pilířů presbytáře. Detailní zpracování střechy nám dovoluje

Obr. 15: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi, spodní část. Centrální prostorová rámová konstrukce, pohled od severovýchodu (všechny následující snímky M. Panáček, 2002).

rozeznat umístění pultových vikýřů, dvou na jižní a tři na západní straně stanu lodi, šindelovou krytinu všech střech i podobu otevřené lucerny sanktusníkové věžičky s charakteristickou vodorovnou skladbou šindelů na jejím vysokém jehlancovém krytu. Ten vrcholí špicí s knoflíkem a hvězdici s korouhvičkou, obdobná špice s křížkem je i nad valbou závěru presbytáře. Centralizující a vertikalizující účinek stanové střechy opět svedl autora k její akcentaci a posunutí půdorysného tvaru lodi spíše ke čtverci. Stavba působí jako výrazná dominanta východní části města, energicky vystupující nad nižší a drobnější zástavbou historického předměstí.

Z poloviny 19. století máme dva pohledy na Českou Lípou od jihovýchodu z návrší zvaného Hůrka. Na obou, jak barevné litografii F. Chalupy, tak litografii C. W. Medaua z Litoměřic,⁸⁸⁾ vystupuje pouze stanová střecha se sanktusníkovou věžičkou za řadou vysokých topolů. Stejně je kostel zachycen i na dvou vedutách města z novoročních přání, vydaných v druhé polovině 19. století.⁸⁹⁾

88) Obojí v SOKA ČL, AM Č. Lípá, k. 619, ič. 2554.

89) Tamtéž.

84) J. N. Willomitzer, 1887, o. c. v pozn. 3, s. 3.

85) Jeho signaturu „J. C. Monno f (ecit) Burgundus 1713“ objevila v roce 1929 při čištění obrazu malířka Eugénie Hauptmannová. Viz zápis v *Liber Memorabilium Decanatus Lippensis II (Pamětnice 1797–1943)* uloženém v SOKA ČL, fond Farní úřad Česká Lípa, k. 70.

86) Jde o vedutu publikovanou v M. Vogt, *Das jetzt lebende Königreich Böhmen*. Frankfurt und Leipzig 1712 a o vedutu F. B. Wernera z let 1730–1740 původně uloženou ve Vratislavi v souboru kreseb českých a moravských měst (tzv. Vratislavský náčrtník). 87) Originál uložen v SOKA ČL, AM Č. Lípá, k. 619, ič. 2554 a v majetku autora.

Obr. 16: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi, spodní část. Severní strana, druhá úroveň, systém zdvojených vzpěr mohutných věšadel, prostupujících centrální rámovou konstrukcí. Vlevo sloup č. 2 rámu č. 5, dobře je vidět odříznuté jednostranně rybinovité pláty původních ondřejských křížů, pohled od západu.

Poměrně přesným posledním samostatným historickým zobrazením kostela sv. Kříže je litografie W. Kirchnera z doby kolem roku 1850 na listu Böhm. Leipa u. Umgebung.⁹⁰⁾ Stavba je zachycena od jihovýchodu z prostoru Křížové ulice (dnes Moskevská). Zachyceny jsou všechny pro nás důležité detaily stavby. Dva pultové vikýře jižní strany střechy lodi, okraje střech výrazně přesahující korunní římsu, dva erby v horní části jihovýchodního nároží lodi i o něco nižší kolmo přisedající opěrák uprostřed jižní stěny presbytáře. Nad valbou závěru presbytáře však již nenajdeme špici s knoflíkem a křížkem, po hřebeni této sedlové střechy ale běží hromosvod. Při takto věrohodné podrobnosti detailů nás pouze překvapí zjednodušení průběhu podokenní římsy nad jižním portálem lodi, která se oproti skutečnosti vertikálně nezalamuje.

Z doby krátce před rekonstrukcí kostela máme několik, již zmiňovaných, historických fotografií.⁹¹⁾ Protože jsme se jejich rozboru věnovali v souvislostech výše, zmíníme se pouze o několika poznatcích k podobě střech. Zjišťujeme, že ze severní strany měla střecha lodi též jeden malý pultový vikýř a v západní části jeden výrazně větší krytý sedlovou stříškou a nepochybně sloužící k dopravě materiálu při častých opravách. Půda presbytáře byla odvětrávána dvěma pultovými vikýři od jihu a východu. Rozdílná barevnost úseků šindelové krytiny, kterou jsou kryta i pultová zakončení opěrných pilířů presbytáře, dokládá její častou místní výměnu. Dešťová voda je sváděna okapními žlaby do svodů v jihozápadním a severozápadním nároží lodi a jihozápadním a severovýchodním nároží presbytáře.

Z tvaru střechy presbytáře je možno vyčíst zajímavé podrobnosti o jeho krovu. Zalomení ve spodní části identifikuje poměrně výrazné námětky, krokve tvořící valbu nad zá-

věrem se neopírají až o samý vrchol nejvýhodnější plně příčné vazby, ale přisedají trochu níže, čímž nad nimi vzniká jakýsi malý svislý štítek. Velice zajímavé je půdorysné zalomení přibližně uprostřed hřebene, naznačující pravděpodobně nějakou poruchu deformující část krovu bezprostředně navazující na střechu lodi. Tyto poruchy mohou souviset s odstraněním některých prvků v krovu, jak o tom víme z Mockerova posudku.⁹²⁾

Krov nad lodí má též, i když drobnější, námětky, které ale na nárožích nerespektují seříznutí hrany stanu a vytvářejí samostatná drobná nároží. V otevřené lucerně sanktusníkové věžičky, kryté již plechem, můžeme rozeznat jak zavěšení zvonů, tak poměrně mohutné sloupce tvořící konstrukci její stolice. Lucerna se otevírá půlkruhově zakon-

čenými arkádami. Další fotografie již zachycují průběh rekonstrukce a výslednou podobu kostela po ní.

POPIS TVARU STŘECH

Stavba je charakteristická větším počtem samostatně se uplatňujících střech vytvářejících prostorovou hru objemů a tvarů, gradující k ústřednímu vrcholu. Vzniká tím, pro obdobné kostelní stavby neobvyklý, vzrušivý, dynamický, zároveň ale i monumentální dojem.

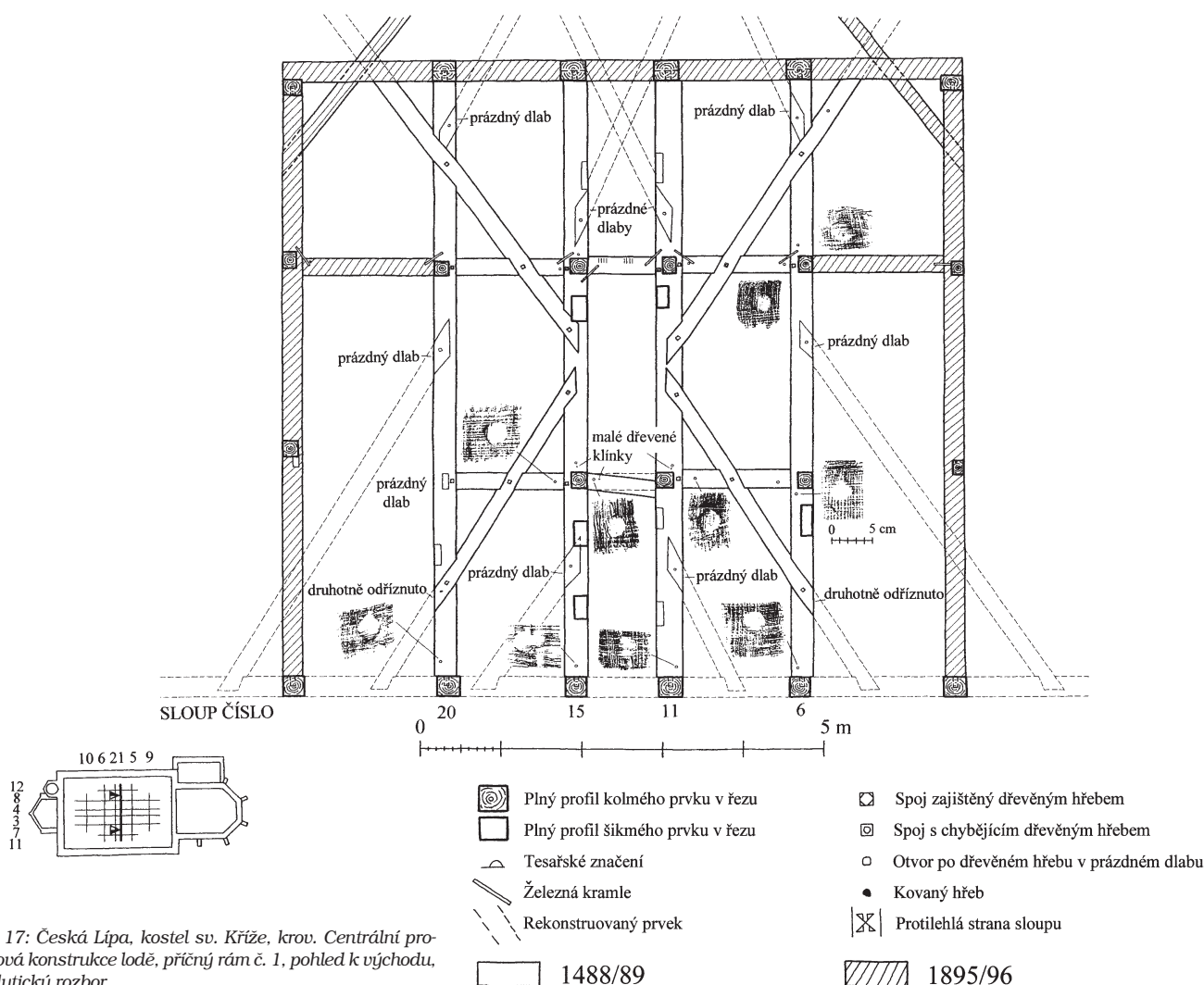
Stanová střecha lodi se zdvíhá nad půdorysem protáhlého obdélníka o poměru stran více než 7 : 5. Z něj vyrůstá asi 16 m vysoký komolý čtyřboký jehlan, jehož stěny v severojižním směru stoupají pod úhlem 70°, zatímco ve východozápadním směru pod úhlem o 10° menším. V patách všech stran, asi 2 m nad korunní římsou, se tento sklon lomí a zmenšuje asi o 10°. Nad tímto zalomením je uprostřed každé strany osazen obdélný vikýř s okenicí, krytý čtyřbokou jehlanovou stříškou s propojující sedlovou spojkou. Obdobné jednodušší vikýře, ale s půlkruhovým zaskleným oknem se nacházejí nedaleko pod vrcholem všech stran.

Hrany jehlanu střechy jsou v diagonálních směrech seříznuty, čímž vznikají uprostřed zalomené kosodélné plochy s odlišným stoupáním v horní a dolní polovině, vyrovnávající tak rozdílný úhel sklonu sousedících stran jehlanu a umožňující souběh diagonálních nárožních a stranových ploch ve vrcholu tak, že vytváří pravidelný osmiúhelník. Z něj vyběhají polygonální hranol sanktusníkové věžičky nesoucí osmiboký, v patě mírně podlomený, značně převýšený jehlanec její střechy. Polygonální hranol sanktusníkové věžičky je uprostřed předělen profilovanou římsou na dvě nespolečné vysoké části. Stejně římsy hranol oddělují i od spodního jehlanu stanové střechy a vrcholového jehlance. Vyšší část hranolu je téměř v celé své výšce otevřena stíh-

90) Uloženo v grafické sbírce OVM ČL.

91) Jsou to především pohledy od západu a od severovýchodu, uložené ve Sbirce starých fotografií OVM ČL a pohledy od jihovýchodu (i.č. F 50. 718) a severovýchodu (i.č. F42. 217) z Fotografické sbírky NPÚÚP.

92) Viz posudek J. Mockera z 15. března 1893. SÚA, PÚ Vídeň, sig. II/209, i.č. 1222, k. 9.

Obr. 17: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce lodě, příčný rám č. 1, pohled k východu, analytický rozbor.

lými, půlkruhově zakončenými otvory. Polygonální jehlanec střechy nad nimi, vysoký 11 m, vrcholí okovanou hrotnicí a tyčí s knoflíkem. Celá střecha lodi je vysoká asi 34 m, takže o více než 23 m převyšuje samotné stěny kostela. Střecha lodi tak tvoří tři čtvrtiny výšky celé stavby.

Přibližně v polovině výšky jehlanu střechy lodi na něj východním směrem navazuje sedlová střecha presbytáře, nad závěrem ukončená trojitým valbovým zalomením. Nad jeho vrcholem je osazena tyč s knoflíkem. Uprostřed východní strany valby je vikýř stejného tvaru jako u střechy lodi. Drobné zalomení v patě stran není skoro patrné.

S jehlanem střechy lodi je spojena i střecha schodišťové věžičky u severního boku předsíně. Věžička je kryta šestibokým jehlanem, opětovně se špicí a koulí, přechod na půdu lodi zajišťuje sedlová spojka. Samostatnou střechu předsíně tvoří čtyři strany šestibokého jehlanu s krátkým hřebenem rovnoběžným s boky předsíně a končícím těsně pod korunní římsou kostela. Nad vrchol stříšky opět vybíhá nízká špice s koulí. Sakristie je opatřena jednoduchou pultovou střechou sklonu okolo 40°, vymezenou severní částí východní stěny lodi a východním zděným štítem sakristie.

Všechny střechy jsou pokryty obdélními břidlicovými šablonami, kladenými na prkenné bednění na koso, tzv. „německým způsobem“. Celá sanktusníková věžička, paty střech a všechna úžlabí jsou kryty měděným plechem. Dešťové žlaby jsou osazeny jako nadokapní.

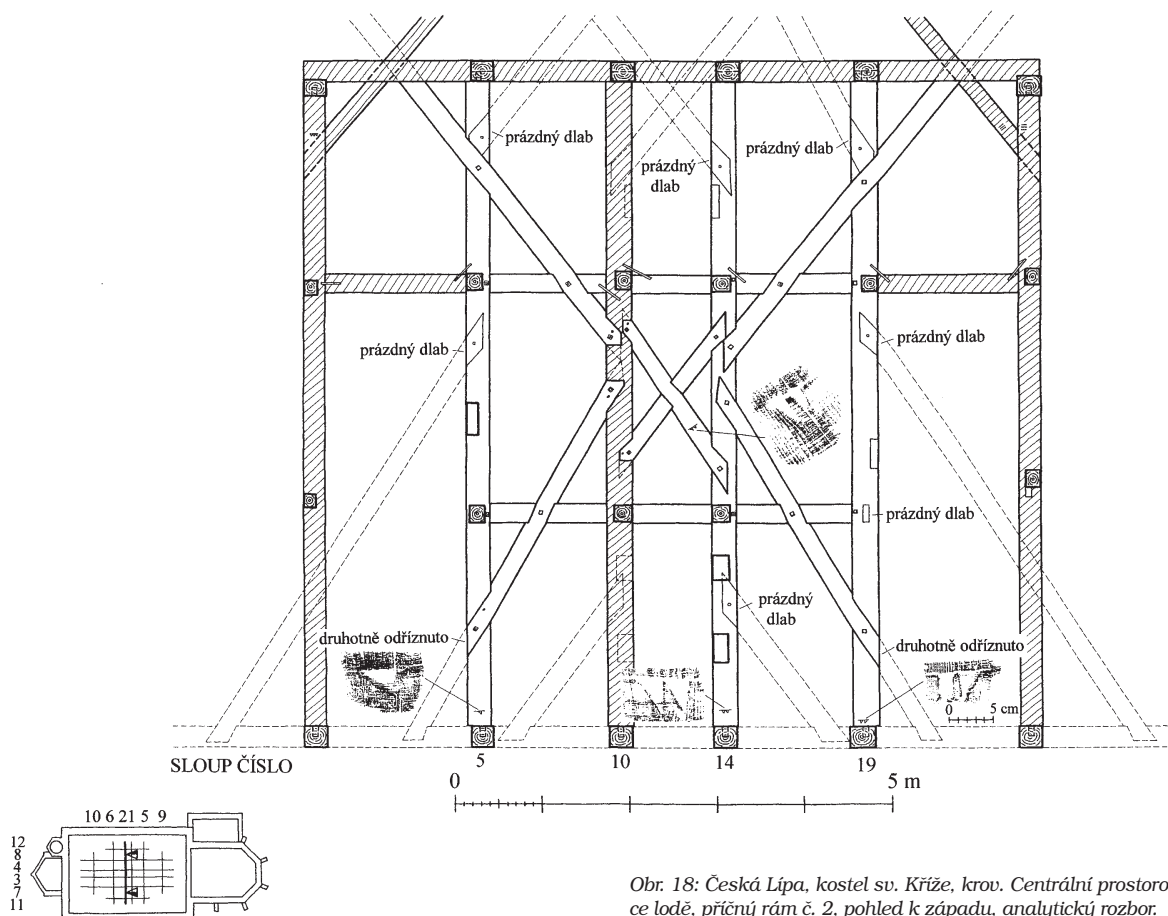
POPIS KROVŮ

Krov sakristie

Krov pultové střechy sakristie je vaznicového typu, se třemi plnými příčnými vazbami o rozestupu necelé 4 m. Plná vazba se skládá z vazného trámu, svislého sloupku, krokve a kleštiny. Vazné trámy jsou osazeny na severní straně na pozednici uprostřed koruny obvodové zdi sakristie, na opačné straně jsou i s pozednicí zazděny do severní stěny presbytáře. Bezprostředně u této stěny jsou do nich začepovány sloupky stojaté stolice, nesoucí vrcholovou přízední vaznici. V podélném směru jsou osazeny pásy, ztužující krov a zmenšující rozpětí vaznice, v příčném směru sloupky stabilizují u stěny šikmé zápor. Krokve v plných vazbách jsou čepovány na konce vazných trámů, osedlány do podélné prahové pětiboké vaznice a ve vrcholu přiléhají ke stěně presbytáře, nesené vrcholovou přízední vaznicí. Se sloupky stojaté stolice jsou spojeny jednoduchými kleštinami. Mezi plnými vazbami jsou vždy tři krokve (rozstup asi 1 m) nesené pouze prahovou a vrcholovou vaznicí. Všechny prvky krovu jsou řezané, spoje jsou většinou čepované, kleštiny jsou připojovány pomocí kovových svorníků.

Krov schodišťové věžičky

Krov jehlancové stříšky schodišťové věžičky je tvořen krovkami, ve vrcholu vzpírajícími hrotnicí, která vynáší hře-

Obr. 18: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loď, příčný rám č. 2, pohled k západu, analytický rozbor.

benovou vaznici sedlové spojky. Krokve jsou začepovány na radiálním systému krátkat, uložených na pozednici. Ty z nich, které vytvářejí nároží, jsou postupně navzájem svázány kleštinami. Hřebenová vaznice sedlové spojky, nesoucí tři páry krátkých krokví, je v krovu lodi podepřena jednoduchou stojatou stolicí ze dvou sloupků a vaznice, která zároveň tvoří konstrukci bednění krátkého vstupního přímočarého schodiště. Všechny prvky krovu jsou řezané, spoje jsou většinou čepované, některé jsou řešeny kovovými svorníky.

Krov předsíně

Krov jehlancové střechy předsíně je složen z kolmo se protínajících dvou příčných (jeden přízední) a jednoho podélného vazného trámu a na něm stojícího sloupku, mezi jehož vrchol a západní stěnu lodi je vložena krátká hřebenová vaznice. Krokve nesoucí plášť střechy jsou dole osedlány na obvodové pětiboké prahové vaznice a nahore do hřebenové, u dvou čelních stran jsou ve vrcholu lípnuty ke sloupku, který je u paty zpevněn šikmou záporou. Krokve jsou vzájemně nebo ke sloupku spojeny jednoduchými kleštinami. Krov je uložen na pozednici uprostřed koruny zdi. Všechny prvky krovu jsou řezané, spoje jsou většinou čepované, kleštiny jsou připevněny kovovými svorníky.

Krov presbytáře

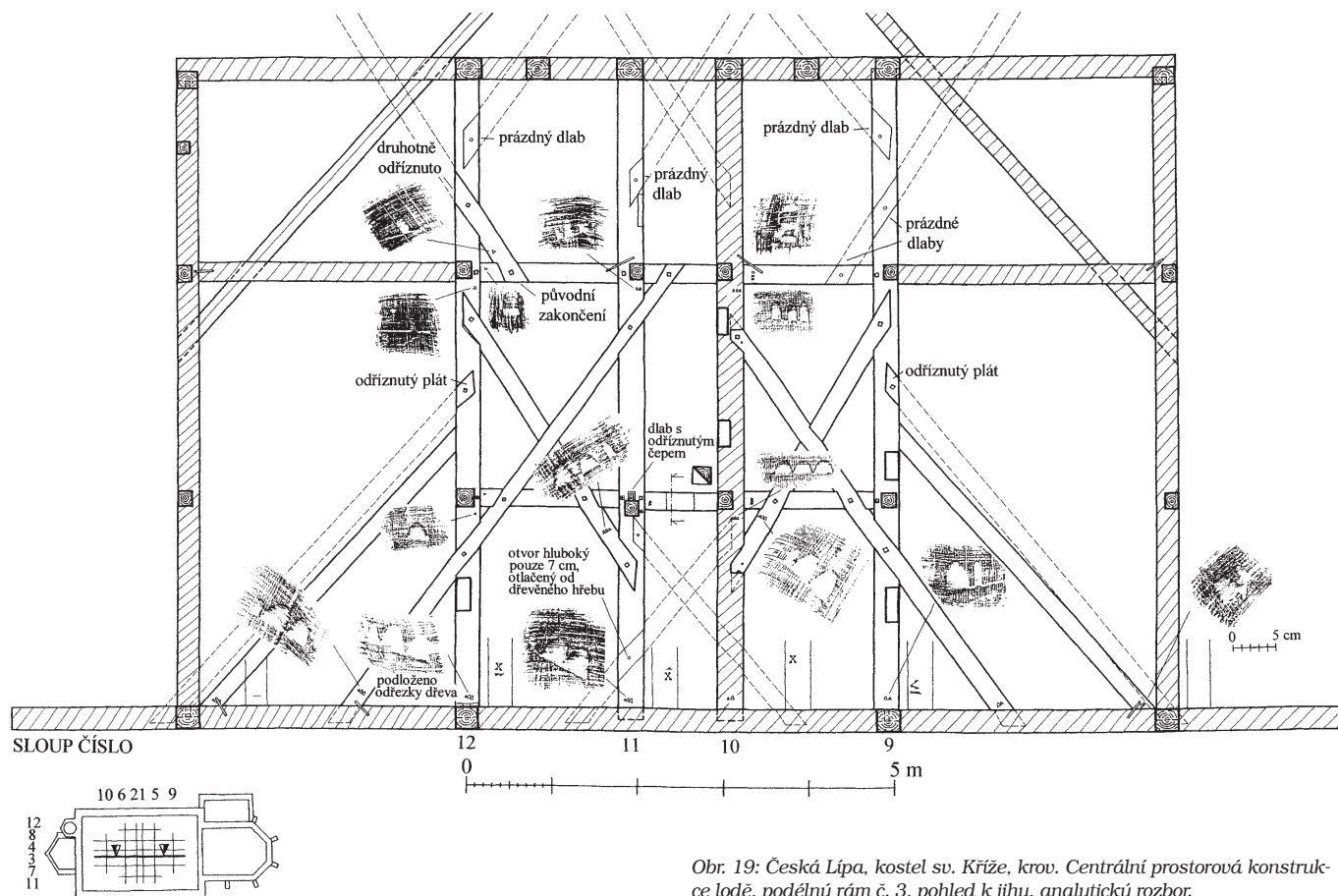
Krov sedlové střechy presbytáře s valbovým ukončením nad závěrem, uložený na dvojité obíhající pozednici, je vaznicového typu se třemi příčnými plnými vazbami složenými z vazného trámu a věšadla tvořeného párem vzpěr

a sloupkem, spojenými v polovině výšky zdvojenými kleštinami. Tato věšadla nesou hřebenovou i oba páry prahových a mezilehlých vaznic, na něž jsou v intervalu asi 1 m osedlány krokve prázdných vazeb. Oboustranné šikmé pásy mezi hřebenovou vaznicí a sloupky věšadel zpevňují konstrukci v podélném směru a zmenšují volné rozpětí vaznice. Věšadlové sloupky přes kovové třmeny vynášejí středy vazných trámů. Hřebenová vaznice vyběhá z věšadlového sloupku nad středem závěru a je v prostoru krovu lodi podepřena vodorovným překladem v nejvýhodnějším příčném rámu centrální prostorové konstrukce. Některé krokve valbového zalamování závěru jsou připevněny kleštinami k věšadlovému sloupku, zároveň je mezi ně osazena konstrukce vikýře. Všechny prvky krovu jsou řezané, spoje jsou většinou čepované, kleštiny jsou připevněny kovovými svorníky.

Krov lodi

Krov jehlancové střechy lodi o půdorysu 21,5 krát 15 m a z ní vystupující sanktusníkové věžičky je ve dvou vertikálních částech složen z několika vzájemně provázaných, vcelku však samostatných konstrukcí. Základnu tvoří systém vazných trámů, na nichž je uložena centrální prostorová konstrukce spodní části, nesoucí stolicí sanktusníkové věžičky vrcholící krovem její jehlancové střechy. Součástí jsou i dvě samostatné obvodové stojaté stolice nesoucí v různých úrovních krokve a systém věšadel vynášejících osový podélný průvlak.

Vazné trámy jsou uloženy na dvojici paralelně položených pozednic. Mohutných, skoro 15 m dlouhých, vazných trá-

Obr. 19: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loď, podélný rám č. 3, pohled k jihu, analytický rozbor.

mů je v rozestupech 1 m příčně položeno celkem osmnáct. Na obou podélných stranách je doplňuje vždy dvanáct kolmých krátkat, dvě šikmá diagonální krátkata jsou v každém nároží.

Na této základně je osově v obou směrech uložena centrální prostorová konstrukce spodní části, skládající se z dvanácti kolmo se křížících rámců, tvořených čtyřmi nebo šesti mohutnými sloupy svázanými prahem a vrcholovou vaznicí a vodorovnými rozpěrami se zavětrovacími šikmými prvky. Konstrukce, vyplňující takřka celý prostor půdy, je přibližně 16 m dlouhá, 10,5 m široká a necelých 8 m vysoká. Čtyři rovnoběžné kratší příčné rámy v severojižním a čtyři delší podélné rámy v západovýchodním směru vzájemně vytvářejí tvar mohutného řeckého kříže s delšími podélnými rameny. Konce rámců v každém rameni jsou navzájem svázány kratšími rámy pouze o čtyřech sloupech, vytvářejícími tak půdorys podobný berličkovému kříži.

V centrálním prostoru křížení je vytvořen pevný základ, čtyř sloupů uprostřed a deseti okolo, umožňující nést stolicí sanktusníkové věžičky. Konstrukce je hustě provázána vodorovnými rozpěrami ve dvou úrovních a zejména množstvím šikmých vzpěr a ondřejských křížů, takže působí jako tuhý kompaktní prostorový prvek. Konstrukci tvoří z větší části prvky původního historického krovu s tradičním opracováním a tesařskými spoji. Detailní popis jednotlivých rámců a jejich prvků viz níže.

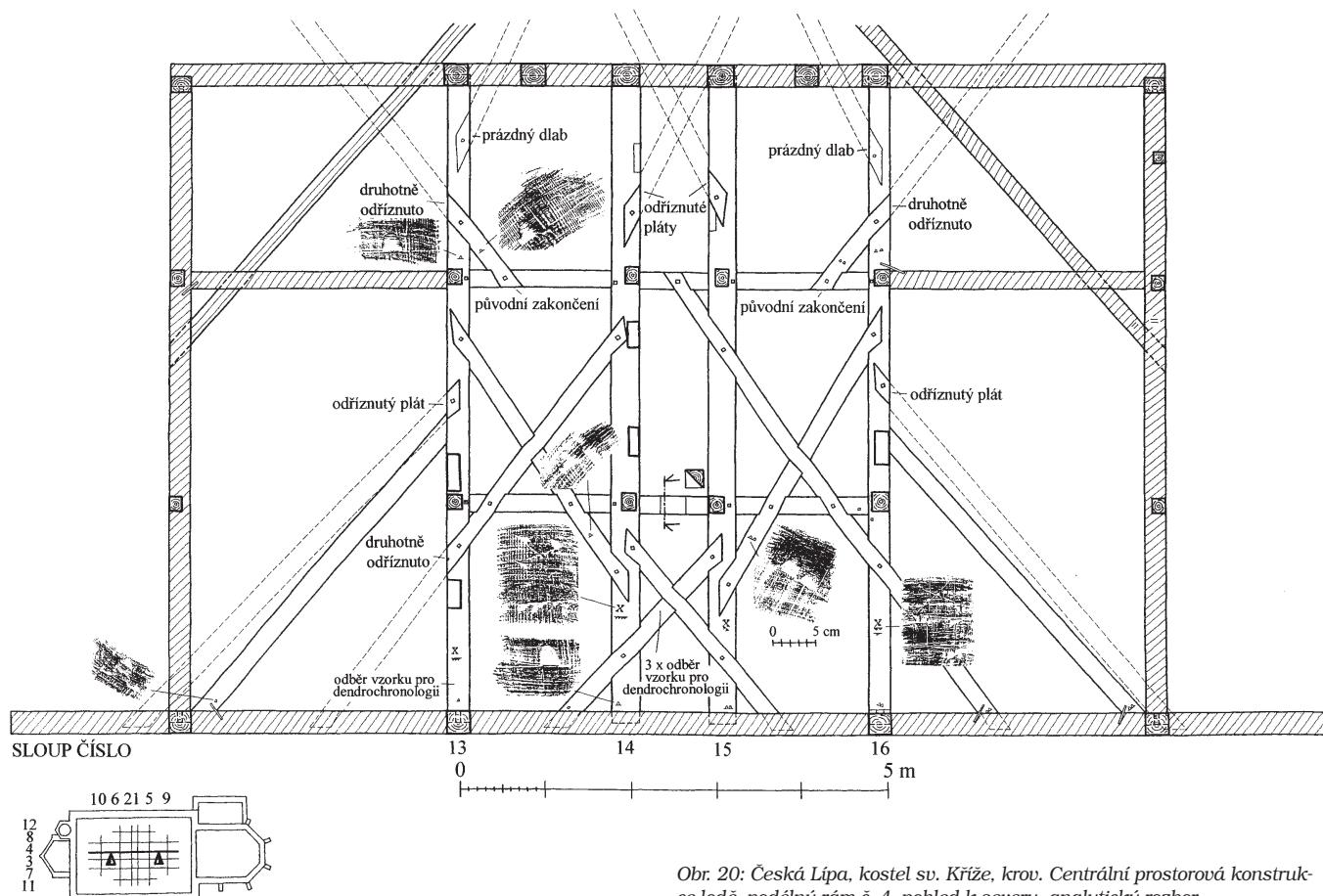
Na centrální prostorové konstrukci jsou založeny všechny další části krovu v jeho horní části. Pro osmibokou stolicí sanktusníkové věžičky je na jejích vaznicích položen samostatný prahový rošt ze čtyř v nárožích jednoduše přepřá-

taných trámů. Ke koncům těchto trámů jsou vždy z vnitřní strany přiloženy prahy pro obvodovou stojatou stolicí.

Konstrukce sanktusníkové věžičky široké 3 m se skládá z osmi 12,5 m vysokých sloupů, ve dvou úrovních spojených zdvojenými kleštinami (jednou v místě připojení krokvi, podruhé v koruně stolice) a rozepřených celkem třemi trámkovými rošty, z nichž nejvyšší nese oplechování podlahy otevřené lucerny. Zvony jsou zavěšeny na samostatných dvojicích kleštin. Stolicí věžičky je fixována z každé strany dvojicí šikmých vzpěr, čepovaných do vrcholových vaznic spodní prostorové konstrukce. S ní věžičku provazují dvojice velkých ondřejských křížů v příčném i podélném směru. Jehlanec střechy věžičky vysoký 11 m tvoří krokve dole lípnuté a přišroubované ke sloupům stolice věžičky a ve vrcholu se sbíhající a vzpírající hrotnici. S ní jsou krokve provázány ve dvou úrovních kleštinami, vzájemně pak samostatnými šikmými pásky.

Nosný systém krokvi je ve dvou úrovních doplněn obvodovou stojatou stolicí. První je postavena přímo na vazných trámech. Celkem 14 sloupků (vždy tři v příčném a čtyři v podélném směru) nesoucích čtyřbokou vaznici má v jejím směru z obou stran šikmé pásky, ve směru kolmo k rovině střechy je sloupek zpevněn delší záporou. Druhá stojatá stolicí je umístěna na samostatných prahových trámech nad centrální prostorovou konstrukcí. Osm sloupků (vždy dva na každé straně) má šikmý pásek pouze ve směru k sobě, naproti sobě jsou rozepřeny rozpěrou, takže zápora je umístěna z vnější strany.

Mohutné krokve, různých délek podle tvaru střechy (nejdelší až 17 m), jsou dole začepovány nedaleko od konců

Obr. 20: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loď, podélný rám č. 4, pohled k severu, analytický rozbor.

vazných trámů nebo krátkat, ve vrcholu jsou lipnuty ke sloupům stolice sanktusníkové věžičky nebo ke krokvim tvořícím hrany nárožních seříznutí. Podle různých délek jsou postupně osedlány na první obvodovou stojatou stolicí, vrcholové vaznice centrální prostorové konstrukce a druhou obvodovou stojatou stolicí. Část z nich je ještě fixována kleštinami nad první i druhou stojatou stolicí a kleštinovým rámem těsně před jejich připojením k sloupkům stolice věžičky. Odlišně jsou řešeny krokve lomených kosodélných ploch nároží, které jsou kladeny šikmo k hranám seříznutí a v místě změny úhlu stoupání děleny. V pravidelném umístění jsou mezi krokve osazeny samostatné konstrukce vikýřů. Kromě východní strany jsou všechny krokve u své paty doplněny námětky.

Spodní částí krovu prostupuje v příčném směru pět mohutných věšadel. Zdvojené vzpěry tří středních věšadel se opírají do konců samostatných vazných trámů, se sloupky vzpíráními ve vrcholu jsou ještě spojeny dvojicemi kleštin asi v polovině své výšky. Dvě boční věšadla jsou osazena na běžném vazném trámu, jsou nižší a nemají zdvojené vzpěry. Věšadlové sloupky pomocí kovových třmenů z válcované pásoviny připevněných šroubovými svorníky, vynášejí osový podélný průvlak, podpírající středy vazných trámů a nesoucí konstrukci kazetového stropu lodi.

Všechny prvky krovu jsou kromě většiny v centrální prostorové konstrukci řezané, novodobé spoje jsou většinou čepované nebo jednoduše přeplátované, některé s kovovými svorníky.

PODROBNÝ POPIS CENTRÁLNÍ PROSTOROVÉ KONSTRUKCE KROVU LODI

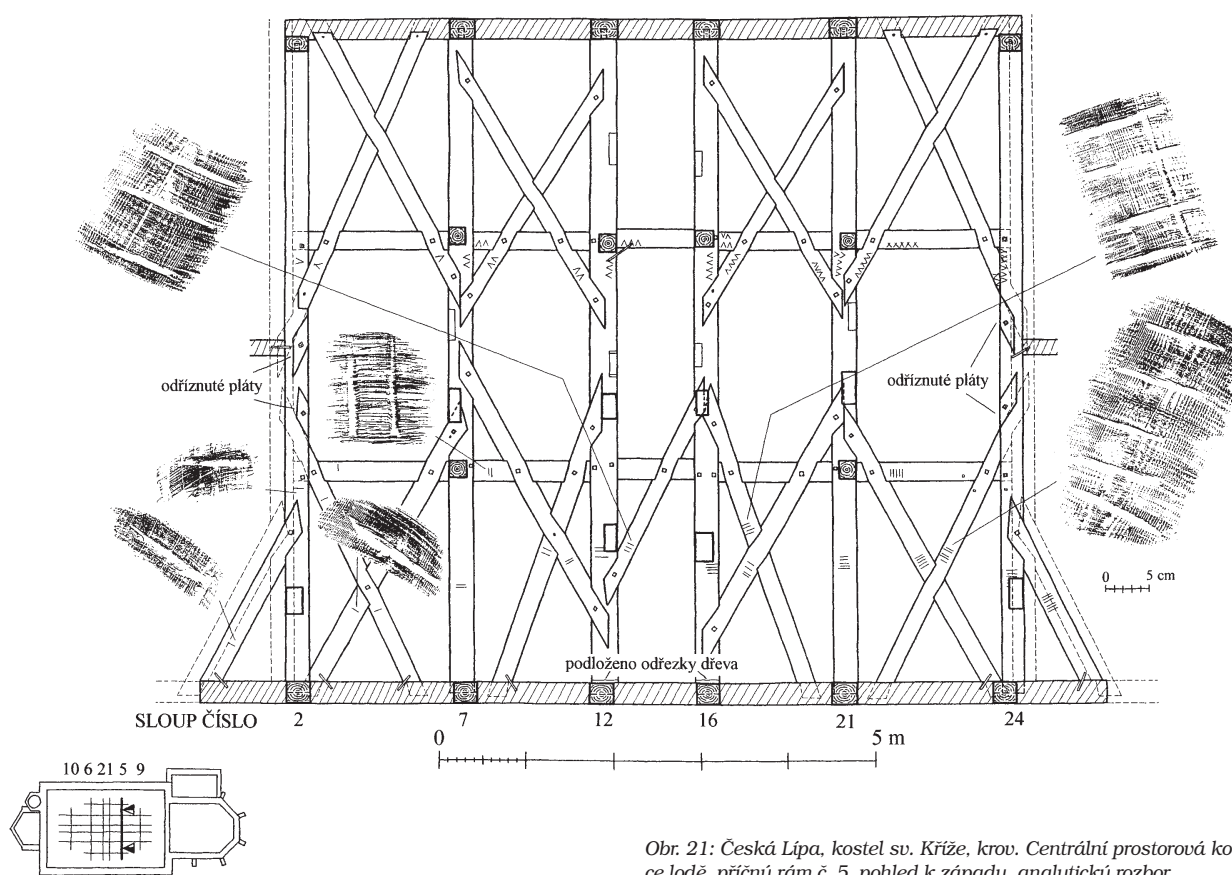
Poznámka k popisu

Jelikož se jedná o prostorovou konstrukci a jednotlivé prvky se zapojují do vazeb v obou směrech, příčném i podélném, byly pro umožnění dokumentace zakresleny a budou popisovány v rovinných rámech v souladu se směrem vazby jejich plátových spojů a historického tesařského značení. Zároveň byly jednotlivé rámy ve stejném systému pracovním očíslovány. Očíslovány byly i jednotlivé sloupky, k čemuž bylo využito tesařské značení zhotovené při rekonstrukci na konci 19. století. Sloupky jsou očíslovány od jihu v podélných rámech vždy od západu k východu, přičemž oba vnitřní sloupky všech krajních kratších ráků o čtyřech sloupech číslovány nejsou. Rámy jsou sloupky podle jejich počtu rozděleny na pět nebo tři svislá pole označovaná v popisu od středu jako střední, vedlejší a krajní. Vodorovné rozpěry ve dvou horizontálních řadách nad sebou je dále dělí na tři výškové úrovně – první, druhou a třetí.

Obecný popis prvků vyskytujících se ve všech rámech

Centrální prostorová konstrukce je tvořena z celkem 12 kolmo se křížících ráků, vytvářejících dohromady trojrozměrnou příhradovou konstrukci. V souladu s oboustrannou osovou symetrií si protěžkové rámy až na drobnosti většinou vzájemně odpovídají. Zavětrování zajišťují samostatné šikmé prvky (vzpěry, pásy) nebo ondřejské kříže.

I po rekonstrukci na konci 19. století je většina prvků středověkého původu, čemuž odpovídá způsob jejich kon-

Obr. 21: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce lodě, příčný rám č. 5, pohled k západu, analytický rozbor.

strukce, vazeb a spojů. Veškerý původní materiál je ručně tesaný. Koncové spoje šikmých prvků se svislými nebo vodorovnými jsou řešeny jednostranně rybinovitým krytým překlátováním, analogické průběžné spoje oboustranně rybinovitým překlátováním. Vodorovné rozpěry jsou čepované. Všechny spoje jsou zajištěny dřevěnými hřeby. Při rekonstrukci byla část spojů zpevněna železnými hřeby nebo kramlemi.

Novodobé jsou všechny prahové trámy a vrcholové vaznice v obou směrech. V kříženích, kde jsou tyto podélné a příčné prvky překlátovány, jsou podélné vždy vespod a příčné probíhají přes ně. Většina sloupů, přesto že jsou často výrazně posunutá, je do nich začepována. Sloupy všech krajních rámu jsou nižší, takže příslušné podélné vaznice jsou uloženy výrazně níže a příčné jsou na ně pouze mírně kámpovány. Asi v polovině výšky všech vnějších podélných a příčných rámu jsou do jejich obou krajních sloupů začepovány krátké prvky spojující je v příslušném směru s nejbližšími krokví.

Rám číslo 1

Rám označený jako č. 1 je východní vnitřní příčný rám. Je 8,4 m široký a skládá se ze šesti sloupů, čtyř původních a obou krajních novodobých. Oba střední původní sloupy č. 15 a 11 jsou o něco mohutnější, průřezu přibližně 30 × 32 cm, oba vedlejší č. 20 a 6 mají asi 27 × 26 cm. Tento rám nemá příčný práh, proto jsou všechny sloupy začepovány do podélných prahů, stejně jako ve vrcholu do podélných vaznic. Vodorovné rozpěry ve dvou horizontálních řadách nad sebou dělí rám na tři úrovně, přičemž v krajních polích ve spodní řadě rozpěry nebyly a v horní řadě jsou novodobé. Prostřední rozpěra spodní řady je u sloupu č. 11 pokleslá.

Dochované ztužení zajišťují vzpěry, jdoucí ze středních sloupů č. 15

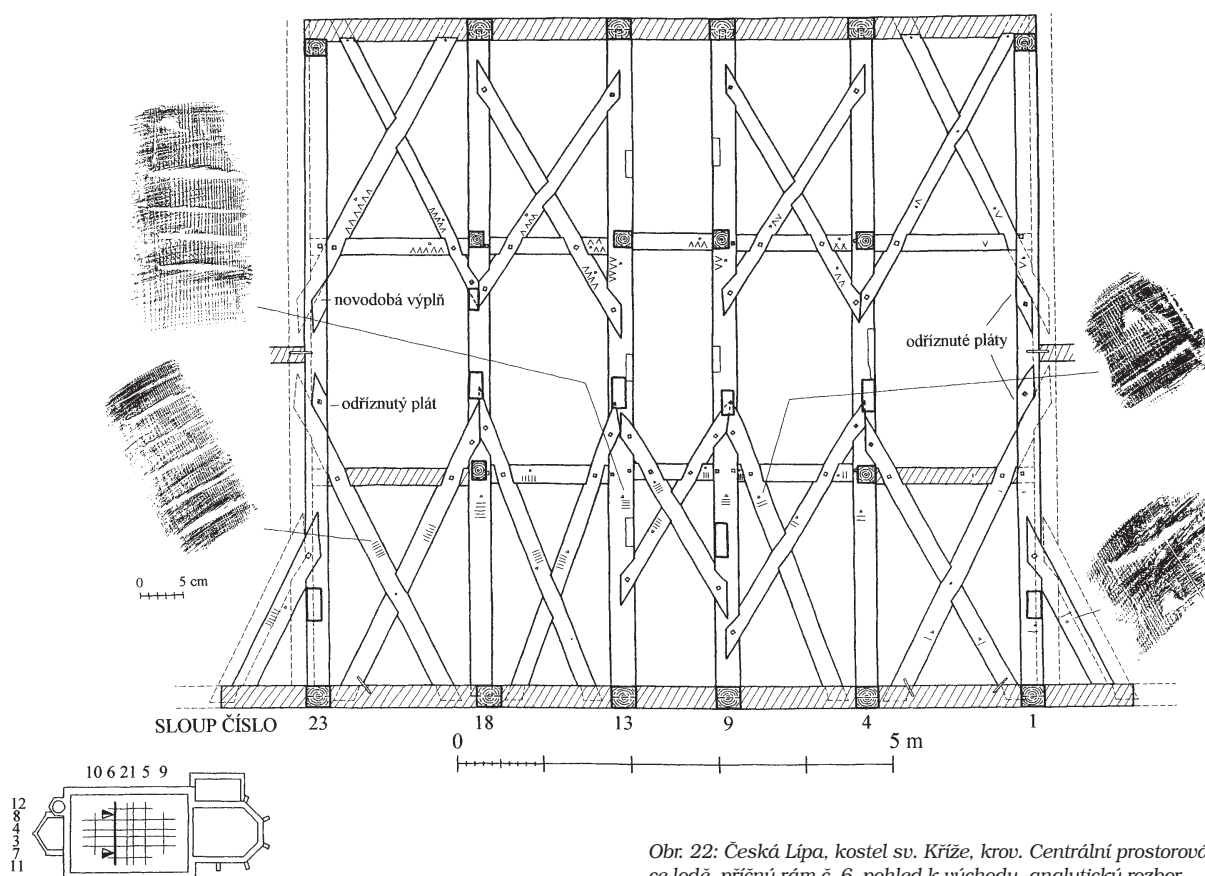
a 11 symetricky nahoru a dolů. Všechny čtyři jsou však druhotně uříznuty. Na středních sloupech č. 15 a 11 v první úrovni a na vedlejších sloupech č. 20 a 6 v druhé úrovni, se nalézají prázdné, ven dolů mířící dlabby. Obdobné, dovnitř nahoru mířící, dlabby jsou na všech čtyřech sloupech ve třetí úrovni. Všechny šikmé prvky byly k rámu připasovány od západu, tedy jako by zevnitř celé centrální prostorové konstrukce. Důležité je také, že dva šikmé prvky podélného rámu č. 4, připojující se na sloup č. 15, částečně překrývají plát šikmých vzpěr ve druhé úrovni a špičku prázdného dlabu v první úrovni. Novodobé šikmé prvky mířící dovnitř nahoru vyběhají na rubové straně tohoto rámu z krajních polí ve třetí úrovni.

Původním tesařským značením jsou vystupnutá kolečka o průměru asi 2,5 cm, jejichž počet žádným směrem nestoupá, všude je pouze jedno. Značky se nalézají na většině původních prvků ve všech třech výškových úrovních. Horní rozpěra od sloupu č. 20 k severnímu krajnímu novodobému sloupu je novodobě označena malým trojúhelníčkem, na horní rozpěře mezi středovými sloupy č. 15 a 11 je osm svislých záseků ve dvou skupinách po čtyřech. Na obou středových sloupech č. 15 a 11 a pokleslé rozpěře mezi nimi jsou ve výšce spodní řady rozpěr vedle tesařských značek zaraženy celkem tři drobné dřevěné klinky

Rám číslo 2

Rám označený číslem 2 je protějškový k předchozímu, tedy západní vnitřní příčný. Je řešen vcelku obdobně, pouze v prostředním poli ve druhé úrovni je vložen navíc ondrejský kříž. Při rekonstrukci byl také vyměněn jižní středový sloup č. 10 a plátové spoje k němu se připojujících šikmých prvků byly částečně seříznuty a tvarově pozměněny. Šikmý prvek z podélného rámu č. 4 připojující se ke sloupu č. 14 opět překrývá špičku prázdného dlabu. Rám má šikmé prvky připasovány od východu, tedy opět zevnitř celé konstrukce.

Původním značením je pravouhlý hrotem dolů obrácený pečlivě provedený trojúhelníček o svislé výšce až 4 cm. Takto označeny jsou pouze paty původních sloupů a jeden z prvků středového ondrejského kříže. Jedním trojúhelníčkem je označen jižní vedlejší sloup č. 5, ostatní označené prvky nesou trojúhelníčky dva, značení tedy stoupá od jihu k severu. Novodobé jsou značeny šikmé prvky vyběhající z rubové strany krajních polí ve třetí úrovni. Jižní je označen třemi drobnými rovnora-

Obr. 22: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce lodě, příčný rám č. 6, pohled k východu, analytický rozbor.

mennými trojúhelníčky vedle sebe, severní třemi záseky kolnými k létům prvků.

Rám číslo 3

Rám č. 3 je jižním vnitřním podélným rámem dlouhým 15,5 m. Skládá se ze šesti sloupů, z nichž oba nižší krajní jsou novodobé a západní středový č. 10 byl též vyměněn. Oba středové sloupy č. 11 a 10 jsou čepovány podélně do prahu, východní vedlejší sloup č. 12 je podložen odřezky dřeva. Ve vedlejších polích jsou navíc vloženy mezilehlé příčné vrcholové vaznice. Opět nebyly krajní rozpěry ve spodní řadě a horní jsou novodobé. Střední rozpěra ve spodní řadě je v části oddlabána na polovinu svého diagonálního profilu.

Dostatečnou tuhost zajišťují dva nepravidelné ondřejské kříže mezi středovými sloupy č. 11 a 10 a vedlejšími č. 12 a 9, jejichž jeden prvek sbíhá až k prahu a u jednoho ondřejského kříže vybíhá až do středové rozpěry horní řady. V obou krajních polích je doplňují vzpěry, dosedající však ke sloupům č. 12 a 9 asi 20 cm pod jejich původními odříznutými pláty. V první úrovni středního pole byl ještě ondřejský kříž, po němž v původním sloupu č. 11 zůstaly prázdné dlabky. Ze třetí úrovně vedlejších polí vybíhaly šikmé prvky směrem k rovině střešy. Zbyl z nich pouze krátký pásek ve východním poli, v západním jsou jen prázdné dlabky. Prázdné dlabky směřující dovnitř nahoru jsou ve třetí úrovni též na všech původních sloupech č. 12, 11, a 9. Všechny šikmé prvky jsou a nebo byly plátovány od severu, tedy zevnitř konstrukce. Z rubové strany jsou v krajních polích připlátovány novodobé prvky běžící šikmo vzhůru dovnitř.

Původním tesařským značením jsou velké a malé půlelipsoidové vyseknuté žlábkové vysoké okolo 3 cm. V přízemí je to u prvků v západní polovině jeden a u prvků ve východní dva velké žlábkové, doplněné jedním malým, ve třetí úrovni jsou to pouze malé, jejich počet však stoupá opačným směrem. Někde jsou při rekonstrukci doplněny novodobé žlábkové, spíše však narušující původní systém. Sloupy nesou z rubové strany novodobé značení v podobě určitého počtu drobných trojúhelníčků či jimi charakterizovaných římských číslic.⁹³⁾ Zajímavým detailem je otvor pro

93) Zajímavý je systém počítání jednotlivých hodnot, kdy římská desítka

hřeb v nejspodnějším dlabu sloupu č. 11, který je navrtán pouze do hloubky 7 cm. Že do něho však byl přesto zatlučen dřevěný hřeb dokazuje otlacení jeho stěn do tvaru sférického hranolu.

Rám číslo 4

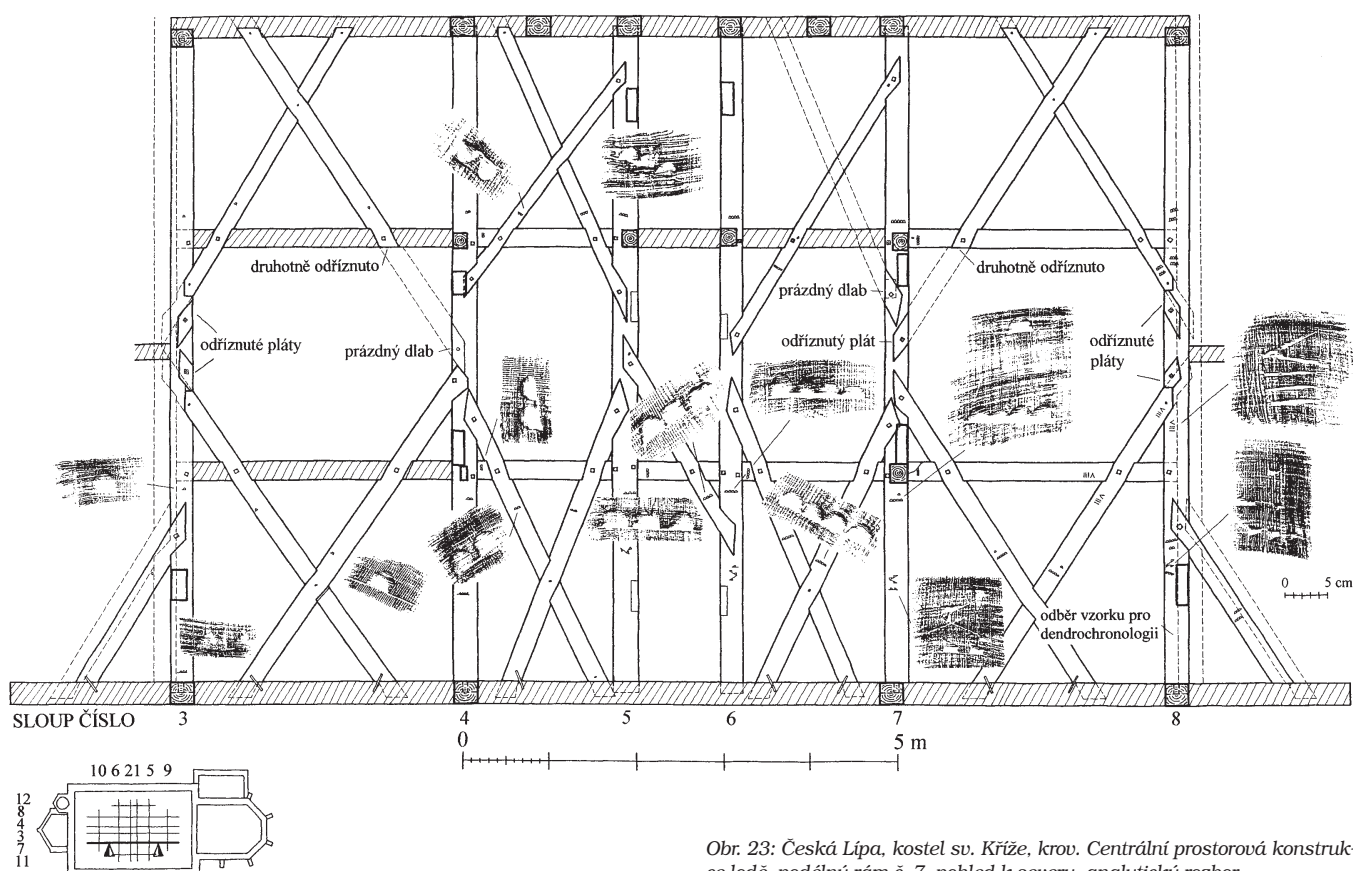
Jedná se o protějškový rám k předcházejícímu, tedy severní vnitřní podélný. Je opět 15,5 m dlouhý a skládá se ze šesti sloupů, z nichž pouze oba krajní jsou novodobé. Kompoziční rozvržení je stejné, v první úrovni středního pole se dochoval ondřejský kříž. Střední rozpěra nad ním má opět polovinu svého profilu v části oddlabánu. Sloup č. 16 je také podložen dřevěnými odřezky. Vazba rámu je spasována od jihu, opět tedy zevnitř.

Původním tesařským značením jsou stejné půlelipsoidové žlábkové, pouze ale ve velikosti větších. Jak v první, tak ve třetí úrovni jsou příslušné prvky označeny v západní polovině rámu jedním žlábkem a ve východní polovině dvěma. Velice zajímavý detail je zachován ve třetí úrovni na sloupu č. 13 a zbytku šikmého prvku připlátovaného k němu. Na jednom delším kolmém přetnutí let dřeva je jeden půlelipsoidový žlábek vyseknut úplně, zatímco druhý vedle něj pouze mírně naseknut. Že však je správná a platí pouze hodnota jednoho žlábkového dokládá na sloupu připojená bílá kresba jednoho žlábkového. Původní sloupy nesou opět novodobé značení.

Rám číslo 5

Rám č. 5 je východní vnější příčný. Je 10,4 m dlouhý, kompletně dochovaný, složený z šesti původních sloupů. Kromě středního jsou ve všech polích dva ondřejské kříže, jejichž prvky jdou ze sloupů v druhé úrovni přes vodorovné rozpěry buď nahoru nebo dolů. U obou vedlejších polí končí tyto prvky ve třetí úrovni opět na sloupech, jinde běží do prahu nebo vrcholové vaznice. U vedlejších polí v první úrovni běží vždy jeden prvek do prahu a druhý do sloupu. V krajních polích se šikmé prvky mí-

s trojúhelníčky na všech svých čtyřech ramenech písmena X doplněná dvěma samostatnými trojúhelníčky neznámá 10 + 4 + 2 tedy hodnotu 16, ale pouze 10 + 2 tedy 12. Trojúhelníčky u X pouze charakterizují, že je jich právě deset.

Obr. 23: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loď, podélný rám č. 7, pohled k severu, analytický rozbor.

řící ven nepřipojují ke sloupům v původních místech, ale výše nebo níže. Mezi jejich konci zůstaly na sloupech odříznuté jejich původní pláty.

Ve středním poli je pouze jeden samostatný šikmý prvek jdoucí z jižního středového sloupu č. 12 v první úrovni do severního středového sloupu č. 16 ve druhé úrovni. V první úrovni je toto zavětrování ještě doplněno krátkými záporami mezi prahem a krajním sloupem. Celý rám je spasován od východu, na rozdíl od všech předchozích ráků tedy vlastně zvnějšku celé konstrukce. Šikmé prvky podélných ráků č. 7, 3, 4, a 8 při připojení na čtyři vnitřní sloupy tohoto ráku částečně překrývají některé jeho plátové spoje.

Původním tesařským značením jsou v první úrovni jednotlivé záseky, v úrovni třetí pak dvojice záseků ve tvaru V. Jejich počet od 1 do 6 vzrůstá od jihu k severu. Značky jsou při zmnožení záseků značně velké, takže běžně dosahují velikosti 16 × 24 cm. Na dvou místech v první úrovni jsou tyto značky částečně překryty šikmými vzpěrami ráků č. 3 a 12.

Rám číslo 6

Jedná se opět o protějskový rám k předešlému, západní vnější příčný. Rám je také kompletní z původních prvků, od předcházejícího se liší pouze úplným ondřejským křížem v první úrovni středního pole a podobou vedlejšího severního ondřejského kříže, jehož oba prvky dole končí až na prahu. Některé pláty jsou opět překryty šikmými prvky podélných ráků.

Systém původního tesařského značení je takřka totožný, pro rozlišení je vždy pouze doplněn jedním půlelipsoidním žlábkem. Toto rozlišovací znamení chybí pouze na prvcích ondřejského kříže v první úrovni krajního severního pole.

Rám číslo 7

Rám č. 7 je jižní vnější podélný rám, dlouhý 15,5 m. Je řešen obdobně jako předchozí příčné rámy, jejichž je trochu protaženou variantou. Stejně jako ony je téměř kompletní z původních prvků. Skládá se ze šesti sloupů ztužených systémem ondřejských křížů v první a třetí úrovni, doplněném jedním šikmým prvkem ve středním poli. Ven mířící šikmé prvky krajních ondřejských křížů se opět nepřipojují v původních místech,

kde naopak zůstaly odříznuté původní pláty. Ve druhé úrovni krajních polí chybí i části šikmých prvků horních ondřejských křížů.

Úplně chybí jedno rameno ondřejského kříže ve třetí úrovni vedlejšího východního pole, po němž zůstaly dva prázdné dlab. Ve vodorovné rozpěře dlab není, protože je novodobá. Zajímavá je i situace na sloupu č. 7 právě u rybinovitého dlabu pro tento prvek, kde je ze západní strany vytvořen ještě dlab pro čep vodorovné rozpěry. Šikmé prvky ráků č. 5 a 6 překrývají při svém napojení na sloupy č. 4 a 7 dva plátové spoje. Ve vedlejších polích probíhají mezilehlé horní vaznice. Celý rám je spasován od jihu, tedy z vnějšku konstrukce.

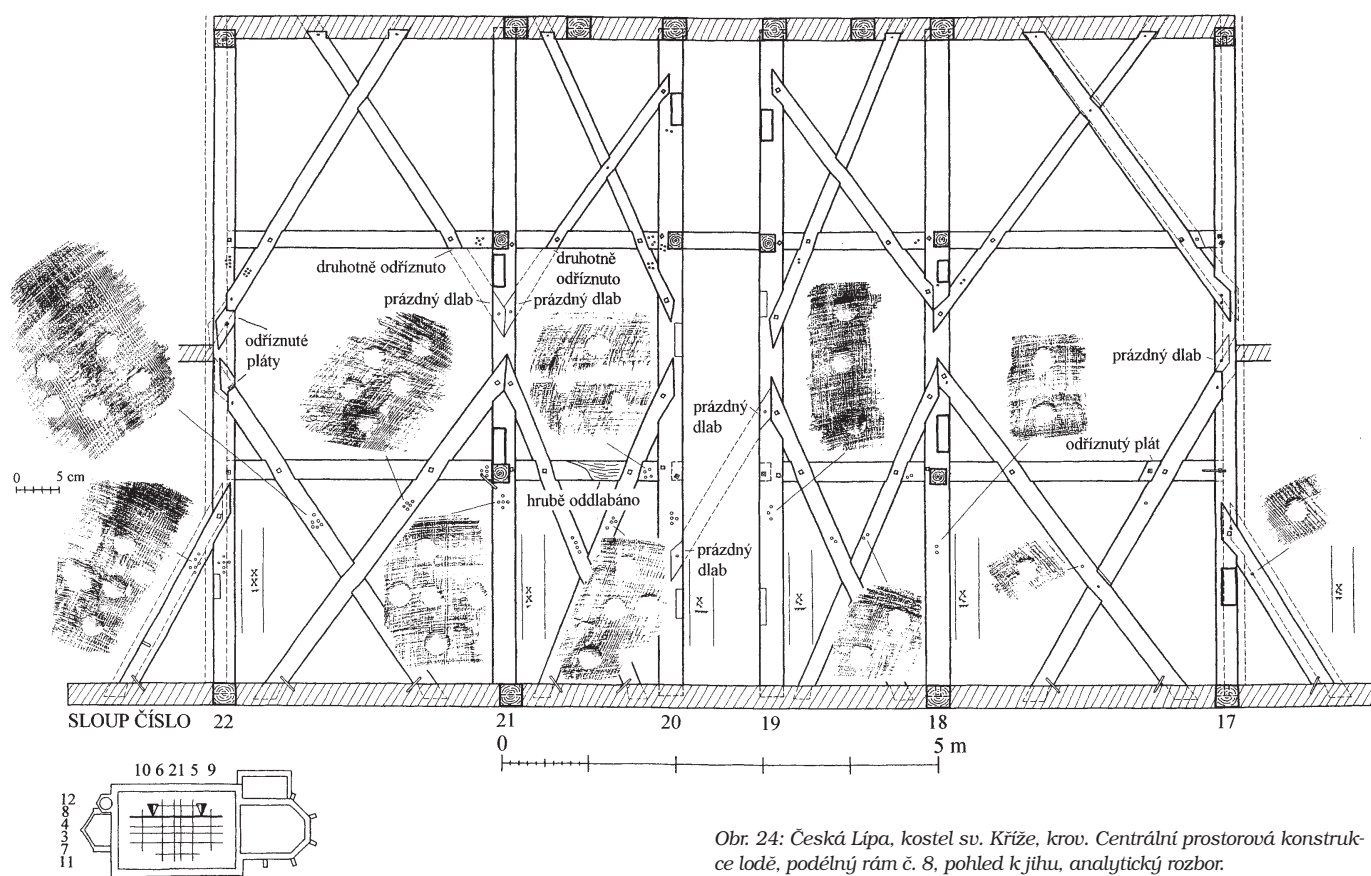
Původním tesařským značením jsou vystípnutá půlkolečka (o průměru okolo 1,5 cm) v první i třetí úrovni, stoupající od 1 do 6 od západu k východu. Novodobě jsou sloupy označeny trojúhelníčky ve stejném směru v hodnotách od 3 do 8. U východního krajního sloupu č. 8 jsou novodobě římskou číslicí VIII, v první úrovni, označeny jak sloup, tak vodorovná rozpěra i šikmý prvek ondřejského kříže.

Rám číslo 8

Je protějskovým, severním vnějším podélným rámem. Je totožného uspořádání, pouze chybí spodní rozpěra středního pole a ji křížící samostatný šikmý prvek. Byly odříznuty části dvou prvků horních ondřejských křížů vedlejšího a krajního východního pole. Spodní rozpěra mezi sloupem č. 21 a 20 je v prostoru mezi šikmými prvky ondřejského kříže částečně hrubě odsekána. Šikmé prvky jsou opět plátovány zvnějšku celé konstrukce, tedy od severu. Tesařským značením jsou větší a menší kolečka v první a třetí úrovni, jejichž počet stoupá od 1 do 6 ze západu k východu. Z rubové strany nesou sloupy novodobě značení.

Rám číslo 9

Rám č. 9 je východním krajním příčným rámem celé prostorové konstrukce. Je tvořen pouze čtyřmi sloupy, takže je jen necelých 7 m dlouhý. Původní jsou krajní sloupy č. 8 a 22, šikmé vzpěry jdoucí z jejich druhé úrovně dovnitř nahoru a dolů, některé rozpěry a jedna krátká zápora (s drobným zářezem) v první úrovni na jižní straně. Druhá zápora na opačné straně chybí. Novodobě jsou oba střední sloupy a rozpěry mezi nimi i trámkový překlad ve třetí úrovni středního pole, na němž je ulo-

Obr. 24: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce lože, podélný rám č. 8, pohled k jihu, analytický rozbor.

žena hřebenová vaznice krovu presbytáře. Kvůli vložení těchto dvou sloupů jsou vzpěry jdoucí z krajních sloupů do prahu druhotně zkráceny.

Původním tesařským značením jsou zkrřížené záseky ve tvaru písmene X, v první úrovni v jednoduchém provedení na prvcích jižní strany rámu a ve dvojici u severních prvků, ve třetí úrovni v zásadě všude ve dvojici. Šikmý prvek podélného rámu č. 8 v první úrovni překrývá část jednoho značení, stejně jako na opačné straně prvek rámu č. 7 špičku plátu. Novodobě jsou označeny drobnými záseky sloupů a příčná vaznice ve vrcholu.

Rám číslo 10

Je prakticky shodným protějškovým rámem, západním krajním příčným. Odlišné je pouze původní tesařské značení z poměrně velikých pravoúhlých trojúhelníků, jejichž počet stoupá od jihu k severu. Novodobě značení drobnějšími trojúhelníčky a záseky stoupá v opačném směru.

Rám číslo 11

Jedná se o shodné řešení krajní rám, pouze v podélném směru na jižní straně. Je konstrukčně totožný, pouze o 0,5 m delší. Jedinou odlišností jsou vyměněné spodní šikmé prvky, mírně nahoru posunutá spodní rozpěra středního pole a původní značení v podobě pečlivě provedených rovnostranných trojúhelníků, jejichž počet stoupá od západu k východu, v první úrovni od 1 do 2 a ve třetí úrovni od 2 do 3. Novodobě značení malými trojúhelníčky stoupá stejným systémem.

Rám číslo 12

Protějškový rám k předchozímu, severní krajní podélný. Západní spodní šikmý prvek je z druhotně použitého trámu, protože má v horní části výřez s provrtaným otvorem. Západní zápora v první úrovni má na své horní straně velice zajímavý výřez, nahoře se dvěma zuby po stranách a ostrými kovovými trny ve spodní hraně. Původním tesařským značením je v první úrovni na východní straně kolečko a čtvereček, na západní straně pouze čtvereček. Ve třetí úrovni je na východě čtvereček se dvěma kolečky a na západě dva čtverečky. Novodobým značením jsou malé trojúhelníčky nebo záseky, jejichž počet stoupá od západu k východu.

CELKOVÁ STAVEBNĚ HISTORICKÁ ANALÝZA KROVŮ

Krovy sakristie, schodišťové věžičky, předsíně a presbytáře

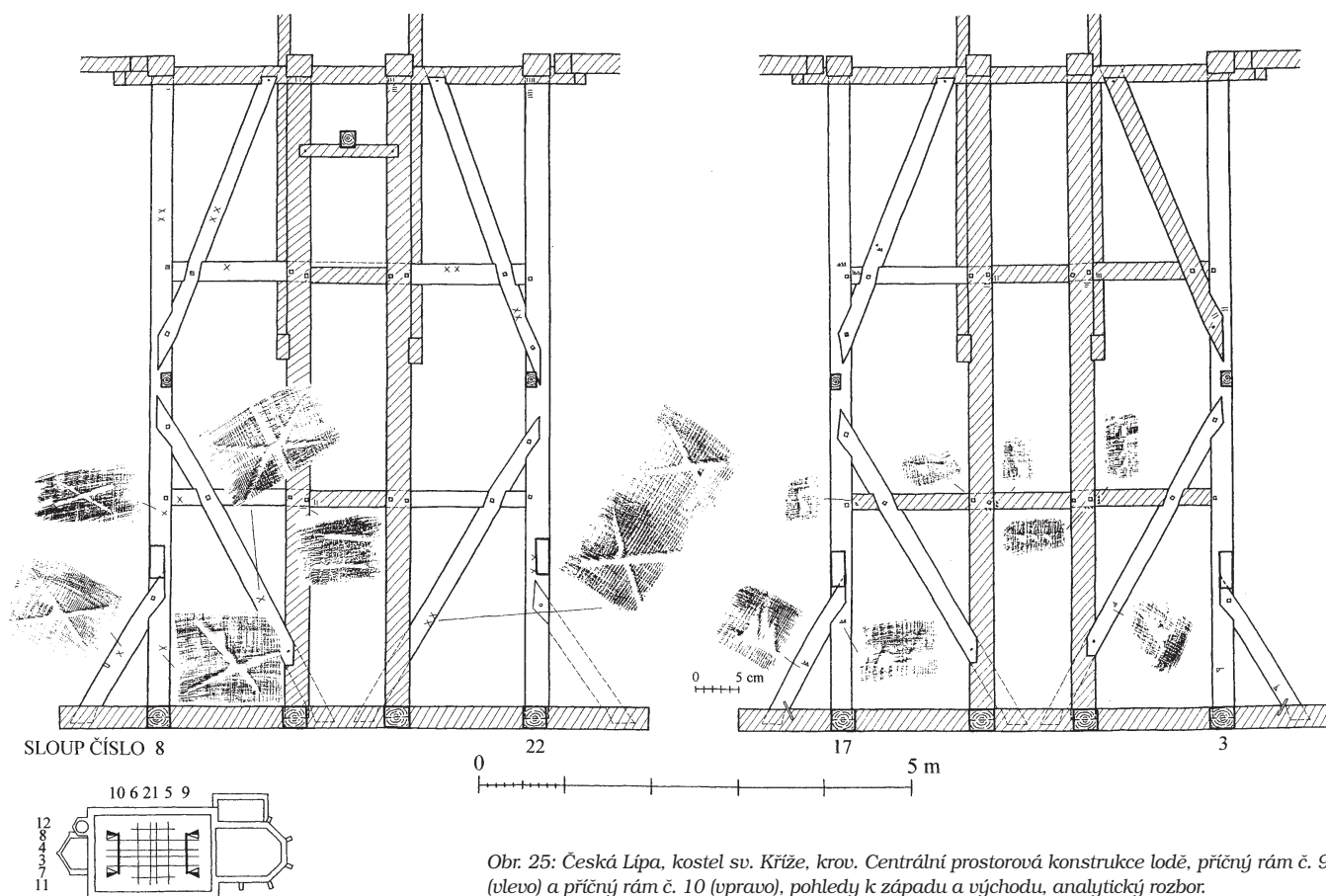
Tyto vaznicové krovy, které kompletně vznikly při rekonstrukci v roce 1896 a byly Josefem Mockerem navrženy o rok předtím, svým konstrukčním pojetím plně odpovídají době svého vzniku. Využívají všechny tehdy používané prvky a technologie vazby – stojaté stolice, věšadla s kovovými třmeny, vaznice, kleštiny a čepované a svorníkové spoje.⁹⁴⁾

Krov sakristie je klasickým řešením pultové střechy pomocí hřebenové vaznice nesené stojatou stolicí. Krovy schodišťové věžičky a předsíně jsou kombinací kroevní konstrukce nad polygonálně se zalamujícím půdorysem a krátkou sedlovou spojkou s hřebenovou vaznicí.

Krov presbytáře s věšadly v plných vazbách, nesoucích pomocí dvojice klestín a věšadlového sloupku hřebenovou a obě mezilehlé vaznice, je tehdy obvyklým typem, který byl Mockerem pravděpodobně velmi oblíben, což dokazuje jeho hojné použití na dalších, jím projektovaných, stavbách, např. Křivoklátě, Karlštejně, nebo u chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Naprosto charakteristický je také tvar použitých vikýřů, podle nichž poznáme Mockerovy přestavby a rekonstrukce již na dálku.⁹⁵⁾

94) Srovnej J. Kohout – A. Tobek, Tesařství, tradice z pohledu dneška. Praha 1996.

95) Můžeme uvést například kostely v Charvatcích, ve Slavětíně nebo v Rakovníku.

Obr. 25: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loď, příčný rám č. 9 (vlevo) a příčný rám č. 10 (vpravo), pohledy k západu a východu, analytický rozbor.

Krov lodi a sanktusníkové věžičky

Krov stanové střechy nad lodí je kombinací podstatné části původních středověkých prvků v podobě centrální rámové prostorové konstrukce a tří novodobých konstrukčních systémů – dvou stojatých obvodových stolic v různých úrovních a skupiny věšadel, vynášejících podélný osový průvlak. Nové konstrukce a prvky přinesly odlišné technologie opracování dřeva (řezané trámy) a použitých spojů (kovové třmeny a šroubové svorníky).

Krov sanktusníkové věžičky v podobě polygonální stolice nesoucí jehlanec krokví je pojat opět zcela v soudobém duchu a naprostá absence jakýchkoliv původních prvků nám nedovoluje porovnat ho se systémem konstrukce věžičky před její rekonstrukcí. Můžeme se pouze domnívat, že jestliže byl zachován vnější tvar a proporce sanktusníkové věžičky a její dnešní konstrukce je založena přibližně na stejném místě na původní spodní centrální prostorové konstrukci, odráží se v jejím systému aspoň základní prvky charakterizující i původní konstrukci. Více k této otázce nám však napoví právě rozbor dochovaných původních prvků v další kapitole.

STAVEBNĚ HISTORICKÁ ANALÝZA CENTRÁLNÍ PROSTOROVÉ KONSTRUKCE KROVU LODI

Analytický rozbor

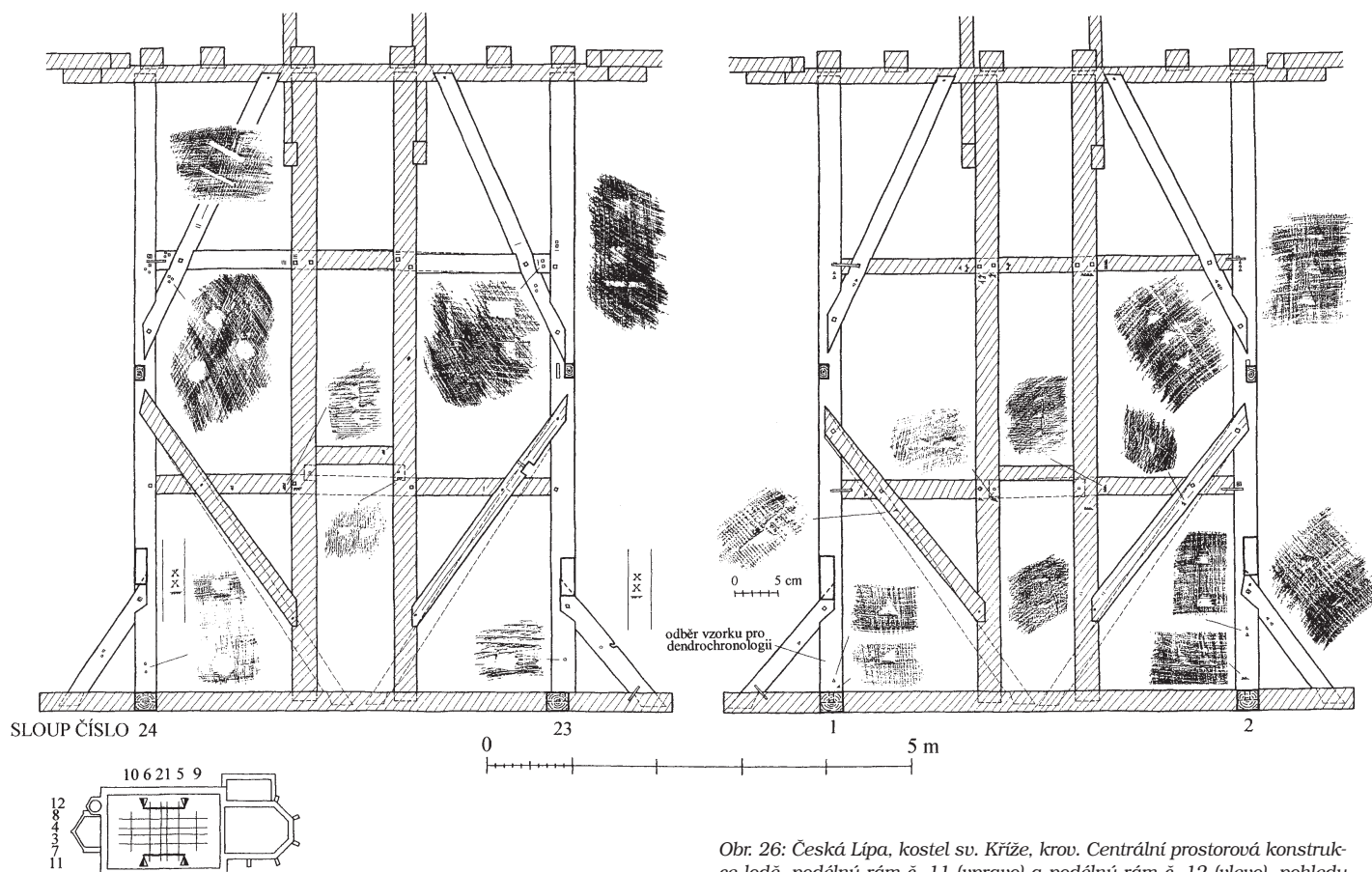
Přestože, jak víme z písemných pramenů, snažila se rekonstrukce do této části původního krovu zasáhnout co

nejméně, došlo k tomu v některých ohledech záměrně a plánovaně, v případě výměny některých prvků z nutnosti a vlastně až dodatečně. Podle plánu byly novým dřevem nahrazeny především všechny prahy a vrcholové vaznice. Proč přitom byly vypuštěny oba příčné prahy dvou vnitřních příčných rámců č. 1 a 2, které je původně měly, jak dokazují prázdné dlaby pro šikmé vzpěry, jež na tyto prahy byly připltovány, není jasné. Důvodem snad mohlo být jediné ušetření jejich hmotnosti pro celkové zatížení stavby.

Jestli při náhradě prahů a vaznic došlo i ke zkrácení sloupů a příslušných šikmých prvků, nejsme schopni jednoznačně rozhodnout. Pokud však k tomu ale došlo, byla celá konstrukce snížena jen minimálně. V každém případě byly ze všech šikmých prvků dosedajících na prahy odříznuty pláty, kterými k nim byly nepochybně původně připevněny. Dokazuje to z části odříznuté tesařské značení jedné šikmé vzpěry v rámu č. 4 i obdobné analogie příbuzných konstrukcí.⁹⁶⁾

Z neznámých důvodů došlo u všech krajních sloupů vnějších rámců č. 5, 6, 7 a 8 k odříznutí plátů k nim připevněných šikmých prvků, čímž byly tyto prvky zkráceny a při opětovném sestavování musely být sloupy osazeny blíž ke středům rámců, aby k nim šikmé prvky vůbec dosáhly. Jak jednotlivé rámy, tak celá konstrukce tím byla ze všech směrů asi o 20 cm zkrácena. Proč k tomu došlo, když jinak

⁹⁶⁾ Za analogie můžeme považovat např. složité několikapatrové prostorové trámové konstrukce ve věžích kostelů nesoucí obvykle zvonovou stolic. Srovnej např. konstrukci ve věži farního kostela Všechných Svätých v Litoměřicích nebo kostela sv. Jakuba v Prachaticích.

Obr. 26: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce lodě, podélný rám č. 11 (vpravo) a podélný rám č. 12 (vlevo), pohledy k severu a jihu, analytický rozbor.

byla většina spojů pečlivě rozebrána, nejsme schopni rozeznat, pravděpodobně to však ale bylo záměrné.

Podstatně se při rekonstrukci změnila podoba všech krajních rámců č. 9, 10, 11 a 12. Protože všechny jejich středové sloupce, rozpěry mezi nimi a horní rozpěry připevněné k nim ze středu celé dispozice jsou novodobé (spodní rozpěry chybí úplně) můžeme naprosto jasně říci, že sloupce byly do konstrukce doplněny a původně v ní vůbec nebyly. Tvrzení dokládá i původní průběh šikmých vzpěr ve vnitřních podélných rámech č. 3 a 4, které by se s nimi v jejich spodních partiích dostaly do tesařsky neřešitelné a zejména naprosto nelogické kolize.

Jak dokládá zápis ve stavebním deníku, zjevně nad rámec původních záměrů musel být pro svůj špatný stav dodatečně vyměněn sloup č. 10 a upuštěno od použití některých původních prvků, pocházejících ale pravděpodobně z vyšších částí krovu.

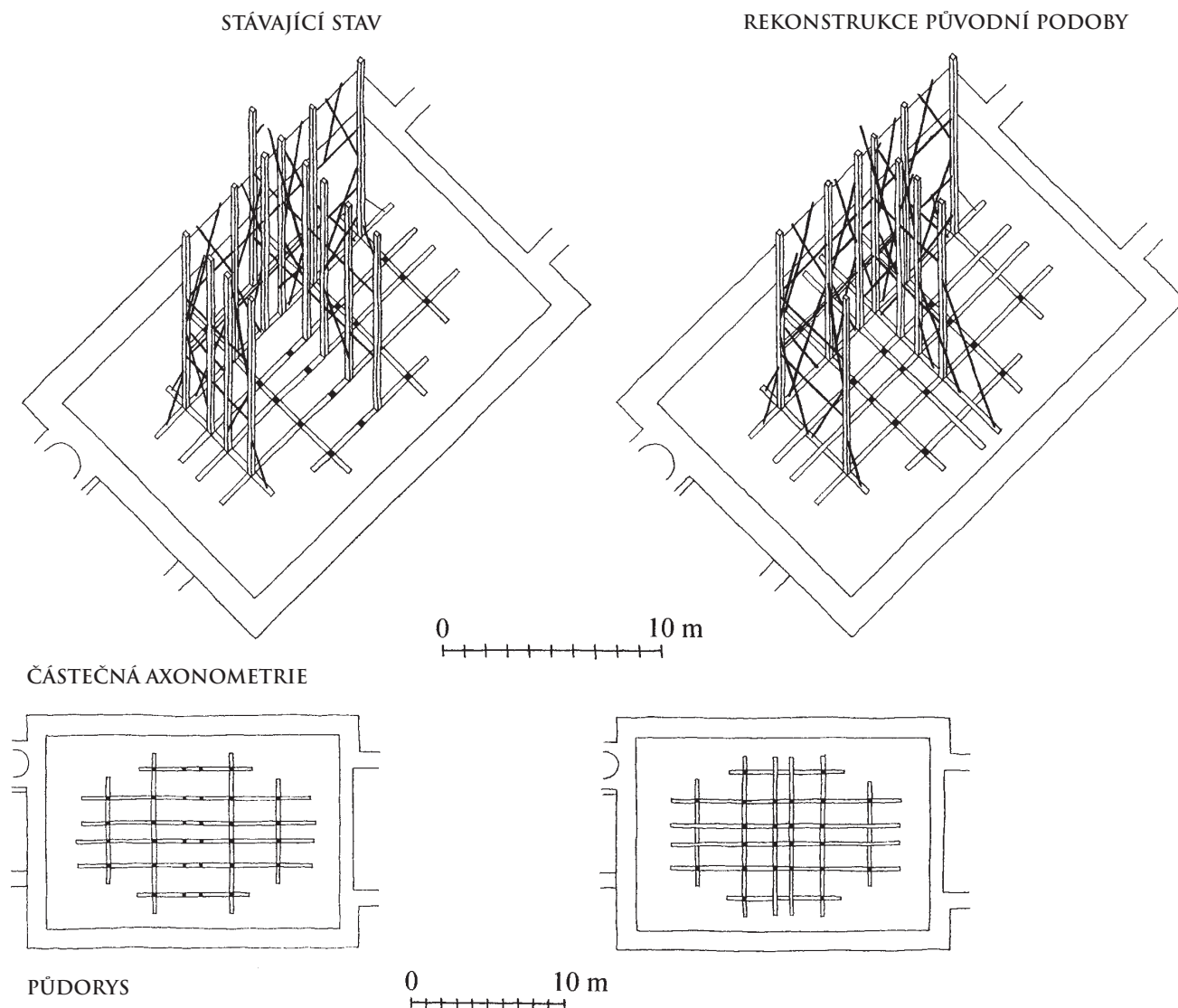
Z centrální prostorové konstrukce bylo při rekonstrukci také úplně odstraněno nebo aspoň částečně zkráceno poměrně velké množství zavětrovacích šikmých prvků a vzpěr. Došlo k tomu především v horní partii, při výměně horních vaznic, kde byly odstraněny nebo zkráceny všechny prvky, které k nim byly připlátovány, nebo se s nimi křížily a původně zajišťovaly propojení s vyššími částmi krovu, zejména stolicí sanktusníkové věžičky. K odstranění některých těchto prvků však mohlo dojít již dříve, snad už v baroku, kdy byla sanktusníková věžička významněji obnovována. V dnešním krovu je nahradilo osm dlouhých trámů (čtyři v podélném a čtyři v příčném směru) připevněných z rubové strany ke všem čtyřem vnitřním rámcům.

Rekonstrukce původní podoby centrální prostorové konstrukce a navazujících prvků

Centrální konstrukce byla navržena jako prostorový útvar, proto se její původní podobu pokusíme také tak rekonstruovat. Základem byl prahový rošt ze šesti podélných a šesti příčných trámů, který svým rozvržením určil půdorysnou podobu celé konstrukce. Křížení prahů určila místa pro osazení jednotlivých sloupů. Středem celé konstrukce byly čtyři nejmhutnější sloupce, rozepřené ve dvou patrech čepovanými rozpěrami a v podélném směru vzájemně fixované dvěma ondřejskými kříži plátovanými do prahů, ve směru příčném jednoduchými záporami v první úrovni a jedním ondřejským křížem v druhé úrovni západní dvojice sloupů.

Tento základ byl symetricky obklopen čtvercem deseti o něco subtilnějších sloupů, vzájemně propojených rozpěrami a společně i se středovou čtveřicí zavětrovaných ondřejskými kříži a doplněných z vnější strany šikmými vzpěrmi. Tato dostatečně pevná konstrukce, ve vrcholu ještě svázaná vaznicemi vytvářela základ nesoucí navazující stolicí sanktusníkové věžičky, případně dalších částí horní poloviny krovu. Šikmé vzpěry v příčném i podélném směru měly za úkol konstrukci vynášet a svádět její svislé zatížení co nejblíže ke korunám obvodového zdiva, tak aby byly v co největší míře odlehčeny středy vazných trámů.

Z této symetrické ústřední části centrální prostorové konstrukce byly na každou světovou stranu vytaženy dva sloupce umístěné do nároží, vytvářející dohromady tvar protáhlého osmiúhelníka. Tyto sloupce byly rozpěrmi a ondřejskými kříži spojeny s vnějšími rámy tvořenými vždy čtyř-

Obr. 27: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov. Centrální prostorová konstrukce loďe, srovnání stávajícího stavu a rekonstrukce původní podoby.

mi sloupy jedné strany onoho velkého čtverce symetrické ústřední části konstrukce. S nimi tak tvořily velké rámy o šesti sloupech, zatímco všechny vnitřní rámy měly sloupy pouze čtyři. Vůči sobě byla dvojice nárožních sloupů na každé straně vždy propojena rozpěrami a fixována čtveřicí šikmých prvků jdoucích ze sloupů nahoru a dolů do prahů a vaznic a krátkými vnějšími záporami. Sloupy nesly horní vaznice, které spolu s krátkými šikmými spojkami v diagonálách vytvářely polygonální obvodový věnec sloužící jako opora pro krokve.

Ze třetí úrovně symetrické ústřední části konstrukce vybíhaly prvky spojující a provazující ji jak s navazující stolicí věžičky, tak s krokvení pláště střechy. K horním částem čtyř sloupů ve všech čtyřech vnitřních rámech bylo vždy zevnitř připlátováno šest vzpěr, z nichž čtyři mířily směrem dovnitř, vzájemně se křížily a s největší pravděpodobností končily na sloupech věžičky, zatímco zbylé dvě směřovaly směrem ven ke krokvím. Stolice sanktusníkové věžičky tak byla připojena a vynášena celkem šestnácti vzájemně se křížícími prvky a osm prvků zajišťovalo spojení s pláštěm střechy. Všechny části krovu tak byly dostatečně pevně spojeny, přičemž systém vzpěr zároveň zajišťoval

vynášení středových částí celé konstrukce, tak aby jejímu zatížení vyhověly vazné trámy. K tomuto efektu snad mohlo přispívat i řešení původních krokví.

Konstrukci sanktusníkové věžičky můžeme bohužel odhadovat pouze s jistou dávkou spolehlivosti z těchto propojujících prvků. Pomůckou nám může také být jediný dochovaný krov podobného typu u nás, na kostele Neposkvrněného početí Panny Marie v Olomouci. Po srovnání docházíme k závěru, že konstrukce byla pravděpodobně tvořena opět jakýmsi rámy složenými ze dvou protilehlých sloupů, provázaných šikmými vzpěrami přicházejícími ze spodní centrální prostorové konstrukce a dalšími prvky ve vyšších partiích (např. ondřejské kříže). Jednotlivé sloupy pak po obvodu vytvářely pravidelný oktogon stolice věžičky.

Rekonstrukce návrhu, výroby a postupu výstavby centrální prostorové konstrukce

Běžné krovy sedlových střech vznikají řazením jednotlivých příčných vazeb za sebou na jednu osu, čímž je dosaženo požadované prostorové konstrukce. Všechny vazby mají stejný tvar a rozměry, maximálně se liší svou kon-

Obr. 28: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, rám č. 2, sloup č. 19, detail tesařského opracování povrchu trámu v podobě stoupajících dlouhých mírně miskovitých prohlubní se stopami zanechanými poškozeným ostřím sekery, pohled od severovýchodu.

Obr. 29: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, rám č. 2, sloup č. 14, detail prázdného dlabu v první úrovni s dobře patrnými stopami vytváření velkou sekerou (šikmé hrany uprostřed plochy dlabu), po níž byl povrch částečně srovnán menší hlavičkou, pohled od severovýchodu.

strukcí, podle toho jestli se jedná o plnou nebo mezilehlou či prázdnou vazbu. Je však možno je zhotovovat poměrně jednoduše mechanickým opakováním podle jednoho vzoru. Po svém vyrobení na stavebním dvoře jsou vazby podle svého pořadí očíslovány, rozebrány, na montážní plošiny na koruně zdiva stavby opět spasovány a postupně vztyčovány.⁹⁷

Naše konstrukce je však již od počátku navržena jako prostorová a od toho se musel odvíjet jak projekt, tak následná výroba i vlastní stavba. Tvar konstrukce (půdorys i výška) byl celkově dán navrženým tvarem střechy, který musel být respektován a do něhož musela být vytvořena konstrukce schopná nést plášť střechy i její vrcholové části. Bylo potřeba vytvořit dostatečně pevný základ pro kon-

97) O postupu vlastní výstavby našich krovů máme zatím jen obecnou povědomost, spíše přejatou především z německé literatury (např. T. Eissing – F. Högg, Gefügeforschung am Dom zu Magdeburg, Denkmalpflege in Sachsen - Anhalt, 2/2000, s. 123–134; u nás se této problematice teprve nedávno poprvé dotkl J. Bláha, Středověký krov nad presbytářem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, Průzkumy Památek I/2001, s. 67–72). Myslíme si, že tato oblast by se v budoucnu měla stát prvořadým úkolem našeho bádání, protože na řadě příkladů se ukazuje, že stavba výše naznačeným způsobem nemohla vždy probíhat a byla pravděpodobně více odvislá především od konkrétní situace.

strukci sanktusníkové věžičky i jakýsi obvodový polygonální věnec, o nějž by se mohly vzepřít krokve.

Pravděpodobně tak nejprve vznikl půdorysný plán určující polohu jednotlivých svislých prvků jako hlavních nosných částí konstrukce. Byla navržena symetrická ústřední část se čtrnácti sloupy ve dvou symetrických soustředných čtvercích, který po stranách doplnil protažený oktagon s osmi sloupy v nárožích. Fixace těchto sloupů do prostorové konstrukce ale byla řešena již ve skupinách vedle sebe v jedné svislé rovině stojících sloupů, z kterých pomocí dvou úrovní rozpěr a systému ztužujících ondřejských křížů a jednotlivých šikmých vzpěr byly vytvořeny kolmo se prostupující rámy, pevně provázané mezi sebou.

Rozvržení prvků v rámech bylo řešeno symetricky protějškově, podle střední svislé osy, stejně jako podoba jednotlivých rámců vůči sobě podle podélné a příčné osy celé dispozice. Rozkresleno tak bylo šest plánů dvojrozměrných rámců, takže podle každého plánu byly zhotovovány dva protějškové, konstrukci si odpovídající, rámy. Plány rámců však byly pravděpodobně pouze spíše rámcové, protože k sobě patřící rámy se od sebe v některých věcech drobně liší. Přísně závazné byly pouze celkové rozměry a výšková úroveň obou pater rozpěr, přesné umístění ztužujících prv-

Obr. 30: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, rám č. 3, sloup č. 10 a navazující západní rozpěra a šikmý prvek v první úrovni, detail původního a na novodobém sloupu druhotně doplněného tesařského značení, pohled od severozápadu.

ků bylo o něco volnější, přesto však zachovávající daný řád.

Příprava stavebního materiálu začala těžbou dřeva v zimních měsících, kdy byla nejlepší doba pro kácení stromů jak z hlediska kvality jejich dřeva, které má v té době nejméně mizy, tak z hlediska snadnější dopravy na místo stavby. Brzy na jaře, dokud bylo dřevo ještě čerstvé a dalo se dobře otesávat sekerou, byly kmeny opracovány na hraněné trámy. Ty byly následně roztrženy podle požadované mohutnosti a velikosti a podle připravených plánů začalo jejich rozměrování na konkrétní prvky. Postupně bylo vyrobeno a zkušebně na zemi spasováno všech dvanáct rámu, v nichž se jednotlivé sloupy vzájemně střídaly, protože každý z nich je současně zapojen do dvou rámu – příčného a podélného.

Všechny prvky každého rámu byly přitom označeny tesařskou značkou podle předem promyšleného systému, určujícího pro něj konkrétní místo v prostorové konstrukci. Pro každý rám byl proto použit odlišný tvar tesařských značek, jejichž počet na rámu vždy stoupá od západu k východu a od jihu k severu. Protějškové, konstrukci si odpovídající, rámy mají přitom typologicky podobné pouze částečně modifikované značení. Rám č. 3 má velké a malé žlábkové – rám č. 4 pouze velké žlábkové, rám č. 5 má záseky – rám

č. 6 nese záseky s jedním žlábkem, rám č. 7 má půlkolečka – zatímco rám č. 8 kolečka celá. Že došlo ke spasovávání a označování pouze v rovinných rámech, dokazují kolmými prvky částečně překrytá značení na rámu č. 5.

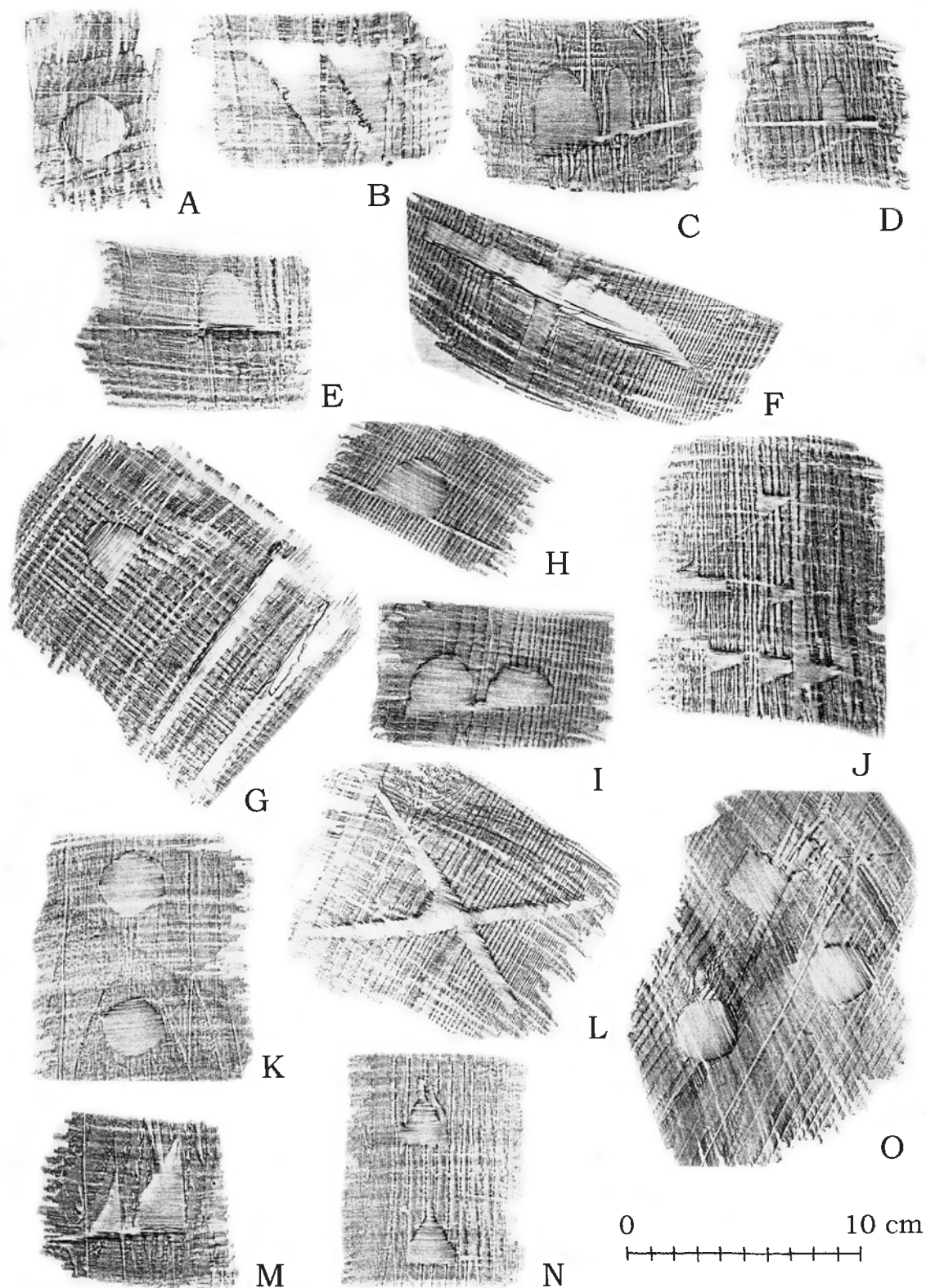
Po přípravě všech prvků, zkušebním sesazení všech vazeb a pečlivém označení mohla začít vlastní stavba nad kostelem. Na pozednice byly položeny vazné trámy, na nichž byla zřízena montážní podlaha. Byl vyměřen střed dispozice a podle něj usazen prahový rošt. Jak jsme výše rekonstruovali, byly na zemi prvky spasovávány a číslovány v rovinných rámech, jejich stavba však musela probíhat jednotlivě prostorově a prvky musely být připisovávány nastojato. Jinak by nebylo možné prostorovou konstrukci vzájemně propojit.

Tesaři pomocí kladek a lan nejprve vztyčili čtyři středové sloupy, které mezi sebou propojili rozpěrami a nejprve zafixovali krátkými záporami v příčném směru a poté trojicí ondřejských křížů ve směru podélném. Posloupnost vkládání těchto prvků dokazují částečně překryté dlabky pro záporu na sloupech č. 14 a 15. K této středové čtveřici pak byly postupně pomocí rozpěr připojovány sloupy většího čtverce, které k nim kromě rohových byly fixovány v příčném směru šikmými vzpěrami, ve směru podélném mohutnými nepravidelnými ondřejskými kříži. Z vnějšku je ještě zajišťovaly dlouhé samostatné vzpěry (viz rámy č. 1 až 4). Všechny tyto prvky byly připisovávány zevnitř celé konstrukce. Vzájemně byl tento větší čtverec sloupů zvnějšku provázán systémem ondřejských křížů ve dvou úrovních (viz rámy č. 5 až 8). Nakonec byly připojeny nárožní sloupy krajních rámu, k ústřední symetrické části konstrukce opět fixované ondřejskými kříži ve dvou úrovních a vzájemně provázané rozpěrami a dlouhými šikmými vzpěrami. Z vnějšku jejich stabilitu ještě pojistily krátké záporu v obou směrech.

Takto připravená konstrukce byla ve vrcholu v obou směrech převázána vaznicemi, na nichž mohla začít stavba vyšších částí krovu, které byly poté se spodní prostorovou konstrukcí provázány šikmými prvky, pro něž byly v horních částech sloupů již připraveny dlabky. Po jejich kompletaci mohly být osazeny krokve a započato s jejich pobíjením latěmi a pokrýváním střechy krytinou.

Detaily tesařského opracování a značení

Velké protáhlé, zleva doprava nebo opačně stoupající, velmi mírně miskovité prohlubně na povrchu trámů nám prozrazují tzv. vysokou práci, tj. otesávání kmenů umístěných na kozách přibližně ve výšce stehen, při níž byla použita širočina s nepříliš vyhnutým topůrkem a mírně prohnutou čepelí. Poškození ostří sekery zároveň zanechala na otesávaném povrchu svislé mírně radiální stopy vystupujících stezek potrhovaných vláken dřeva. Jejich směr je dán úderem sekery mírně šikmo shora, postupně při klesání opisující oblouk tak, jak je nástroj veden pažemi tesaře. Tímto způsobem dojde k oddělení štěpiny, jejíž spodní hrana stoupá zleva doprava, pokud byl tesař pravák, nebo opačným směrem, pokud jeho šikovnější rukou byla levá. I trámy otesané levákem se podařilo v našem krovu identifikovat. Velmi často se zároveň setkáváme s příčnými kolmými záseky, pocházejícími již z prvotní přípravy hranění – tzv. vrubování. Tyto záseky na trámu zůstaly, protože byly zhotoveny příliš hluboké a srovnávání povrchu podle hran trámů – lícování je již nedokázalo odstranit.

Obr. 31: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, frotáže jednotlivých typů tesařských značek. A – rám č. 1, stejnoměrně hluboké kolečko vyštípnuté dvěma záseky půlkulatého dláta; B – rám č. 2, poměrně velké pravoúhlé trojúhelníčky s hloubkou klesající k patě značky, pravděpodobně vyseknuté menší sekerou; C a D – rám č. 3, velké a malé (úzké) půlelipsoidní žlábků s hloubkou zvětšující se ke spodnímu podseknutí, vytvořené buď půlkulatým dlátem nebo trubkovitou teslicí; E – rám č. 4, obdobný půlelipsoidní žlábek na velkém podseknutí; F – rám č. 5, velký zásek vytvořený kolmým a šikmým úderem sekery; G – rám č. 6, kombinace různého počtu velkých záseků, doplněných jedním půlelipsoidním žlábkem; H a I – rám č. 7, stejnoměrně hluboká půlkolečka na společném podseknutí vytvořená půlkulatým dlátem; J – rám č. 7, novodobé značení sloupů z doby rekonstrukce v podobě drobných trojúhelníků seskupovaných na velkých zásecích, vytvářené pravděpodobně větší sekerou; K – rám č. 8, stejnoměrně hluboká kolečka vyštípnutá dvěma záseky půlkulatého dláta; L – rám č. 9, znak tvaru X tvořený dvěma křížícími se jednoduchými provedenými kolmými a šikmými údery sekery; M – rám č. 10, poměrně velké pravoúhlé trojúhelníčky s hloubkou klesající k patě značky, pravděpodobně vyseknuté menší sekerou; N – rám č. 11, stejnoměrně hluboké rovnostranné trojúhelníčky zhotovené rovným dlátem; O – rám č. 12, stejnoměrně hluboký čtvereček vyštípnutý dlátem, doplněný dvěma kolečky (frotáž M. Panáček, 2002).

Zajímavé je, že větší sekerou byly zhotovovány i dlaby pro plátové spoje. Po vyměření byly jejich svislé stěny vysekávány sekerou, přičemž byl zároveň odštipáván materiál mezi nimi šikmo vedenými údery. Vnitřní povrch těchto dlabů dodnes dokazuje toto odštipávání, jen místně začistěné drobnějším ostrím pravděpodobně malých sekery hlavatky. Nikde nebyly zaznamenány rovnoběžné přímé stopy po dlátech.

Všechny otvory pro hřeby jsou vrtané velikým ručním nebo zezem, často jsou ale od tvrdšího materiálu dřevěného hřebu otlačené až do pravouhlého průřezu.

S jistou spolehlivostí je možno identifikovat i nástroje použité při zhotovování původního tesařského značení. Pro drobnější značky byla použita dláta různých tvarů. Pro zhotovení trojúhelníků a čtverečků dláta s rovným ostrím, na kolečka a půlkolečka dláta půlkruhová. Charakteristické půlelipsovitě žlábků byly pravděpodobně zhotoveny buď opět půlkulatým dlátem nebo nástrojem v podobě malé teslice se segmentově zahnutým trubkovitým ostrím, jak dokazuje tvar a ve spodní části se zvětšující hloubka značek. Většina těchto značek, zvláště při zmnožení svého počtu, byla svou spodní hranou soustředěna na jedno velké společné podseknutí sekerou tak, aby došlo k oddělení vyseknuté části od základní hmoty trámy. Velké značky v podobě záseků byly zhotovovány dvěma údery, jedním kolmým, který přetnul vlákna dřeva a jedním šikmým, kterým byla oddělena příslušná štěpina.

Zajímavými, avšak nevysvětlenými, detaily jsou drobné klínky zaražené vedle tesařských značek uprostřed rámu č. 1 a nedovrtaný, ale původně využitý, otvor pro hřeb ve sloupu č. 11. Situace s nedokončenými tesařskými značkami ve třetí úrovni rámu č. 4, které by však po svém dokončení narušily pravidelný systém značení, se dá nejspíše vysvětlit omylem při označování, který byl včas zastaven a napraven kresbou správné značky.

Odetesání poloviny profilu spodních rozpěr středních polí v rámech č. 3 a 4 snad můžeme spojit se zprávami o dodatečném vložení věšadel, která měla v baroku řešit průhyb vazných a zároveň stropních trámů. Možná i těmito zásahům přísluší hrubě vydlabané a nepravidelně rozmístěné pro-

Obr. 32: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, rám č. 5, sloup č. 12 a vedlejší jižní ondřejský kříž v první úrovni, detail tesařského značení částečně překrytého šikmým prvkem rámu č. 3, všechny značky jsou porušeny trhlinou vzniklou při vysychání dřeva, pohled od východu.

Obr. 33: Česká Lípa, kostel sv. Kříže, krov lodi. Centrální prostorová konstrukce, rám č. 12, západní zápora, detail zařízení pro uchycení opracovávaného dřeva (latě, šindele), pohled od jihozápadu.

hlubně na některých rozpěrách (pouze na rámu č. 8 z lícové strany, u ostatních z rubu), které mohly být provedeny v souvislosti s dopravou dlouhých prvků při obnově vyšších částí krovu, zvláště když předpokládáme, že tyto trámy byly do krovu vytahovány velkým vikýřem na severní straně střechy lodi.

Pozoruhodným zařízením, které se podařilo úspěšně identifikovat, je složité tvarovaný zářez v západní vnější zápoře rámu č. 12. Zařízení v podobě vidlicovitého zářezu s kovovými trny ve spodní hraně s největší pravděpodobností sloužilo k pevnému uchycení konce dřevěného prvku (prkna, latě nebo šindele) při jeho opracovávání pořizem nebo jiným nástrojem. Kovové trny se do dřeva pevně zakously, čímž byl prvek fixován proti pohybu, naopak otvor mezi zuby v horní části výřezu umožňoval vyrazení a uvolnění prvku po dokončení práce.

Dendrochronologická datace

Pro dendrochronologickou dataci bylo odebráno celkem šest vzorků ze čtyř prvků. Byl odebrán vzorek ze sloupů č. 1, 8, 13 a tři vzorky z ondřejského kříže v první úrovni mezi sloupky č. 14 a 15 rámu č. 4. Odběr provedl ing. Jiří Bláha v dubnu 2001. Dendrochronologické datování zpracované téhož měsíce ing. Tomášem Kynclem prokázalo použití jedlového dřeva, jehož podkorní letokruh byl bezpečně datován do roku 1488, což znamená, že stromy, jejichž dřevo bylo použito na stavbu tohoto krovu, byly pokáceny někdy během zimy 1488/89. V průběhu roku 1489 musela být ještě ze syrového dřeva zhotovena konstrukce minimálně této spodní a bezprostředně navazujících částí krovu. Velká část tesařských značek je totiž porušena podélnými prasklinami, které vznikly při vysychání dřeva již v krovové konstrukci.

POROVNÁNÍ TYPU STŘECHY A KROVU S OBDOBŇMI KONSTRUKCEMI U NÁS

Chceme-li porovnat krov stanové střechy českolipského kostela sv. Kříže s obdobnými stavbami a jejich krovovými konstrukcemi u nás, musíme nejprve provést alespoň minimální heuristický výzkum výskytu tohoto charakteristického stavebního typu střechy, abychom zmapovali jak jeho užití v minulosti, tak zejména poznali dosud dochované příklady, které ke komparaci budeme moci využít. Dosavadní umělecko-historická literatura, ani literatura zabývající se stavební historií se tomuto typu střech prakticky nevěnovala.⁹⁸⁾

Průzkumem dostupné literatury se nám dosud podařilo identifikovat, včetně českolipského kostela, více než třicet případů výskytu stanových střech na historických stavbách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.⁹⁹⁾ Jejich existence je většinou dokázána ikonograficky, u části z nich i písemně. Vznikaly snad již od konce 14. století až hluboko do novověku, do poloviny 17. století, převážně nad církevními stavbami kostelů. Nejvíce jich však vzniklo na konci 15. a počátku 16. století, kdy jich za poměrně krátkou dobu bylo postaveno kolem šestnácti. Jednalo se buď o centrální stavby, kde byl tento typ střechy přímo předurčen, nebo o kostely celkové sice podélného půdorysu, většinou však s trojlodním halovým řešením lodi vytvářejícím pravidelný centralizující půdorys, umožňující vztyčení takového typu střechy. V několika případech došlo k zastřešení jednodolního kostela, velkého paláce či měšťanského domu.

Do dnešní doby se kromě českolipského kostela dochovaly původní krovy stanových střech nad klášterním kostelem Neposkrvněného početí Panny Marie v Olomouci, nad

kostelem sv. Mikuláše v Lounech, nad kostelem Všech Svátých v Litoměřicích a nad tamějším měšťanským domem čp. 15, zvaným „Kalich“. Na konci 19. a na počátku 20. století byly rekonstruovány stanové střechy nad chrámem sv. Barbory v Kutné Hoře a nad kostelem sv. Petra a Pavla v Čáslavi. Z dochovaných historických zástupců vznikl kostel v Olomouci ve třetí čtvrtině 15. století (svěcen 1468),¹⁰⁰⁾ kostel v Lounech v průběhu první poloviny 16. století, ale krov byl podle datačního nápisu dokončen již v roce 1533,¹⁰¹⁾ a litoměřické stanové střechy vznikly nad farním kostelem do roku 1570.¹⁰²⁾ a nad domem Kalich v roce 1569.¹⁰³⁾ Pro naše porovnání se soustředíme pouze na Olomouc a Louny, protože tyto dva typy, zdá se, reprezentují dvě odlišné skupiny konstrukčního a tvarového řešení stanových střech a jejich krovů, jak je můžeme rozlišit i z ikonografických dokladů nedochovaných případů.

Olomoucký příklad je typem stanové střechy tvaru komolého jehlanu se seříznutými nárožími v podobě dvou lomených ploch, vycházející z pravoúhlého půdorysu, který ve vrcholu přechází v oktogonální sanktusníkovou věžičku s vysokým jehlancovým zakončením. Zároveň tento typ postrádá konkávní promuti stěn jehlanu stanu, které významně charakterizuje právě druhou skupinu.

Konstrukční řešení olomouckého krovu je podobné českolipskému. Ačkoliv se jedná o prostorovou konstrukci, je opět řešena jakoby kolmým pronikem dvojrozměrných rámců, tvořených sloupky, rozpěrami a zavětrovacími ondřejskými kříži a samostatnými šikmými vzpěrami. Protože se v tomto případě jedná o pravidelné čtvercové halové trojlodí, je celý prostor o něco větší a není tak zaplněn vlastní konstrukcí, která má méně prvků. To umožnila především možnost podepření konstrukce v místech mezilodních arkád.

Celá vnitřní prostorová konstrukce je pomocí dlouhých šikmých prvků směřujících ke krokům a vodorovných rozpěr mnohem více provázána s pláštěm střechy. Po stranách ji doplňují malé samostatné stojaté stolice. Je zachována podstatná část navazující konstrukce sanktusníkové věžičky, mající stejný konstrukční charakter rovinných rámců. Bohužel úplně chybí její vystupující části, tedy otevřená lucerna s jehlancovou střechou, které byly v minulosti odříznuty a otvor jednoduše překryt. Tesařské spoje jsou tradiční, čepování nebo jednostranné či oboustranné rybinovité přeplátování. Zajímavé je piktografické tesařské značení.

Druhým typem, tvarově i konstrukčně odlišným, je krov stanových střech kostela sv. Mikuláše v Lounech. Tři stany nad podélným halovým trojlodím vycházejí každý z pravidelného šestibokého půdorysu, nad nímž se zvedá jehlan s konkávně prohnutými stranami vrcholící ve dvou případech vysokou špičí, u prostředního stanu štíhlou sanktusníkovou věžičkou s převýšeným jehlancem.

Konstrukčním řešením je pravidelná šestiboká obvodová stojatá stolice pod každým stanem, skládající se ze sa-

98) Byl nalezen pouze jediný příspěvek věnující se samostatně stanovým střechám, viz E. Edgar, České trojstanové střechy, Stavitelské listy, ročník XXXVII, 1941, s. 97–104. Aspoň samostatnými zmínkami se tomuto stavebnímu typu věnovali M. Radová-Štiková – J. Škabrada, Příspěvky k poznání středověkého stavitelství. Skriptum ČVUT, Praha 1991, s. 15 a J. Škabrada, Konstrukce historických staveb. Skriptum ČVUT, Praha 2000, s. 78 a 87. Nákreš krovu kostela sv. Mikuláše v Lounech (svislý podélný a příčný řez) se stručnou popiskou najdeme v J. Petráň red., Dějiny hmotné kultury II(2), Praha 1985, s. 590–591.

99) Velice zajímavá je skutečnost, že přes dlouhodobější průzkum se nám dosud podařilo zaznamenat pouze jediný případ ze zahraničí. Jak dokládá historické vyobrazení, existovala stanová střecha do roku 1574 na budově evangelického sboru v Krakově

100) I. Hlobil – M. Perůtka red., Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550, III. Olomoucko, Olomouc 1999, s. 208–210.

101) B. Lůžek, Stavitelé chrámu sv. Mikuláše v Lounech. Louny 1968, s. 2 a 22.

102) O. Kotyza – J. Smetana – J. Tomas, Dějiny města Litoměřic. Litoměřice 1997, s. 186–187.

103) M. Panáček – M. Radová-Štiková, Stanová střecha s vyhlídkovou bání domu čp. 15 Kalich v Litoměřicích, PP 1/2003 str. 109–121.

mostatných sloupů v krajních nárožích, fixovaných nahore a dole vždy symetrickou dvojicí pásků v každém směru a jedné průběžné osově stolice podpírající všechna vnitřní nároží šestihranů. Ústřední prostor tak kromě sloupů této osově stolice zůstává volný. Teprve nad touto úrovní je vytvořen radiální prahový rošt, na němž jsou založeny šikmé prvky, o něž se opírají překládané krokve, vytvářející konkávně prohnutý plášť střechy, a hrotnice, o níž se tento systém ve vrcholu opírá. V prostředním stanu je místo hrotnice polygonální stolice sanktusníkové věžičky. Celá konstrukce je podepřena v místech mezilodních pilířů a napříč jí prostupuje pět věšadel. Tesařskými spoji je čepování a jednostranné rybinovité překlátování.

Porovnáme-li oba tyto typy, zjistíme, že se zásadně liší jak ve vnějším tvaru střechy, tak ve vlastní konstrukci krovu. Olomoucký tvar je více statický, monumentální, koncipovaný z rovinných ploch v pravidelných tvarech. Konstrukce krovu, ač prostorová, je tvořena dvojrozměrnými lineárními rámy, které zaplňují celý půdní prostor. Autor návrhu vychází stále z dvojrozměrných ploch, které seskupuje a protíná, čímž vytváří prostorový objem.

Naproti tomu lounské stany jsou výrazněji dynamické, expresivně konkávně prohnuté, jakoby přirozeně vyrůstající z hmoty kostela, kterou nezatěžují, naopak lehce a nenásilně ukončují. Krovová konstrukce je zbudována jako prostorová, s volným spodním prostorem, nad nímž je teprve založen radiální systém šikmých prvků nesoucích krokve. Autor již přímo uvažuje v prostoru a navrhuje vlastně nosný polygonální hranol, přecházející již v samotný plášť jehlanu.

Pokud srovnáme českolipskou stanovou střechu a její krov s výše uvedenými dvěma typy, tvarově ji musíme jednoznačně zařadit k olomouckému typu, s nímž je v zásadě shodná, lišící se pouze odlišným řešením seříznutých nárožních ploch. Pokud však srovnáme konstrukci krovu, nacházíme v ní charakteristické prvky obou systémů. Českolipský krov je sice stejně jako v Olomouci tvořen dvojrozměrnými rámy, z nichž je vytvořena prostorová konstrukce, zde je to však spíše prostředek zpevnění a ztužení celého systému, v němž se jasně vyděluje ústřední symetrická prostorová část vynášená systémem vzpěr a nesoucí stolicí sanktusníkové věžičky, kterou po obvodu obíhá vlastně vcelku samostatně působící obvodová stolice, nesoucí již krokve, což je prvek jasně použitý v Lounech. Zdá se proto, že českolipské řešení stojí pravděpodobně někde uprostřed mezi archaičtějším pojetím olomouckého krovu a novým, dá se říci progresivním, řešením v Lounech.

Svým vnějším tvarem tak českolipská stanová střecha spadá spíše do skupiny starších řešení, jako je Olomouc a byly kostel sv. Jindřicha a Kunhuty na Novém Městě v Praze, kostel sv. Bartoloměje v Plzni a kostely sv. Jakuba a Panny Marie Na náměti v Kutné Hoře, vzniklých ještě pod vlivem domácího předhusitského vrcholné gotického stavitelství. Svou konstrukcí krovu však již naznačuje nový způsob přístupu k navrhování takovýchto konstrukcí, pravděpodobně obecněji spojený s nástupem vlny dvorského pozdně gotického stavitelství, reprezentovaného především osobností Benedikta Rieda a v oblasti stanových střech již přímo vázaný na nový expresivní, konkávně prohnutý, tvar. Jednoznačnější soudy však bohužel nemůžeme vyslovit, neboť se nám jednak nedochovalo více historických pří-

kladů, které bychom mohli použít pro srovnání a navíc podrobné studium zachovaných konstrukcí se teprve rozbíhá.

Ve výše citované literatuře, která se aspoň okrajově věnovala stanovým střechám, se jako hlavní z důvodů jejich použití udává menší spotřeba zejména dlouhého dřeva a lepší statická odolnost vůči povětrnostním vlivům.¹⁰⁴⁾ K prověření spotřeby dřeva byl pro porovnání s českolipským krovem vybrán pozdně gotický krov sedlové střechy lodi kostela sv. Gottharda ve Slaném, modifikovaný na rozpětí 15 m.¹⁰⁵⁾ Porovnáním spotřeby dřeva na oba typy krovů jsme došli k závěru, že v českolipském případě k jeho úspoře v žádném případě nedošlo, naopak spotřeba byla o více než 60 % vyšší. Ekonomický důvod tak v žádném případě nehrál aktivní roli při návrhu tvaru zastřešení a musel se pravděpodobně podřítit jiným důvodům.¹⁰⁶⁾

Důvod větší statické odolnosti vůči náporům větru a zatížení sněhem je pravděpodobně více opodstatněný. Prostorový centrální útvar je již obecně mnohem stabilnější, proto stanová střecha odolává vnějším tlakům lépe a jednotlivé síly se v její konstrukci rovnoměrněji rozkládají, čímž dochází i k vyváženějšímu zatěžování spodní zděné stavby. I při statických poruchách samotné konstrukce se díky její tuhosti a provázanosti dá předpokládat menší místní destruktivní účinek na stěny stavby, než je tomu u krovů sedlových nebo valbových střech.

O něco složitější je otázka statického působení vlastní tíhy krovové konstrukce, která byla v našem případě řešena pomocí systému početných šikmých vzpěr přenášejících tyto síly na vazné trámy co nejbližší ke korunám zdíva, tak aby nedocházelo k dlouhodobému námáhání jejich středových partií. Ze i přesto k jejich neúnosnému namáhání po několika staletích došlo, dokládají písemné zprávy uvádějící jejich nebezpečné prohýbání vedoucí k potřebě osadit pod jejich středy osový průvlak, vynášený věšadly dodatečně vloženými do prostoru krovu. Tento princip řešení byl potom zachován a obnoven i po rekonstrukci na konci 19. století.

ZÁVĚR

Podrobná dokumentace a analýza všech krovových konstrukcí kostela sv. Kříže v České Lípě a především krovu nesoucího stanovou střechu nad lodí, jehož podstatnou část tvoří pozdně gotické prvky datované do roku 1488/89, nám přinesla pozoruhodné informace, důležité jak k vyjasnění datace samotné stavby kostela v jeho dnešní podobě, tak k jeho zařazení mezi tehdejší umělecko architektonickou stavební produkci u nás. Nemenším výsledkem je i možnost zařadit tento krov do obecnějšího vývoje krovových konstrukcí u nás a zejména do tvarové i konstrukčně vyhraněné skupiny krovů stanových střech, jejichž podrobnější výzkum se teprve rozbíhá a k němuž se práce snaží být prvním příspěvkem, jakýmsi základním kamenem.

104) Menší spotřeba dřeva je naznačena již v *J. Petráň red.*, 1985, o. c. v pozn. 103, s. 590. Jako jasný důvod je společně se statickou odolností uvedena v *M. Radová-Stíková – J. Škabrada*, 1991, o. c. v pozn. 103, s. 15. O něco opatrněji naposled v *J. Škabrada*, 2000, o. c. v pozn. 103, s. 78 a 87.

105) Schéma jeho konstrukce a délky jednotlivých prvků byly převzaty z *J. Škabrada*, 2000, o. c. v pozn. 103, s. 80-81. Dimenzace jednotlivých prvků byla zvolena z obecných analogií a tak, aby se přibližně shodovala s porovnávanou konstrukcí.

Podarilo se s největší pravděpodobností prokázat, že dnešní podoba kostela je výsledkem nové výstavby nebo veliké přestavby původního staršího kostela, pocházejícího z poslední čtvrtiny 14. století. V druhé polovině 15. století tak byl za účasti a pravděpodobně i z podnětu šlechtických majitelů města, Berků z Dubé, postaven výjimečný kostel vymykající se tehdejší běžné dobové produkci, takže ani dnes nejsme schopni k němu nalézt srovnatelnou analogii. Stavba započatá buď již v 60., určitě však v 70. letech 15. století, byla po roce 1488 korunována smělou konstrukcí stanové střechy a o tři roky později, v roce 1491, slavnostně vysvěcena.

Podle jednotného architektonického návrhu vznikl nevelký dynamický kostel, jehož vnější podoba je založena především na gradaci hmot jeho jednotlivých částí. Přestože na obdélnou loď na východě navazuje sedlově zastřešená hmota presbytáře, strhává stanová střecha veškerou pozornost na sebe a především ze západních pohledů, směrem od historického středu města, budí dojem centrálnosti celé stavby. Všechny jednotlivé prvky – předsíň, podélná hmota kostela a stanová střecha jako nedílné součásti jednoho celku vzájemně rozehrávají společnou hru vzrušivé monumentality i poklidné drobné malebnosti.

Autorem návrhu musel být velmi schopný architekt, užívající sice v detailu tradičních tvarů a schémat, v kompozici hmot však pracující odvážně a nesmírně progresivně. Jejich promyšleným seskupením dokázal z nevýznamného předměstského kostela, postaveného na tradičním půdorysu, vytvořit originální a nápaditou, stavebně ale obdivuhodně sevrěnou stavbu s jasně cíleným výrazovým účinkem.¹⁰⁷ Domnívám se, že z tradice domácího vrcholně až pozdně gotického ještě předhusitského stavitelství v České Lípě vzniklo v druhé polovině 15. století jedno z velmi významných architektonických děl tohoto časového období a možná i celé periody pozdní gotiky.¹⁰⁸

Použití a zejména zachování velké části krovu stanové střechy ještě násobí význam této stavby. Krov tohoto typu je jediným exemplářem zachovaným v Čechách, jediná další příbuzná konstrukce se zachovala v Olomouci. Jednoznačný umělecko architektonický požadavek tvarové podoby střechy si vynutil odlišný přístup ke konstrukci krovu, přestože byly využity všechny tehdejší technologie a postupy opracování, vazby i spojí. Jeho celkové řešení se již od počátku muselo vyrovnat s požadavkem prostorového útvaru, který tak jednoznačně ovlivnil jeho podobu, způsob tesařského značení i postup vlastní výstavby.

Promyšlená a diferencovaná prostorová konstrukce, propojená v jednotlívý tuhý celek systémem zavětrovacích

prvků v rovinných rámech, vytvořila základ pro stolicí sanktusníkové věžičky a zároveň oporu pro krokve nesoucí plášť střechy. Věšadlový efekt systému vzpěr a snad i krokví dovolil založit tuto konstrukci na vazných trámech, tvořících s největší pravděpodobností zároveň i konstrukci plochého stropu lodi. Důmyslnost a přes určité problémy i spolehlivost takto použitého systému dokládá jeho dochování i přes rekonstrukci na konci 19. století.

Srovnáním s obdobnými dochovanými příklady stanových střech můžeme říci, že českolipský krov svým pojetím vychází ze staršího způsobu jejich konstrukce, zároveň však již obsahuje nové prvky plně využité až později. Pokud se tak vzhledem k malému počtu srovnání dá soudit, stojí náš krov někde uprostřed, používaje starší tradici, ale směřuje již k novým pojetím, která jsou ale až součástí nové umělecké vlny spojené s dvorskou produkcí pozdně gotického umění.

Při rozsáhlé, avšak citlivé rekonstrukci kostela na konci 19. století byly dodrženy všechny původní tvary střech, zachování podstatných částí původní krovové konstrukce lodi je však věcí v té době pozoruhodnou, posunující úroveň přístupu k obnově této památky výrazně nahoru. Českolipský příklad tak významně dokresluje náš pohled na tehdejší dobovou obnovu historických památek a zejména schopnosti a tvůrčí potenciál Josefa Mockera.¹⁰⁹

Českolipský krov, střecha a kostel sv. Kříže jsou v jednom celku jasným důkazem velkého významu, který historické město Lipá, přestože bylo poddanské, hrálo počas celého středověku nejenom pro oblast severních částí království. Samotné osudy kostela i jeho krovu pak odráží dobové postoje jak k funkční stavbě, tak k jeho významu jako historické památky.

106) Zatím neznáme situaci v porovnání se stanovým krovem typu sv. Mikuláše v Lounech, kde použitím jiné konstrukce může být výsledek odlišný. Pro úplnost je nutno dodat, že výše zmíněná literatura měla na mysli právě tento typ stanových krovů.

107) Jednoznačně v otázce autorství můžeme odmítnout starší literaturou navrženého Benedikta Rieda (poprvé již B. Grueber, 1870, o. c. v pozn. 2, s. 3), přestože právě on měl nepochybně schopnosti vytvořit takto kvalitní návrh. Jeho umělecké působení je však spjato již s jinou výrazovou polohou pozdně gotického umění jímž je jistě sám čelným nositelem. Zároveň, ačkoliv se předpokládá, že v Praze působil již od roku 1484, písemně je poprvé doložen až 4. srpna 1489. Viz J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petráň, *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*, Praha 1985, s. 80.

108) Srovnej s domácí stavební produkcí v druhé polovině 15. století, např. J. Hořejší, *Pozdně gotická architektura*, in: *Dějiny českého výtvarného umění* 12, Praha 1984, s. 498–500.

109) Srovnej D. Líbal, Josef Mocker, architekt – restaurátor, ZPP, roč. 61, 2001, č. 2, s. 21–23. Obnovu českolipského kostela sv. Kříže bychom mohli přiřadit do skupiny charakterizované podle Líbala stavbami „u nichž při restaurování naprosto převládalo respektování historického stavu, doplněného či pozměněného jen málo znatelně a okrajově“.

DIE HL. KREUZKIRCHE IN ČESKÁ LÍPA UND DIE BAUGESCHICHTLICHE ANALYSE IHRER ZELTDACHKONSTRUKTION

Die Hl. Kreuzkirche ist eine mäßig große, ursprünglich in der historischen Vorstadt der mittelalterlichen Stadt Lipá, gegenwärtig Česká Lipa ([Böhmisch] Leipa) stehende gotische Kirche. Das Schiff ist mit einer außerordentlichen, mit einem achteckigen Dachreiter gipfelnden Zeltdachkonstruktion überdacht. Der von der mehr als zweijährigen Dokumentations- und Forschungstätigkeit herauskommende Beitrag bemüht sich aufgrund der Detaillierkenntnis und -auswertung der Bauentwicklung besonders der Dachkonstruktion die Fragen nach der bauhistorischen Entwicklung und der baukünstlerischen Einordnung des Kirchengebäudes zu beantworten.

Die Kirche ist ein orientierter einschiffiger Bau mit dem flachgedeckten, etwa 21,5/15 m großen, mit einem Fenster von der West- und drei Fenstern von der Südseite beleuchteten Schiff. Das abgesetzte polygonale Presbyterium mit einem querrchteckigen Joch und dem $\frac{5}{8}$ Abschluß mit dem neuzeitlichen Netzrippengewölbe wird von fünf mäßig großen unterschiedlich gegliederten spitzen Fenstern beleuchtet. Seine Außenseite wird von fünf Strebepfeilern je mit einem kleinen Pultdach gegliedert. Vor die Westfront ist eine fünfeckige, mit dem fünfteiligen Rippengewölbe mit einem runden Schlußstein mit Doppelrose gewölbte Vorhalle vorgelagert. Nach außen öffnet sie sich mit einem reich profilierten Spitzbogenpaar; der Mittelpfeiler wird dadurch noch mit dem zarteren Birnstab der axialen Rippe in die Gestalt eines aus dem unregelmäßigen polygonalen Sockel emporwachsenden Bündelpfeilers gegliedert. An die Nordwand der Vorhalle knüpft der Treppenturm zur Empore und in den Dachraum an. Entlang der ganzen Chornordseite und eines Teils vom Schiff wurde die zweiräumige eingeschossige Sakristei mit drei Jochen Kreuzgewölbe angeschlossen, die ebenso von der Außenseite als auch durch das viereckige Portal vom Presbyterium zugänglich ist. Den Baukörper des Kirchenschiffs mit dem Presbyterium umläuft ein einfaches Gurtgesims in der Höhe der Fensterbänke, den ganzen Bau ein etwa 1 m hoher Sockel. Die Kirche ist mit einem hohen Zeltdach über dem Schiff überdacht, das mit einer achteckigen Laterne und der schlanken Spitze gipfelt. Über dem Presbyterium knüpft daran ein etwa in die halbe Höhe des Zeltdaches reichendes Satteldach an. Die Vorhalle und der Treppenturm sind mit niedrigen Pyramidendächern abgeschlossen, die Sakristei besitzt ein Pultdach.

Die Kirche wurde erstmalig zum J. 1389 im Zusammenhang mit ihrer Hochaltarstiftung schriftlich erwähnt. Es folgen Erwähnungen in Jahren 1391, 1394, 1402, 1406, 1409, 1422 und 1423. Die Patronatsrechte zu den Altarstiftungen oszillierten zwischen der Stadt und ihren Hauptrepräsentanten als Privatpersonen, sowie auch den adeligen Stadtbesitzern. Zur Zeit der Hussitenkriege schweigen die Schriftquellen von der Kirche, erst zum J. 1491 liest man, daß die Kirche vom litauischen Bischof Peter neu geweiht wurde. Danach widmete im J. 1493 Papst Alexander VI. den Sonderablaß zugunsten der Kirche.

Die bisherige Literatur setzte voraus, daß vom ursprünglichen Bau vom Ende des 14. Jahrhunderts der größere Teil der Kirche erhalten geblieben war. Nur die Abschlußwände im Presbyterium mit dem unterschiedlichen Maßwerk mit wirbelnden Fischblasenmotiven sollen am Anfang des 15. Jahrhunderts noch vor den Hussitenkriegen umgestaltet worden sein. Der Ansicht des Autors nach zeugt der architektonische Ausdruck des Baus, Komposition der fünfeckigen Vorhalle und Formen der Bauglieder von seiner spätmittelalterlichen Entstehung in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts nach dem vermittelt zum J. 1469 belegten Brand der Kirche. Den ganzen Wiederauf- oder radikalen Umbau, bei dem auch die bemerkenswerte Überdachung in Gestalt eines hohen Zeltdachs entstanden war, schloß die Neuweihe (durch den Bischof Peter) im J. 1491 ab. Während der Renaissance- und Barockperiode wurde die Kirche mit dem zeitgenössischen Inventar ausgestattet, ihre Gestalt hat sich jedoch nicht wesentlich geändert, nur die Arkaden der Vorhalle wurden zugemauert und die neue einarmige Treppe zur Empore errichtet. In Jahren 1896-1897 wurde die Kirche nach dem Projekt von Josef Mocker aller verunstaltender Zubauten und Zumauerungen losgemacht und gründlich rekonstruiert. Die Dachkonstruktion wurde demontiert, wiederzusammengesetzt und mit Schiefer beschlagen, das Presbyterium wurde mit dem Ziegelgewölbe mit Steinrippen gewölbt und die Mehrzahl der Steinmetzdetails durch Neue ersetzt. Zugleich errichtete man eine neue, in Stahlprofile unterwölbte Empore auf vier

Säulen, die neue Sakristei und der kleine Treppenturm an der Westfassade wurden zugefügt.

Die Voraussetzung der neuen Interpretierung der Bauentwicklung der Kirche bestätigten die Ergebnisse der gründlichen Untersuchung der Dachkonstruktionen, besonders wesentlicher Teile des ursprünglichen Dachstuhls, der über dem Kirchenschiff auch nach der Rekonstruktion vom Ende des 19. Jahrhunderts erhalten blieb. Der Bau ist mit mehreren selbständig zum Ausdruck kommenden Dächern mit Einzeldachstühlen charakteristisch, die den zum Zentralgipfel gradierten Raumspiel der Volumen und Formen mitgestalten.

Die im J. 1895 von Mocker entworfenen und während des Umbaus im J. 1896 entstandenen Pfettendachstühle der Sakristei, des Treppentürmchens, der Vorhalle und des Presbyteriums entsprechen mit ihrem Konstruktionsprinzip genau der Entstehungszeit. Sie bedienten sich aller damals angewendeten Gebindeglieder und -technologien – gesägten Holzes, stehender Stühle, Hängewerke mit Stahlbügeln, Pfetten, Zangen, der gezapften und Holznagelfügungen. Der Sakristeidachstuhl stellt eine klassische Pultdachlösung mit der vom stehenden Stuhl getragenen Firstpfette dar. Dachstühle über dem Treppentürmchen und der Vorhalle sind als eine Sparrenkonstruktion über dem polygonalen Grundriss in Kombination mit einem kurzen verbindenden Satteldach mit der Firstpfette gelöst. Der Dachstuhl über dem Presbyterium mit Hängewerken in Bindergerisparren, die mit Hilfe eines Zangenpaares und einer Hängesäule die First- und beide Zwischenpfetten tragen, ist ein damals gewöhnlicher Typ, der von Mocker wahrscheinlich sehr beliebt war, was seine häufige Anwendung an anderen von ihm projektierten Bauten (z. B. in Krivoklát [Püglitz], Karlstein oder in der St. Peter und Paulskirche in Prag-Vyšehrad) bezeugt.

Das Zeltdachwerk über dem Schiff und die Konstruktion des darüberstehenden Dachreiters ist in zwei vertikalen Teilen von mehreren miteinander verbundenen, im Allgemeinen aber selbständigen Konstruktionen zusammengesetzt. Die Grundebene bildet ein System der Binderbalken, auf den die zentrale Raumkonstruktion der unteren, den Dachreiterstuhl tragenden Partie ruht. Dazu gehören auch zwei selbständige stehende Stühle, die in verschiedenen Ebenen Sparren und ein Hängewerksystem tragen, das den axialen Längsunterzugsbalken stabilisiert.

Das System von 18 Binderbalken ruht auf einem Paar parallel liegender Mauerschwellen. Die mächtigen, bis 15 m langen Binderbalken liegen im ca. 1 m Abstand quer über das Schiff. An beiden Seiten sind sie mit je 12 querliegenden Stichbalken begleitet, in jeder Ecke befinden sich zwei Diagonalstichbalken. Oberhalb dieser Basis ist die zentrale Raumkonstruktion des unteren Teils axial in beiden Richtungen situiert, die aus zwölf im Rechtwinkel gekreuzten Rahmen besteht. Jene bilden vier oder sechs mächtige, mittels der Schwelle, der oberen Pfette, waagerechter Spreizen und schräger Windverstrebungsteile gebundene Säulen. In der gegenseitigen axialen Symmetrie entsprechen sich bis auf unwesentliche Details die Gegenrahmen. Die Maße der Konstruktion, die fast den ganzen Dachraum einnimmt, sind ungefähr 16 m Länge, 10,5 m Breite und etwas unter 8 m Höhe. Vier parallele kürzere nord-südlich orientierte Querrahmen und vier längere ost-westliche Längsrahmen bilden die Gestalt eines mächtigen griechischen Kreuzes mit längeren Längsarmen zusammen. Die Rahmenenden im jeden Kreuzarm sind je mit einem kürzeren Rahmen von vier Säulen gebunden, womit der dem Krückenkreuz ähnlicher Grundriss entsteht. Die Konstruktion ist dicht mit waagerechten Spreizen in zwei Höhen und besonders mit einer Menge von Andreaskreuzen und schrägen Streben versteift, so daß sie als ein kompaktes Raumgebilde in Gestalt einer dreidimensionalen Fachwerkkonstruktion wirkt.

Auch nach der Rekonstruktion vom Ende des 19. Jahrhunderts sind meiste Konstruktionsteile mittelalterlichen Ursprungs, dem auch die Konstruktions-, Gebinde- und Verbindungsweise entsprechen. Das gesamte ursprüngliche Material ist handgezimmert. Die Fügungen der schrägen Konstruktionsteile mit den senk- oder waagerechten sind einseitig mit Haken-, analogisch bei Binnenfügungen mit Schwalbenschwanzblatt gelöst. Waagerechte Streben sind verzapft. Alle Fügungen sichern die Holznägel. Bei der Rekonstruktion wurden die Fügungen teilweise mit Nägeln oder Doppelhaken verstärkt. Jeder Rahmen besitzt eigene Abbundzeichen, deren Zahl immer ost- und nordwärts steigt. Die

Abbindzeichen bei den gegenseitigen, der Konstruktion nach entsprechenden Rahmen sind dabei typologisch ähnlich, nur zum Teil modifiziert.

Alle Balkenschwellen und oberen Pfetten in beiden Richtungen sind neuzeitlich. Wo sich die Längs- und Querglieder kreuzen, sind sie verblattet, und zwar jene sind immer unten und diese verlaufen über ihnen. Die Mehrzahl der Säulen, obwohl sie oft erheblich abgeschoben sind, ist in sie eingezapft. Die Säulen aller Rahmen am Rande sind niedriger, so daß die zu ihnen gehörenden Längspfetten erheblich niedriger liegen und die Querpfitzen nur mäßig daran verkämmt sind. Etwa in der halben Höhe aller äußeren Längs- und Querrahmen sind in ihre beide Außensäulen Kurzhölzer zur Verbindung mit der nächsten Sparre in ihrer Richtung eingezapft.

Von der zentralen Raumkonstruktion entwickeln sich alle weiteren Konstruktionsteile der oberen Dachwerkpartie. Für den achteckigen Dachreiterstuhl ist auf den Pfetten ein selbständiger Balkenrost von vier in den Ecken einfach überblatteten Balken gelegt. Immer an der Innenseite sind den Enden dieser Balken Schwellen für den äußeren stehenden Stuhl zugefügt. Die Konstruktion des 3 m breiten Türmchens besteht aus acht, in zwei Höhen mit Doppelzangen verbundenen 12,5 m hohen Säulen (die erste in der Höhe der Sparrenfügung, die zweite in der Stuhlkronen), die mit drei Balkenrosten gespreizt sind; der höchste von ihnen trägt den Blechboden der offenen Turmlaterne. Die Glocken hängen auf selbständigen Zangenpaaren. Der Stuhl des Türmchens ist von jeder Seite mit einem Paar der Schrägstreben fixiert, die in die oberen Pfetten der unteren Raumkonstruktion eingezapft sind. Mit der Raumkonstruktion verbinden das Türmchen auch Paare großer Andreaskreuze in der Längs- sowie der Querrichtung. Das 11 m hohe Dachreiterzeldach bilden die unten an die Säulen des Türmchenstuhls angeklebten und angeschraubten Sparren, die sich im Gipfelpunkt zusammenlaufen und die Helmstange spreizen. Die Sparren sind mit ihr in zwei Ebenen mit Zangen, miteinander mit selbständigen Bänden verbunden.

Das Sparrentragewerk vervollständigen umlaufende stehende Stühle in zwei Ebenen. Der erste steht direkt auf den Gebindebalken. Insgesamt 14 Säulen (immer zu drei in der Quer- und vier in der Längsrichtung), die je eine viereckige Pfette tragen, haben in ihrer Richtung von beiden Seiten Kopfbänder, im Rechtwinkel zur Dachebene ist die Säule mit einer längeren Stütze verstärkt. Der zweite stehende Stuhl ist auf den selbständigen Balkenschwellen oberhalb der zentralen Raumkonstruktion situiert. Acht Säulen (je zu zwei an jeder Seite) haben den schrägen Band nur in der Richtung zu ihnen, gegenüber sich sind sie mit einer Spreize gespreizt, so daß die Stütze an der Außenseite situiert ist.

Die gewaltigen Sparren von verschiedenen Längen je nach der Dachform (die längsten bis zu 17 m) sind unten in die Gebinde- oder Stichbalken unweit ihrer Enden eingezapft, im Gipfel sind sie an die Säulen des Dachreiterstuhls oder zu den Sparren an Kanten der abgeschrägten Ecken angeklebt. Je nach den Längen sind sie stufenweise an den ersten umlaufenden Stuhl, die oberen Pfetten der zentralen Raumkonstruktion und an den oberen stehenden Stuhl gesattelt. Einen Teil von ihnen fixieren noch die Zangen über dem ersten sowie dem zweiten Stuhl und mit einem Zangenrahmen dicht vor ihrer Fügung an die Dachreiterstuhlsäulen. Unterschiedlich sind die Sparren der rhombischen gebrochenen Flächen an den Eckpartien gelöst, die schräg zu der Kante gelegt und in der Stelle des Steigungswinkelbruchs geteilt waren. Regelmäßig sind zwischen die Sparren selbständige Dachlukonkonstruktionen angebracht. Außer der Ostseite sind alle Sparren an ihrem Fuß mit Aufschieblingen versehen.

Die untere Dachstuhlpartie durchdringen in der Querrichtung fünf gewaltige Hängewerke. Die Doppelstreben der inneren drei von ihnen stützen sich in die Binderbalkenköpfe, mit den im Scheitel gespreizten Säulen sind sie noch etwa in ihrer halben Höhe mit Zangenpaaren verbunden. Die zwei niedrigeren Hängewerke an Seiten sind auf Binderbalken aufgesetzt und besitzen keine Doppelstreben. Die Hängesäulen halten mittels Stahlbügel einen axialen Unterzugsbalken, der die Binderbalkenmitten stützt und die Konstruktion der Kassettendecke im Kirchenschiff trägt. Die Dachkonstruktionsteile sind außer ihrer Mehrheit in der zentralen Rahmenkonstruktion gesägt, neuzeitliche Fügungen sind meist gezapft oder einfach verblattet, einige von ihnen mit Stahlbolzen versehen.

Die Zeldachkonstruktion über dem Kirchenschiff bildet eine Kombination vom wesentlichen Teil ursprünglicher mittelalterlicher Elemente in Gestalt der zentralen dreidimensionalen Raumkonstruktion und von drei neuzeitlichen Konstruktionssystemen – den zwei umlau-

fenden stehenden Stühlen in verschiedenen Höhenebenen und einer Gruppe von Hängewerken, die einen axialen Längsunterzug tragen. Obwohl die Rekonstruktion am Ende des 19. Jahrhunderts sich in die zentrale Raumkonstruktion des ursprünglichen Dachwerks minimal einzugreifen bemüht hat, erfolgten solche Eingriffe in gewissen Hinsichten absichtlich und planmäßig, im Fall des Wechsels einiger Konstruktionsteile zwangsweise und eigentlich erst nachträglich. Nach der Absicht wurden vor allem alle Schwellen und Kopfpfitzen mit neuem Holz ersetzt. Aus dem unbekannten Grund ließ man beide Querschwellen von zwei inneren Querrahmen Nrr. 1 und 2 aus. Von allen schiefen auf die Schwellen aufgesetzten Teilen schnitt man Blätter ab und aus unbekannten Gründen schnitt man bei Endsäulen der äußeren Rahmen Nrr. 5, 6, 7 und 8 die in ihnen gefestigten Zapfen der schrägen Konstruktionsteile, wodurch diese gekürzt wurden. Bei der Wiederaussetzung mußten die Säulen näher zu den Rahmenmitten gesetzt werden, wodurch die ganze Konstruktion etwa um 20 cm kürzer wurde. Wesentlich änderte sich die Gestalt aller Rahmen am Rande der Konstruktion (Nrr. 9, 10, 11, 12). Da alle ihre Mittelsäulen, Spreizen zwischen ihnen und obere, zu ihnen von der Mitte der ganzen Anlage zugefügten Spreizen neuzeitlich sind (die unteren Spreizen fehlen), läßt es sich ganz klar behaupten, daß die Säulen in die Konstruktion eingeschoben wurden, in der sie ursprünglich ganz gefehlt hatten.

Wie es die Eintragung im Baubuch belegt, offenbar mußten nachträglich über den Rahmen der ursprünglichen Rekonstruktionsabsicht ihres schlechten Zustandes wegen die Säule Nr. 10 ersetzt und einige ursprünglichen Teile (die jedoch wahrscheinlich von den höheren Partien der Konstruktion haben stammen mögen) nicht mehr wiederverwendet werden. In der zentralen Raumkonstruktion wurde bei der Rekonstruktion auch eine verhältnismäßig große Menge der Windverstrebelemente und Schrägstreben ganz entfernt oder mindestens teilweise gekürzt. Das geschah vor allem in der oberen Partie beim Ersetzen der oberen Pfetten, bei den alle zugeblatteten oder kreuzenden Elemente, die Verbindung zu den höheren Teilen der Konstruktion (besonders zum Dachreiterstuhl) vermittelt hatten, entfernt oder gekürzt wurden. Die Entfernung einiger von genannten Elementen mag jedoch auch früher geschehen sein, vielleicht schon im Barock, wann das Türmchen bedeutender erneuert wurde. In der gegenwärtigen Konstruktion wurden sie durch acht lange Balken (vier von ihnen in der Längs-, vier in der Querrichtung) ersetzt, die von der Rückseite zu allen vier inneren Rahmen angebracht wurden.

Die Zentralkonstruktion wurde als ein Raumgebilde entworfen, deshalb versucht der Autor ihre ursprüngliche Gestalt zu rekonstruieren. Ihr Fundament bildete ein Schwellenrost aus sechs Längs- und sechs Querbalken. Die Schwellenkreuzstellen bestimmten die Anordnung der Säulen. Als Mitte der Konstruktion dienten die vier gewaltigsten, in zwei Höhen mit eingezapften Streben gespreizten und in der Längsrichtung gegenseitig mit zwei in die Schwellen eingeblatteten Andreaskreuzen, in der Querrichtung mit einfachen Stützen in der ersten und einem Andreaskreuz in der zweiten Ebene des westlichen Säulenpaares fixierten Säulen.

Diesen Grund umgab symmetrisch ein Quadrat von zehn etwas subtileren, miteinander mittels Spreizen verbundenen und zusammen mit dem zentralen Säulenviereck mit Andreaskreuzen windverstärkten, von der Außenseite mit Schrägstreben versehenen Säulen. Diese genug feste, im Scheitel noch mit Pfetten zusammengebundene Konstruktion bildete das Fundament für die anschließende Konstruktion des Dachreiters, bzw. für andere Teile der oberen Dachkonstruktionspartien. Die Schrägstreben in der Längs- sowie der Querrichtung sollten die Konstruktion unterstützen und ihre vertikale Wirkung am nächsten zu den Umfassungsmauerkronen führen, damit im höchsten Maß die Mitten der Binderbalken erleichtert werden. Wohl zu diesem Effekt soll auch die Lösung der ursprünglichen Sparren beigetragen haben.

Aus diesem symmetrischen Mittelteil der zentralen Raumkonstruktion wurden auf jede Weltseite zwei Ecksäulen hinausgezogen, die zusammen die Gestalt eines länglichen Achtecks bilden. Diese Säulen wurden mittels Riegel und Andreaskreuze mit äußeren, aus vier Säulen einer Seite jenes großen Quadrats des symmetrischen zentralen Konstruktionsteils bestehenden Rahmen verbunden. Mit ihnen bildeten sie also große Rahmen zu sechs Säulen, während alle inneren Rahmen nur vier Säulen besaßen. Das Ecksäulenpaar an jeder Seite wurde immer mit Riegeln miteinander verbunden und mit einer Vierzahl von schrägen, von den Säulen hoch oder nach unten in die Schwellen und Pfetten gerichteten Elementen und mit kurzen äußeren Stützen fixiert. Die Säulen

trugen obere Pfetten, die zusammen mit kurzen Hölzern in Diagonalen einen polygonalen umfassenden Kranz als Tragwerk für die Sparren bildeten.

Aus der dritten Ebene der symmetrischen zentralen Partie der Konstruktion liefen Elemente hinaus, die sie sowie mit dem anknüpfenden Dachreiterstuhl, als auch mit Sparren des Dachmantels verbunden und zusammengebunden haben. An die oberen Teile der vier Säulen in allen vier inneren Rahmen wurden je zu sechs Streben angeblattet, von den vier ins Innere der Konstruktion zielten, sich kreuzten und höchstwahrscheinlich an Säulen des Dachreiterstuhls endeten, während die übrigen zwei nach außen zu den Sparren zielten. Die Dachreiterkonstruktion wurde also mit sechzehn sich einander kreuzenden Elementen gehalten und getragen, acht weitere Elemente vermittelten ihre Verbindung mit dem Dachmantel.

Beim Rekonstruktionsversuch der ursprünglichen Gestalt des Dachreiters können wir nur vermuten, daß wenn bei der Rekonstruktion seine äußere Form und Proportionen erhalten wurden und die heutige Konstruktion annähernd an selber Stelle auf der unteren zentralen Raumkonstruktion ruht, widerspiegeln sich in ihrem System mindestens die die ursprüngliche Konstruktion charakterisierenden Grundelemente. Die Konstruktion bildeten wahrscheinlich wieder einige Rahmen von zwei gegeneinanderstehenden, mit den aus der unteren zentralen Raumkonstruktion herkommenden Schrägstreben und mit weiteren Elementen in höheren Partien (z. B. Andreaskreuzen) versteiften Säulen. Die bildeten dann den Umfang des regelmäßigen Türmchenstuhlachtecks.

Von den ursprünglichen Bauteilen der zentralen Raumkonstruktion entnahm man Proben für die dendrochronologische Datierung, die bewies, daß das Bauholz der Dachkonstruktion um die Wende der Jahre 1488/1489 geschlagen worden war. Die Datierung der Dachkonstruktion bestätigte die Ansicht, daß die gegenwärtige Gestalt der Kirche ein Ergebnis vom Neubau oder einem wesentlichen Umbau einer ursprünglichen älteren Kirche in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts sein mag. Eine rare Kirche, die sich der damaligen Bauproduktion entzieht, deren Bau entweder schon in den sechziger, bestimmt in den siebziger Jahren begonnen war, wurde nach 1488 mit einer kühnen Zeltdachkonstruktion gekrönt und drei Jahre später im J. 1491 feierlich eingeweiht.

Nach dem einheitlichen architektonischen Entwurf entstand eine mäßig große dynamische Kirche, deren äußere Gestalt vor allem auf der Steigerung der Massen ihrer einzelnen Teile beruht. Alle Einzelglieder – die Vorhalle, das Langhaus und sein Zeltdach spielen als untrennbare Teile eines Ganzen den gemeinsamen Spiel der erregenden Monumentalität sowie des ruhigen subtilen malerischen Formenreichtums. Nach der Meinung des Autors entstand in Česká Lípa in der 2. H. d. 15. Jahrhunderts eines der höchstbedeutenden Bauwerke der Spätgotik in Böhmen. Die Anwendung und sogar Erhaltung des großen Teils des Zeltdachs vervielfacht noch die Bedeutung dieses Bauwerks. Der Dachstuhl dieses Typs ist das einzige erhaltene Exemplar in Böhmen, die einzige verwandte Konstruktion erhielt sich noch in Olomouc (Olmütz) in Mähren.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Česká Lípa, Stablkatastralkarte, 1843. Ausschnitt, verjüngter Maßstab (SOKA – Státní okresní archiv [Staatliches Bezirksarchiv] Česká Lípa, Stablkatastralkartensammlung).

Abb. 2: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Ansicht von Südosten, J. W. Kirchner, Böhmen. Leipa und Umgebung, 1850, Steindruck ca. 40 x 50 cm, Detail, vergrößert (aus der Sammlung des OVM – Okresní vlastivědné muzeum [Bezirkshematemuseum], Reprofoto desselben).

Abb. 3: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Grundrißplan, 1892, Aufnahme der Gestalt der Kirche vor der Rekonstruktion J. Mockers, Zeichnung von Böhm (gegenwärtig in drei Kopien in SOKA Česká Lípa, Fond AM Č. Lípa, K. 478, Inv.-Nr. 2377; SÚA [Staatliches Zentralarchiv Prag], Fond PÚ Videní, Sig. II/209, Inv.-Nr. 1222, K. 9; auch NPÚ ÚP [Zentralstelle des Nationalen Denkmalspflegeinstituts] Prag, Sammlung der grafischen und Plandokumentation, Inv.-Nr. PPOP-5-6129).

Abb. 4: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Zustand vor der Rekonstruktion, Gesamtansicht von Südosten, H. Krone Dresden 1892 (NPÚ ÚP Prag, fotografische Sammlung, Inv.-Nr. F50.718, Reprofoto H. Kodalíkové).

Abb. 5: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Zustand vor der Rekonstruktion, Gesamtansicht von Nordosten, 1892 (NPÚ ÚP Prag, fotografische Sammlung, Inv.-Nr. 42.217, Reprofoto H. Kodalíkové).

Abb. 6: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Grundriß mit Auszeichnung der Bauentwicklung, schrägkreuzschraffiert – 2. H. des 15. Jahrhunderts, übriges Mauerwerk – 1897 (Zeichnung M. Panáček mit Anwendung des Plans von J. Mocker, 2003).

Abb. 7: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Profile ausgewählter Architekturdetails: A – Schiffswestportal (linkes Gewände in der Höhe 155 cm über der Schwelle); B – Schiffssüdportal (linkes Gewände in der Höhe 130 cm über der Schwelle); C – Vorhalle, axialer Pfeiler (in der Höhe 120 cm über dem Fußboden der Vorhalle); D – Vorhalle, Gewölberippe (nordöstliche Rippe in der Höhe 385 cm über dem Fußboden der Vorhalle. Aufgenommen mit dem Nadelmeßkamm, max. Fehler in der tatsächlichen Größe ± 1 mm (Zeichnung M. Panáček 2002).

Abb. 8: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Gesamtansicht von Südwesten während des Abbaus der ursprünglichen Dachkonstruktion, Ende Juni/Anfang Juli 1896 (OVM Česká Lípa, Sammlung alter Fotografien).

Abb. 9: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Gesamtansicht von Süden während des Baus der neuen Dachkonstruktion, H. Pelikan, 27. Oktober 1896 (OVM Česká Lípa, Sammlung alter Fotografien).

Abb. 10: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Gesamtansicht von Südwesten nach dem Rekonstruktionsabschluß, Atelier Ruschey, September 1897 (OVM Česká Lípa, Sammlung alter Fotografien).

Abb. 11: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktionen, Grundriß in der Grundebene, Analytische Auswertung (samt der folgenden Pläne – Aufnahme M. Panáček, J. Panáček, Zeichnung M. Panáček, J. Panáčková, 2001/2002).

Abb. 12: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktionen, Grundrisse höherer Ebenen, analytische Auswertung.

Abb. 13: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktionen, vertikaler Längsschnitt, Ansicht nordwärts, analytische Auswertung.

Abb. 14: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktionen, vertikale Querschnitte durch das Schiff und Presbyterium, Ansicht ostwärts, analytische Auswertung.

Abb. 15: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktion über dem Schiff, untere Partie, zentrale dreidimensionale Rahmenkonstruktion, Ansicht von Nordosten.

Abb. 16: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktion über dem Schiff, untere Partie, Nordseite, zweites Niveau, Doppeltreibensystem von großen, die Rahmenkonstruktion durchdringenden Hängewerken, Ansicht von Westen.

Abb. 17: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Querrahmen Nr. 1, Ansicht ostwärts, analytische Auswertung.

Abb. 18: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Querrahmen Nr. 2, Ansicht westwärts, analytische Auswertung.

Abb. 19: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Längsrahmen Nr. 3, Ansicht südwärts, analytische Auswertung.

Abb. 20: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Längsrahmen Nr. 4, Ansicht nordwärts, analytische Auswertung.

Abb. 21: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Querrahmen Nr. 5, Ansicht westwärts, analytische Auswertung.

Abb. 22: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Querrahmen Nr. 6, Ansicht ostwärts, analytische Auswertung.

Abb. 23: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Längsrahmen Nr. 7, Ansicht nordwärts, analytische Auswertung.

Abb. 24: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Längsrahmen Nr. 8, Ansicht südwärts, analytische Auswertung.

Abb. 25: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Querrahmen Nr. 9, Ansicht west-, Nr. 10, Ansicht ostwärts, analytische Auswertung.

Abb. 26: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Längsrahmen Nr. 11, Ansicht nord-, Nr. 12, Ansicht südwärts, analytische Auswertung.

Abb. 27: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachwerk, zentrale Raumkonstruktion über dem Schiff, Vergleich des gegenwärtigen Zustands mit der Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt.

Abb. 28: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktion über dem Schiff, zentrale Raumkonstruktion, Rahmen Nr. 2, Säule Nr. 19, Detail der handwerklichen Oberflächenbearbeitung in Gestalt der steigenden langen mäßig schalenartigen Grübchen mit Spuren der beschädigten Beilschneide, Ansicht von Nordosten.

Abb. 29: Česká Lípa, HL. Kreuzkirche, Dachkonstruktion über dem Schiff, zent-

rale Raumkonstruktion, Rahmen Nr. 2, Säule Nr. 14, Detail eines leeren Zapfenlochs im ersten Niveau mit gut deutlichen Spuren nach der Arbeit mit einem großen Beil (Schrägganten in der Mitte seiner Fläche), wonach die Oberfläche teilweise mit kleinerer Zimmeraxt geebnet wurde, Ansicht von Nordosten.

Abb. 30: Česká Lípa, Hl. Kreuzkirche. Dachkonstruktion über dem Schiff, zentrale Raumkonstruktion, Rahmen Nr. 3, Säule Nr. 10 und anknüpfender westlicher Spannriegel im ersten Niveau, Detail der ursprünglichen und der an der neuzeitlichen Säule sekundär ausgeführten Abbundzeichen, Ansicht von Nordwesten.

Abb. 31: Česká Lípa, Hl. Kreuzkirche. Zentrale Raumkonstruktion, Abdrücke der Einzeltypen der Abbundzeichen. A – Rahmen Nr. 1, gleichmäßig tiefer Kreis nach zwei Hieben mit dem halbrunden Beitel; B – Rahmen Nr. 2, verhältnismäßig große rechtwinklige Dreiecke mit der sinkenden Tiefe zum Zeichenfuß, wahrscheinlich mit einer kleineren Axt ausgehauen; C, D – Rahmen Nr. 3, große und kleine (schmale) halbelliptische kleine Rinnen mit der sinkenden Tiefe zum unteren Hieb, wahrscheinlich vom halbrunden Beitel oder röhrenartigen Zimmeraxt; E – Rahmen Nr. 4, ähnliche halbelliptische Rinne mit großem unteren Hieb; F – Rahmen Nr. 5, große und breite Einkerbung nach einem senkrechten und einem schrägen Axthieb; G – Rahmen Nr. 6, verschiedene Zahl großer Einkerbungen mit einer halbelliptischen Rinne; H, I – Rahmen Nr. 7, gleichmäßig tiefe Halbkreise (vom halbrunden Beitel) auf

der gemeinsamen Linie; J – Rahmen Nr. 7, neuzeitliche Bezeichnung der Säulen aus der Rekonstruktionszeit in Gestalt kleiner Dreiecke (wahrscheinlich von einer größeren Axt) in Gruppen auf großen Einkerbungen; K – Rahmen Nr. 8, gleichmäßig tiefe Kreise nach zwei Hieben mit dem halbrunden Beitel; L – Rahmen Nr. 9, Zeichen in X-Form von zwei sich kreuzenden Einkerbungen nach senkrechten und schrägen Axthieben; M – Rahmen Nr. 10, relativ große rechtwinklige Dreiecke (s. B); N – Rahmen Nr. 11, gleichmäßig tiefe gleichschenklige Dreiecke, mit einem geraden Beitel gemacht; O – Rahmen Nr. 12, gleichmäßig tiefes, mit dem Beitel gemachtes Viereck, mit zwei kleinen Kreisen (Abdruck/Frottage M. Panáček, 2002).

Abb. 32: Česká Lípa, Hl. Kreuzkirche. Dachkonstruktion über dem Schiff, zentrale Raumkonstruktion, Rahmen Nr. 5, Säule Nr. 12 und daneben südliches Andreaskreuz im ersten Niveau, Abbundzeichen, teilweise abgeschirmt mit dem Schrägholz des Rahmens Nr. 3, alle Abbundzeichen durch einen Riss von der Holztröcknung beschädigt, Ansicht von Osten.

Abb. 33: Česká Lípa, Hl. Kreuzkirche. Dachkonstruktion über dem Schiff, zentrale Raumkonstruktion, Rahmen Nr. 12, westliche Stütze, Detail der Einrichtung für die Festhaltung des zu bearbeitenden Holzstückes (einer Latte, eines Schindels), Ansicht von Südwesten.

(Übersetzung J. Noll)